

CM

ČASOPIS ZA KOMUNIKACIJU I MEDIJE
COMMUNICATION AND MEDIA JOURNAL

Broj 32, godina IX 2014

Communicational power of social networks: The critique of contemporary narcissism Divna Vuksanović	5–14
Holivud: stari trend u novoj formi Predrag Bajić, Branko Vukašinović, Iris Zavargo, Predrag Simić, Zorica Čanadanović	15–42
Šta će <i>Россия Сегодня</i> u Srbiji? Slobodan Reljić	43–56
Različit tretman govora mržnje u procesima komunikacije u Evropi i SAD Nenad Živanovski	57–68
Napredna istraživanja komunikacije na društvenim mrežama: jedan analitički model Srbobran Branković	69–82
Analiza sadržaja vesti u <i>Malim novinama</i> Pere Todorovića Dejan Aleksić, Lidija Vidić	83–106
Jezik novih medija Danica Čigoja	107–110
Društveni ljudi su društveni i na internetu Jelena Kleut	111–114
Uputstvo autorima	115–122

CM

ČASOPIS ZA KOMUNIKACIJU I MEDIJE
COMMUNICATION AND MEDIA JOURNAL

Izdavači/Publishers:

Institut za usmeravanje komunikacija, Novi Sad / Communication Direction Institute
Fakultet političkih nauka, Beograd / Faculty of Political Sciences, Belgrade

Glavni i odgovorni urednik/Editor:

Miroљjub Radojković, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade (Serbia)

Za izdavače/Official representatives:

Ilija Vujačić, dekan Fakulteta političkih nauka u Beogradu/Dean of the Faculty of Political Sciences in Belgrade
Boris Labudović, Institut za usmeravanje komunikacija / Communication Direction Institute

Adresa redakcije/Editorial office:

Stevana Momčilovića 16 b, P. fah 125, 21101 Novi Sad
Telefon: +381 (0)21 / 2100-925; cm@inukom.org

Prepress: Blur Studio, Novi Sad

Štampa/Print: KriMel, Budisava

*Štampanje časopisa finansijski je pomogao
Pokrajinski sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj*

*Publication of the Journal is financially supported
by the Provincial Secretariat for Science and Technological Development*

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице Српске, Нови Сад
316.77(05)

CM: Communication and Media Journal =
Časopis za komunikaciju i medije / glavni i odgovorni
urednik Miroљjub Radojković. – God. 9, br. 32 (2014) –
– Novi Sad: Institut za usmeravanje komunikacija; Beograd:
Fakultet političkih nauka, 2014–. – 24 cm

Tri puta godišnje.
ISSN 1452-7405

COBISS.SR-ID 218473735

Communicational power of social networks: The critique of contemporary narcissism

Divna Vuksanović¹

Faculty of Dramatic Arts, University of Arts, Belgrade

Dedicated to my parents, Mirjana and Milentije Vuksanović

doi:10.5937/comman1432005V

Summary: *This text draws attention to the so-called 'dark side' of the Internet and social media, with the special focus on popular network Facebook. Namely, in the time of escalation of new communication technologies, which again confirms the power of media, there is evidence that these technologies enable not only connection and instant interaction between users of network communication, but also a new form of social behavior – media constructed narcissism. This is not individual (Freud) or social narcissism (Lasch), but it is the case of completely new form of narcissistic behavior, that is illustrated using social network Facebook as example. Furthermore, judging by the research done among students in the USA, malignant narcissistic behavior (Vaknin), becomes new paradigm of 'sociability', and, in other words, interaction. Number of friends on a certain profile verifies this sociability. Thus, this is socially constructed narcissism in cyber space, which is becoming, more and more, a trait of global culture that surrounds us.*

Key words: *narcissism, Internet, social networks, Facebook, culture, media*

In her essay on people in dark times, Hannah Arendt notes the following: something important happened, that is, something important is happening, on a global level, between the man and his world and that something is of existential significance primarily within the public realm of human life. Due to this field of human action the world is not and can not be the same anymore. "The

¹ Contact with author: divnavuk@eunet.rs.

world lies between people, and this in-between – much more than (as is often thought) man or even man – is today the object of the greatest concern and the most obvious upheaval in almost all the countries of the globe” (Arendt, 1968: 12). The contemporary man is, potentially or realistically speaking, significantly in connection with the world through media. In this respect, in addition to recognizing doubtless technical advantages of new communicational media and social networks, it is necessary to reexamine ‘the dark side’ of various forms of communicational mediations and current processes of ‘connectivity’ provided by the Internet as well as popular social networks.

The communicational potential of the Internet and contemporary social networks is incomprehensible, at least from this perspective. We are witnessing an incredible expansion of new communicational technologies that are taking over the entire reality of communications, as well as the traditional understanding of the notions and *praxis* of ‘sociability’, ‘politicality’, management, advertising and economics, and at last reality itself. Communication is, or appears to be, the very activity that confirms the positions of power. The will to communicate through media is becoming, as it seems, the prominent social activity today and in current times it is increasingly being expressed through interaction. The trivial assumption that the one in possession of information ‘reigns’ supports the fact that communicational power in contemporary times corresponds to the idea of social/political/economical domination. Mass media and even more so new media are the force of communication today. In light of these examinations, we should reconsider ways in which the Internet and new media influence global social environment, as well as the individual, i.e. the user of new communicational platforms, tools and services, with a special emphasis on a social network known as Facebook, currently the most popular and most present form of technical construction of a new idea of sociability, that is, of new symbolic values and contemporary ways of expressing narcissism.

On the one side interactivity, as a specific type of technically mediated means of communication, is increasing. On the other, in a certain way, it appears as a particular kind of reduced form of applicative field of intersubjectivity, mostly as that which is defined through technical possibilities of modern communication media usage. Interactivity today is being used primarily as a substitute for dialogue (Virillo’s (2006) ‘telepresence’), while its basic technical advantage in regards to the dialogue based form of communication is the possibility to exceed spatial distance among the participants of the communicational act, as well as the speed in which it can be performed in terms of the so-called

‘real time’. As it is known, the dialogue (in the antique sense of this notion) implies immediacy and the equality of the participants, as well as the truth, that is, a search for sense – which is an indispensable, but not a sufficient precondition for the practice of this form of communication.

The paradox behind the use of Internet and new media usage, with the purpose of growth of various forms of communication appearances, lies, above all, within the gap between assumed goals of Internet communication and the end products resulting from it. When it comes to expectations, it is assumed that the Internet and social networks, such as Facebook, Twitter and others, due to their technical characteristics, amplify the possibility of communicational reaction to certain social phenomena, political circumstances, the economy of supply and demand, etc. Also, new media apparently add to the satisfaction of human cultural needs: communicational, educational, sensory (aesthetic), creative. On the other hand, looking at it from our perspective, the central point here is the switch from authentic needs to the so-called pseudo needs that are characteristic for the systematic bond between the world of capital and media. Mediation by the media is certainly not neutral in terms of values and financial interest, which directly or indirectly stands behind many network transactions, bringing into question the consequences of its overall activities.

Nevertheless, in view of this, we should also say that the mediation through communication with the new as opposed to the mass media, in a certain way, increases the level of sensitivity of the social ambience to certain phenomena, by enabling participatory communication within the widely spread cyber media sphere, currently being the discussion forum for specific problems, as well as political activism. Viral advertising, Facebook ‘sharing’, blogs that address a range of economic, political, media, cultural and social circumstances, forums, groups for (political) support, pressure groups and all sorts of civil activities on the Web, the preparations for various political (“the Arab spring”), cultural and other actions, and even ‘hacking’, are only some of the distinctive examples of communicational action typical for this media space. Connecting and networking in diverse interest based cyber communities, with no doubt supports the idea of technical expansion of communicational space, as well as the change of the dominant form of communication (in which the communication implies action, that is – interaction) in contemporary times.

On the other hand, many articles and researches about network communication activities critically address this ‘sensitivity’, understanding it actually as

‘insensitivity’ that is being manifested as the sign of ever present narcissism². Clearly, we are not talking here about individual narcissism – in terms of the necessary phase of human development (Freud (1914) wrote about it at the beginning of the last century), or about neurotic ‘personality disorder’ (Narcissistic Personality Disorder, NPD), or of specific symptomatology of contemporary times, for what Christopher Lasch (1991), Gilles Lipovetsky (1983), and many other authors gave persuasive arguments while criticizing the shallowness of the world of contemporary culture and the influence of consumer lifestyle. According to our opinion, this is something completely different. It is as if the narcissistic culture, active in the contemporary era of communication, is being transformed into its own media *other*, while the ‘narcissism’ moved to the next level of its manifestation. In this way, *it* became, in a certain way, the ‘desirable’ social value (directly linked to the attributes of market economy). Narcissism won over not only the civilization of the consuming West but, so to say, the entire global media space of today.

The so-called ‘new Narcissus’,³ as described by Christopher Lash (1991), is a person who, according to the imperatives of our time, neglects the past and the future; by living here and now (Hegel for instance defines this occurrence as some sort of ‘nervous existence’). Internet, as a medium, as well as different social networks (such as Facebook and others), technically supports this experience, due to its very own self-definition as that of endless present tense. New media and social networks thus present some sort of transgeographical as well as transhistorical space of media action in which the dimensions of the past and future are deleted, that is, performed (synthesized) in a time dimension of *now*. This time reduction is enabled technically. Users’ participation in cyber space is hence always already the present and done in ‘real time’, and confirmed through interaction – with the machine (a connected computer) or as a result of it. Extended ‘sensitivity’, in McLuhan’s terms, does not know consciousness, due to which the participation in cyber world appears as a direct imitation of immediacy, a delusion of some sort of sensible immersion into a technologically generated new reality. This obviously sets off new shapes of ‘personalization’ on the one side, and ‘sociability’ on the other side, as well as new understanding,

² Zoran Milivojević argues: “Narcissism should not be understood as the love towards oneself, but rather as the lack of sympathy when it comes to others. Narcissus, the figure from the Greek myth should be pronounced *Narkis*, which could be translated as the insensitive one, and it has the same root as the word narcosis” (Milivojević, 2012).

³ See the article: “Da li je narcizam čovjekovo normalno ili patološko stanje: tajna ogledala” [Is narcissism a normal or pathological human condition: The secret of the mirror], at <http://www.amfiteatar.org/cgi-bin/yabb/YaBB.pl?num=1050744437>.

or else interpretation of these phenomena. To sum it up, this brings an entirely new culture of relations – the so-called cyber culture, with new narcissism as one of its trademarks.

The basic idea is that narcissism, considered as culture, is stimulated by the consumer lifestyle, as well as by mass and new media. And these are especially important to us because of their specific structures that imply users' communication in-between each other – as 'a friend' to 'a friend'. Individual narcissism defined as 'personality disorder' (as noted by Sam Vaknin in one of his videos from the series casted at YouTube) is supported by an appropriate social ambience; the one that supports the development of the so-called malignant narcissism, and stimulates its pathological, that is, networking growth up to the limits of 'an epidemic'. Vaknin (2013) named this sort of surrounding 'the pathological space'. In interaction with a narcissistic personality it enables continuous *supply* for its pathology, due to the environment created for those purposes that presents the constant source of support (followers, fans, friends), which then enables the expansion of the so-called narcissistic culture on the Internet and social networks. How is this happening?

The so-called 'intelligent surrounding' presents, in fact, that 'culture' in which the interaction between individuals is performed through media. When it comes to the Internet and social networks, it seems as if they are structurally defined in such a way to enable the expansion of typical narcissistic characteristics: egocentricity, or else, one's focus on 'the self', the lack of emotional closeness/empathy, and further on, grand-mania, fantasy and magic thinking, as well as pathological addiction to the source of narcissistic supply. It is interesting that the 'common places' used to describe activities on the Internet, and especially those within Facebook, are mostly the targets of the critique of those communicational tools which are often understood in terms of personal advertising, exhibitionism, and self-promotion; since, due to the principle of a mirror and mirroring, the contemporary Narcissus confirms oneself through the interaction with another user at the Net – his/her fiction (to put it simply) becomes someone else's 'reality' and *vice versa*.

As an example, we will look at a research carried out at one of American universities (Western Illinois University). It was concerned with the behavior of the users on Facebook social network, and it was performed on the sample of 294 students, aged from 18 to 65 (Pearse, 2012). The results of this research, as it was published in the *Guardian*, show a direct connection between the number of friends created through this network and the confirmation of a narcissis-

tic profile user – the one who shows signs of *socially disruptive* behavior (similar assumptions were made earlier by social media skeptics). Manifestations of ‘aggressive’ narcissistic behavior on Facebook are divided into two groups. Within the first one, the indicators of narcissism were considered to be: self-absorption, vanity, the feeling of superiority and exhibitionistic tendencies of a user, who through the usage of this social network pleases his/her own need to draw the attention of many of his/her Facebook friends. The other group of indicators within this research dealt with the potential field of exploitation and manipulation, the one provided by a large group of friends made for the purpose of self promotion of that specific Facebook user (Pearse, 2012).

The key argument that followed this empirical research was based upon the fact that narcissism, thought as *personality disorder*, on certain social networks – in this case Facebook, correlates with the number of ‘friends’ of a profile user, or those he/she interacts with (liking, sharing, chatting, etc.). The large number of friends on the Network provides the user with the constant *supply*, due to the help of others – who are being treated as the source of stimulus. An attraction of attention offers support and satisfaction. In this way, the mutual relationship is being supported as well, the one that is being set up between the Narcissus, as an individual, and the technologically defined media ambiance that enables immediate (*real time*) as well as continuous satisfaction. This is provided by a large number of ‘chosen’ users, that is, those appropriate interactions that in technical terms support narcissistic behavior within the network, along with many friends and fans, which altogether constitutes artificially generated pathological space of manifesting friendship, and other similar forms of ‘sociability’. All this presents constant supply for the narcissistic behavior of an individual within the cyber ambiance of interactivity, which is being realized as his/her sociability.

During the analysis of the malignant narcissism (opposed to the regular evolutionary phase and the healthy self esteem), Sam Vaknin (2013) emphasizes that persons with the narcissistic type of personal disorder create for, and by themselves, that exact sort of surrounding which matches their needs of continuous attention, approval, admiration and immediate emotional satisfaction. And, in the case in which the individual can create that very space within social media, the one that matches his/her own requirements, and does it by selecting those friends that fit the best his/her own narcissistic needs and tasks, this ambiance perfectly complements the future generation of pathological (aggressive) narcissism. Despite the expectations, or in other words, instead of socializing and networking that would be based on friendly connections and motivation

to fulfill emotional closeness and empathy, what is actually going on is a distant and antisocial behavior mediated by technology, which in some cases leads to the 'psychological abuse' and psychopathic forms of behavior at the Web⁴.

This space enables a creation of potential narcissistic user, or else, a psychopath, since it prevents the user from the risk of emotional harm and disappointment. The virtual space provides us with the possibility of a profile opening and Web presentation through the usage of fake profiles, nicknames, virtual personas, etc. which brings along a certain level of anonymity, as well as possible irresponsibility, incorrectness and undutifulness in terms of our behavior towards the others (Vaknin, 2013). The sanctions that would follow a harassment and psychopathic behavior on the Internet and social networks are rare, and they are not being treated in an adequate way due to the permeable protective mechanisms that simulate a minimum of ethics within the cyber world. Apart from the legislation applied to pornography, occasional investigations and organized international actions directed towards the problems of online pedophilia, or criminal activities such as serious robberies of financial embezzlements, the punishments are most often symbolic ones. In the case of Facebook, they are being reinforced as 'warnings' given by administrators, and in most extreme cases they lead to the closure of the user's profile. However, that same person can open a new one, under a different, fake name and identity, and thus continue to act within the Web. In the absence of a more visible form of online censorship, when it comes to popular social networks – although security services have the possibility to follow users' activities – narcissism, as the most common and visible form of cyber behavior continues to grow.

Moreover, Sam Vaknin argues that the virtual space, which structurally supports the assumed equality of the users, presents some new sort of a proving ground for the development of narcissism. It does so by sucking into its structure those individuals who suffer from the NPD syndrome, as well as their 'victims' that later on, as he claims, take over the identical model of 'malignant' online behaviour (Vaknin, 2013). The addiction, in terms of continuous attraction of attention of many friends and web users, supports the expansion of narcissistic behavior (from the individuals to those users who support him/her

⁴ „To the narcissist, the Internet is an alluring and irresistible combination of playground and hunting grounds, the gathering place of numerous potential Sources of Narcissistic Supply, a world where false identities are the norm and mind games the bon ton. And it is beyond the reach of the law, the pale of social norms, the strictures of civilized conduct. The somatic finds cyber-sex and cyber-relationships aplenty. The cerebral claims false accomplishments, fake skills, erudition and talents. Both, if minimally communicative, end up at the instantly gratifying epicenter of a cult of fans, followers, stalkers, erotomaniacs, denigrators, and plain nuts. The constant attention and attendant quasi-celebrity feed and sustain their grandiose fantasies and inflated self-image“ (Vaknin, 2013).

in a 'friendly' way), which then becomes one of the main features of how social networks function. In other words, it seems as if the Internet, Facebook, Twitter, My Space, and other social networks multiply individual forms of narcissist behavior, by bringing it into the level of social pathology of the web behavior.

In this way, we are finally reaching apparently paradoxical conclusion that the Internet and social networks, in respect to the technical as well as the fact-based point of view, on the one side support the 'social construct' of narcissism, which is most effectively represented by the social ('friendly') global network with the largest number of users today – Facebook; and on the other, its mass media application within the ungraspable cyber space. In that way, the 'narcissistic culture' of the present consumer society receives the technical support for its growth and development and moves to the next media level of realization of its own dialectic moments, while the existing infrastructure of the Net and social networks foster this process. Hence, the so-called 'global culture' becomes and remains narcissistic, and does that not only within the sphere of action of the consumer society's political economy, but also within the symbolic ambiance of new media that is evidently becoming its equivalent, and which is made of the Internet, social networks and the entire space of realization of the so-called 'cyber culture'. This widely spread phenomenon of an individual as well as socially constructed narcissism within the framework of the cyber space should attract our attention, initiate research, and thus lead to a thorough questioning of concepts of (inert)activity and 'sociability', which are often being used affirmatively, that is, uncritically within the contemporary media theory/philosophy and practice.

References

- Arendt, H. (1968). On Humanity in Dark Times. In H. Arendt, *Men in Dark Times*. London: Penguin Books.
- Freud, S. (1914). On Narcissism: An Introduction. In *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. London: Hogarth Press.
- Lasch, C. (1991). *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York: Norton.
- Lipovetsky, G. (1983). *L'ère du vide: Essais sur l'individualisme contemporain*. Paris: Gallimard.
- Milivojević, Z. (2012, August 3). Novi muškarac. *Politika*.
- Pearse, D. (2012, March 17). Facebook's 'dark side': Study finds link to socially aggressive narcissism". *Guardian*. Retrieved from: www.guardian.co.uk/technology/2012/mar/facebook-dark-side-study-aggressive-narcissism?CMP=tw_t_gu.
- Vaknin, S., (2013). Cyber (Internet) Narcissist and Psychopaths. In S. Vaknin, *Malignant Self Love: Narcissism Revisited*. Retrieved from: www.narcissistic-abuse.com/journal67.html.

Communicational power of social networks:
The critique of contemporary narcissism

Holivud: stari trend u novoj formi¹

Predrag Bajić, Branko Vukašinović,
Iris Zavargo, Predrag Simić, Zorica Čanadanović²

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

doi:10.5937/comman1432015B

Rezime: U ovom radu je analiziran način na koji su vampiri prikazani u savremenoj holivudskoj kinematografiji, kao i način na koji se pogled na njih menjao u poslednje tri i po decenije. Današnji vampir je daleko od vampira iz vremena Bele Lugošija, čije je tumačenje Grofa Drakule za mnoge ostalo najupečatljivije do danas. Vampir je nekada predstavljao prepoznatljivu ličnost i znale su se njegove prednosti i mane, snage i slabosti. Njegov obrazac ponašanja je bio predvidiv. U savremenoj holivudskoj filmskoj produkciji vampir više nije vampir, ukoliko se on posmatra iz ugla tradicionalnog shvatanja ovog fenomena. Došlo je do poigravanja njegovim nasleđem, odnosno novog načina na koji savremene generacije percipiraju svet vampira.

Kroz korpus filmova iz perioda od 1979. do 2010. godine, uz osvrt na najznačajnija tradicionalna tumačenja ovog fenomena na filmu, analizirani su vremenski i prostorni okvir, svet u kojem vampir živi, njegove lične karakteristike (izgled, stav, govor, kostim, ponašanje), kao i njegov odnos prema žrtvi i način na koji umire. Promene uočavamo u osamdesetim godinama 20. veka, ali se može reći da je „Intervju sa vampirom“, iz 1994. godine, raskrstio sa starim poimanjem vampira i otvorio put novim generacijama, rušeći brojne stereotipe o njihovim prednostima, slabostima i navikama. A, potom su nove generacije vampira na filmsko platno doneli naslovi poput serijala „Blejd“, „Podzemni svet“ i „Sumrak“. Vampiri više nisu predstavljeni isključivo kao zastrašujuća i zlonamerna bića. Naprotiv, dolazi se čak do toga da oni postaju otelotvorenje nečega za čim se u savremenom svetu žudi – večne mladosti, lepote i privlačnosti.

Ključne reči: film, natprirodna bića, vampir, Drakula, Holivud

¹ Rad je inspirisan predavanjem „Vampiri danas: banalizacija jednog mita“ (Olga Dimitrijević), koje je održano u Domu omladine u Beogradu 3. septembra 2011. godine.

² Kontakti sa autorima: predrag.bajic@sbb.rs, iris.zavargo@gmail.com i zorica.canadanovic@gmail.com.

Sumrak Drakule

Vampir (slov., ital. *vampiro*, fr. *vampire*) je po narodnom verovanju južnih Slovena, Grka i Rumuna mrtvac koji noću ustaje iz groba i siše ljudima krv; po tome zool. (nlat. *vampyrus spectrum*) veliki južnoamerički slepi miš koji, u nedostatku hrane, napada sisare, ptice, pa i čoveka pri spavanju i sisa im krv (Vujaklija, 2004: 138)

Vampirizam med. *prekomerno puštanje krvi*; up. *vampir* (Vujaklija, 2004: 138)

Od filmskih žurnala i izveštaja u mračnim bioskopskim salama do poslednjih holivudskih hitova na najmodernijim tehničkim uređajima u kućama, film je zadobio status jednog od najuticajnijih masovnih medija. U delu iz sedamdesetih godina prošlog veka Juri Lotman (Yuri Lotman) je pisao o tome da je film komunikacioni sistem i da u to više niko ne sumnja, dodajući da „reditelji, glumci, pisci scenarija, svi stvaraoci žele nešto da nam kažu svojim delom“ (Lotman, 1976: 5). Prema njemu, sam film „razgovara sa nama, govori nam mnogim glasovima koji obrazuju najsloženije kontrapunkte i želi da ga razumemo“ (Lotman, 1976: 102).

Film je kroz istoriju obrađivao i promovisao različite fenomene, mnoge poznate i pre njegovog nastanka „kao umetnosti i kulturne pojave“, a takva pojava filma je vezana „za čitav niz tehničkih pronalazaka i, u tom smislu, neodvojiva od epohe kraja 19. i početka 20. veka“ (Lotman, 1976: 11). Obrađujući fenomene, nametao je i stereotipe koji su oblikovali stavove brojnih generacija. Jedan od prenetih na film je upravo i fenomen vampira – intrigantan i, samim tim, veoma privlačan za gledaoca. Cilj ovog rada je da prikaže način na koji se slika vampira menjala na filmskom platnu, odnosno njegove karakteristike, izgled i ponašanje, prikazane u današnjoj kinematografiji, u poređenju sa prvobitnim poimanjima ovog fenomena.

Polazimo od toga da je slika o vampirima u holivudskoj filmskoj produkciji doživela znatne promene, odnosno da nam se danas lice tog starog fenomena predstavlja mnogo drugačije u odnosu na početke na filmskom platnu. Vampir je u holivudski film stigao početkom tridesetih godina prošlog veka preko Bele Lugosi (Bela Lugosi), za koga je decenijama kasnije navedeno da i dalje „imponira istovremeno dostojanstvenom i demonskom fiksacijom Stokerovog viteza“, da je onaj koji je „uspeo da oživi sablasnu kreaturu“ (Munitić, 1973: 36). Za razliku od tog prikaza, u savremenoj holivudskoj produkciji je takvo shvatanje izbledelo – vampir više nije „sabrasna kreatura“, predstavljen je na druge načine, a za to su kao osnova poslužila i dela nastala u drugim umetnostima (književnost, strip).

Odlučili smo se za komparaciju dela iz holivudskih filmskih studija da bismo prikazali kako je u jednom od glavnih centara u istoriji filma došlo do promene u načinu na koji se prikazuje i posmatra vampir. Ova filmska produkcija se smatra najuticajnijom, a „snaga Holivuda leži jednako u trenutnom učinku na blagajnama malog broja dobro promovisanih blokbaftera, kao i u njegovim filmskim arhivima i sistemu distribucije po celom svetu“ (Jekel, 2005: 230). Takođe, u okviru priče o medijskoj pismenosti i industriji filma, Džozef Tjurou (Joseph Turow) je pisao o kulturnoj raznolikosti i kulturnom kolonijalizmu i centralnu ulogu, onog koji „vedri i oblači“, dodelio upravo holivudskoj filmskoj industriji, potvrđujući njen dominantan položaj u svetu popularne kulture (Tjurou, 2013: 183–186).

Početna tačka je film „Drakula“ (*Dracula*) iz 1931. godine, u režiji Toda Brauninga (Tod Browning), u kojem je glavna uloga pripala Beli Lugošiju, a koji je prva ekranizacija priče o grofu-vampiru u holivudskoj filmskoj produkciji (Munitić, 1973: 34–35) i jedan od najupečatljivijih primera tradicionalnog poimanja vampira u kinematografiji. Takođe, zbog velikog značaja u svetskoj kinematografiji, analiziran je i film „Nosferatu – simfonija užasa“ (*Nosferatu, eine Symphonie des Grauens*) iz 1922. godine, realizovan u nemačkoj produkciji, u kojem se oslikava lik Drakule.

Metod korišćen u radu je semiološka analiza, a kao indikatori su uzeti vremenski i prostorni okvir filma, svet u kojem vampir živi, njegove lične karakteristike (izgled, stav, govor, kostim, ponašanje), odnos prema žrtvi i način na koji umire.

Korpus istraživanja predstavljaju filmovi koji se bave pomenutom tematikom, snimljeni i prikazani između 1979. i 2010. godine, u periodu kada filmovi o vampirima izlaze iz okvira po kojem su gotovo isključivo vezani za žanr horora i postaju prihvaćeni na druge načine (na primer, kao komedija, drama, akcija, avantura i fantazija), uz početnu tačku u prethodno pomenuta dva ostvarenja iz vremena između Prvog i Drugog svetskog rata. Reč je o filmovima koji su značajno doprineli promenama u tradicionalnom poimanju vampira, ali i koji su postigli uspehe u bioskopima i našli se na listama najboljih filmova iz ovog žanra.³

Na spisku se nalaze sledeći filmovi: „Ljubav na prvi ugriz“ (*Love at First Bite*) iz 1979, „Glad“ (*The Hunger*) iz 1983, „Drakula“ (*Bram Stoker's Dracula*) iz 1992, „Intervju sa vampirom“ (*Interview with the Vampire: The Vampire*

³ Izvori: *Best Vampire Movies - The Top 10!* (2010). Posećeno 4. novembra 2013. URL: extratv.warnerbros.com/2010/07/best_vampire_movies_-_the_top_10.php; *25 Best Reviewed Vampire Movies* (2009). Posećeno 28. decembra 2012. URL: www.rottentomatoes.com/guides/best_vampire_movies; *Top 70 Vampire Movies of All Time* (2007). Posećeno 4. novembra 2013. URL: snarkerati.com/movie-news/top-70-vampire-movies-of-all-time.

Chronicles) iz 1994, „Od sumraka do svitanja“ (*From Dusk Till Dawn*) iz 1996, „Van Helsing“ (*Van Helsing*) iz 2004, kao i „Blejd“ (*Blade* iz 1998, *Blade II* iz 2002. i *Blade: Trinity* iz 2004. godine), „Podzemni svet“ (*Underworld* iz 2003, *Underworld: Evolution* iz 2006. i *Underworld: Rise of the Lycans* iz 2009. godine) i „Sumrak“ (*Twilight* iz 2008, *The Twilight Saga: New Moon* iz 2009. i *The Twilight Saga: Eclipse* iz 2010. godine), uz poseban osvrt na prve delove, kao početke priča koje su na filmsko platno donele drugačiji pogled na fenomen vampira. Inače, o popularnosti savremenih filmskih priča o vampirima dovoljno govori to što se poslednja dva pomenuta serijala nisu zaustavila na tri dela, već su dobila nastavke i u ovoj deceniji.

Polazna tačka – tradicionalna slika vampira

Vampiri se nisu prvi put pojavili na filmu 1931, ali je lik kojeg je oživeo Bela Lugoši u „Drakuli“ iz pomenute godine za mnoge ostala jedna od najupečatljivijih interpretacija vampira svih vremena, posebno kada je reč o holivudskoj produkciji.

Slika 1: *Drakula* (1931)⁴

⁴ Izvor: www.imdb.com/media/rm381262080/tt0021814. Posećeno 9. novembra 2013.

Inače, koren filmske priče o Drakuli je vezan za istoimeno delo Brema Stokera (Abraham „Bram“ Stoker – Dracula) iz 1897. godine, koje se smatra njegovim vrhuncem i „najboljim literarnim ‘hororom’ svih vremena“ (Munitić, 1973: 34). Ipak, kontroverzama je obojeno vezivanje fiktivnog lika Grofa Drakule sa istorijskom ličnosti, vlaškim vojvodom Vladom Cepešom (Vlad Tepes), poznatim i kao Vlad Drakula (Vlad Dracula), prema kome su i „sami Rumuni dvojako raspoloženi“, sa jedne strane smatrajući ga simbolom nacionalnog jedinstva, a sa druge strane oličenjem surovosti (Mutavdžić, 2009: 154–155). Ide se do toga da je čak „jedan broj rumunskih istoričara Drakulinu progresivnu vampirizaciju na Zapadu video kao svojevrsnu ‘mađarsku zaveru’“ (Mutavdžić, 2009: 153). Oni su „problem“ Stokerovog dela povezali sa njegovim informatorom o Vladu Cepešu, Arminijusom Vamberijem (Arminius Vambery), profesorom Bukureštanskog univerziteta, koji je mađarskog porekla, objašnjavajući da je to nastavak „zavere“ podstaknute ugarskim kraljem Matijom Korvinom (Matthias Corvinus) i „zaokružene veličanstvenim udarcem Bele Lugošija, takođe Mađara“, iako takvo stanovište nije shvatljivo za neke druge istraživače (Mutavdžić, 2009: 153,154,161).

Lik Drakule se prvi put pojavio na pozorišnoj sceni nekoliko dana pre nego što je objavljena Stokerova knjiga, u komadu pod imenom „Drakula ili Ne-mrtvac“, koji se čvrsto držao radnje njegovog dela (Floresku, Mekneli, 1988: 141). Početkom dvadesetih godina prošlog veka, Fridrih Vilhelm Murnau (Friedrich Wilhelm Murnau) je odlučio da prenese ovaj fenomen na filmsko platno.

Nosferatu - simfonija užasa

U svetsku kinematografiju su vampiri ušli „na velika vrata“ preko filma „Nosferatu – simfonija užasa“ iz 1922. godine. Iako ovaj film, režisera Fridriha Vilhelma Murnaua, sa Maksom Šrekom (Max Schreck) u glavnoj ulozi, nije američka, pa samim tim ni holivudska produkcija, već nemačka, upravo zbog njegovog značaja u svetskoj kinematografiji je potrebno spomenuti ga u ovom radu. To je prva ekranizacija dela Brema Stokera o Drakuli (Munitić, 1973: 34–35), neholivudski original koji je estetski oblikovao dalja viđenja legende o najčuvenijem vampiru. To je „jedan od najznačajnijih i najekspresivnijih horor filmova koji su ikada snimljeni“, a u kojem „kroz sve njegove scene duva ‘hladna promaja Sudnjeg dana’, kako je napisao Bela Balaš (Bela Balazs), filmski kritičar iz Mađarske“ (Kuk, 2005: 179).

Iako je Murnau imao u vidu Stokerov rad, odnosno držao se njegovog dela, on nije dobio odobrenje da se koristi njime, pa je izgubio spor sa porodicom

autora romana, posle kojeg, iako je sud doneo takvu odluku, nisu uništeni negativni, ali je njegova kompanija bankrotirala (Floresku i Mekneli, 1988: 141).

Murnau je adaptirao Stokerovog „Drakulu“ tako što ga je prilagodio nemačkom govornom području i izmenio imena likova, sveo ih na par osnovnih, a kako bi prikazao i ojačao bazične karaktere koji čine okosnicu romana. Radnja je smeštena u 1862. godinu, u nemački grad Vizburg, kao i u Transilvaniju, čime je praćena geografska postavka predložka o mestu u kome živi Drakula (Orlok). Titlovani deo restaurirane verzije upućuje da je legenda o vampiru Nosferatuu legenda lokalnog prostora, vezujući je isključivo za tlo Rumunije i Karpata. Sam Orlokov zamak je smešten iznad „Grešničkih pećina“ u kojima su umrli svi oni koji su u životu bili na stranputici. A, Transilvanija je predstavljena kao ruralno, folklorno obojeno područje, koje odlikuje izraženo sujeverje u odnosu prema onostranom. Svest seljana je duboko uronjena u kazivanja i legende nepristupačnih Karpata. Takav svet samo je potvrda da je on poseban, drugačiji i neuklopljiv u sredinu u kojoj je postavljen i čija se sudbina mora odigrati do kraja.

Grof Orlok je predstavljen kao fizički izobličen plemić, nalik na opise goblina sa šiljastim velikim ušima i dugačkim noktima. On je, u odnosu na ostale prikazane likove u Transilvaniji, otmen, uzdržan, hladan i nepoverljiv. Određuje ga svedeno, aristokratsko odelo, bez plašta (kao u kasnijim viđenjima), čime se doprinosi utisku da je njegova loza ranije bila bogata i da se to i u vreme odvijanja radnje i dalje oseća, dok je Transilvanija prikazana kao siromašni deo Rumunije. On oseća da je Elen njegova bliska duša sa kojom mora po svaku cenu da stupi u kontakt, čime se može tumačiti i romantični deo njegovog lika. Ne samo tim, već i čežnjom da se nađe neko ko oseća isto što i on (Elen je postavljena kao lik koji je očaran nejasnom i mračnom stranom života – njena anksioznost samo je potvrda toga). Orlok je proračunat, dovitljiv i siguran da će doći do cilja. Vešto koristi nespремnost na zlo, koje karakteriše sva druga lica ove filmske priče. On je bleđ, sa šiljastim prednjim zubima (ne očnjacima, kako je kasnije viđen), poguren i u grču potrage za svojom čežnjom za krvlju. Živi sam, bez posluge, u utvrđenju na vrhu stene.

Vampirski ikonografija je data u osnovnim crtama. Iako se navodi da je jedini način da se vampir uspokoji probadanjem kolca kroz srce, to se ne događa u filmu jer Orlok umire od svetlosti na koju ne sme da izađe. U ovom filmu nema religioznih referenci na moguća oružja protiv vampira (krst, beli luk), te je vampir za sve ostale neumitna stvarnost kojoj se ne mogu odupreti. Njemu se niko ne suprotstavlja jer ni ne zna kako bi to učinio (scena ubistva posade

broda kojim se transportuje u Nemačku). Jednodimenzionalna slika odvijanja zla od početka do kraja, do samouništenja, nije dovedena u pitanje nijednom ljudskom akcijom, već je prikaz krajnje pojednostavljen.

Kao što je već navedeno, Orlok umire od slučajnog izlaganja suncu nakon što ubija Elen smrtonosnim ugrizom. Sve žrtve usmrćuje ugrizom za vrat. Osim vezanih za Elen, emocije Orloka su nevidljive. On je prosto determinisan Eleninim postojanjem i kada je ubije i sam prestaje da postoji. Osećanja prema Elen su čežnjiva, pa ona za njega predstavlja drugi deo duše koja bi ga činila celokupnim. Na kraju, ostvarivanjem svog cilja, on nestaje, čime se patnja podcrtava kao konstanta lika vampira.

Većina likova je postavljena stereotipno: svi zli likovi su ujedno i ružni, gotovo karikaturalni prikazi sa fizionomijom koja je u grču u svakoj sceni, čime je postignut efekat posednutosti (Knok i Orlok). Naspram njih, Harter i Elen su ocrtni kao nevini, nespremni na svet koji ih okružuje, a u koji moraju da uđu posle inicijacije sa zlom koje je oličeno u liku Grofa Orloka. Ovde je značajno ukazati i na Murnauovu odluku da likove koji predstavljaju Rumune postavi stereotipno kao prljave seljake, koji su folklorno naslikani, tako da čine kontrapunkt civilizovanom nemačkom gradiću u kome se nastavak priče odvija. Zanimljivo je i da se širenje zla iskazuje širenjem kuge koja nije deo osnovne priče Stokerovog romana. Scene kojima se izaziva strah kod gledalaca, iz pomenutog razloga, sadrže najezdu pacova, leševe i prazne ulice grada posle širenja epidemije.

Grof Orlok se prikazuje i kao sopstvena hodajuća senka, stvorenje koje lebdi nad tlom kada napada svoje žrtve. Ovakav način prikazivanja Drakule kasnije će biti polazišna tačka i u nekim drugim filmskim tumačenjima.

Drakula, 1931. godina

Polazišna tačka za poređenje vampira u holivudskoj produkciji je film „Drakula“ iz 1931. godine, snimljen prema istoimenom romanu irskog pisca Brema Stokera. Ovo ostvarenje nije jedina adaptacija pomenutog književnog dela, ali je prva i smatra se jednom od najuspešnijih i najpopularnijih ekranizacija priče o poznatom vampiru Grofu Drakuli. Način na koji je knjiga dočarala i opisala ovo biće postaje jedan od novih, može se čak reći i prvih, opšteprihvaćenih slika o vampirima. Glavni lik ovog romana postaje (i mnogim narednim generacijama ostaje) sinonim za besmrtno biće koje se hrani ljudskom krvlju, boji svega što ima veze sa Bogom i crkvom, protiv kojeg deluje beli luk i koje danju spava

u kovčegu jer se boji sunčevih zraka, a noću svoj apetit zadovoljava koristeći se svojim specifično šiljastim zubima.

Ikonografiji Drakule je, naravno, najviše doprinela vizuelizacija putem filma. Dok se odbojnost vezuje za Drakulinu pojavu u romanu i u prethodno snimljenoj filmskoj verziji u Nemačkoj, u delu iz 1931. godine vampir postaje ženskom rodu privlačno biće, gospodin od stila, koji odiše aristokratskim sjajem i šarmom, obučen u elegantno crno odelo i plašt. On govori istočnoevropskim akcentom. U tom filmu, kako je napisao Ranko Munitić, „Lugoši ne inkarnira svog grofa-vampira kao bezlično strašilo, mehanički pokrenutu lešinu (kao Maks Šrek deceniju ranije), već mu snagom talenta i imaginacije poklanja sav svoj temperament, morbidni šarm i privlačnu snagu“ (Munitić, 1973: 16). Ovakvu pojavu, imidž, koristio je kako bi na svojstven način prikrio ono što je tada još podjednako važno za obeležje svih vampira, a to je neizmerno zlo.

Grof Drakula je glavni antagonista u filmu „Drakula“. Njegov dvorac je smešten u Karpatima u Transilvaniji, delu Rumunije nama poznatom i kao Erdelj. Postoje verovanja da je nekada bio transilvanijski plemić, kao i da je pripadao vojsci Atila Biča Božijeg, a i da je učio crnu magiju i alhemiju. U romanu pisac navodi da je on u „prethodnom“, smrtnom životu bio vojvoda Drakula. Međutim, u filmu su detalji njegovog dotadašnjeg života prilično nepoznati i zamagljeni. Drakula koristi britanskog advokata Renfilda, kojeg je zarazio i koji mu je postao sluga, da bolje upozna mesto na koje se priča filma ubrzo premešta - London. Interesantno je to da se Drakula seli u drugu zemlju, ali ne menja navike, pa tako nastavlja da živi u dvorcu. Slučaj Renfilda, koji se hrani krvlju insekata, izazvao je pažnju holandskog doktora Van Helsinga, čija je kćerka jedna od meta vampira. Doktor pokušava da zaštiti Minu na sve njemu poznate načine: gloginje oko njenog kreveta, beli luk, krst i drugo. Na kraju filma, Drakula je ubijen drvenim kolcem dok je ležao u kovčegu, a Mina je spašena.

Grof Drakula se, po tradicionalnom verovanju, boji krsta, belog luka, kao i gloginja. Verovanje da se on u ogledalu ne vidi jasno potvrđuje scena kada Drakula priča sa doktorovom ćerkom Minom, a ogledalo koje posmatra Van Helsing njega ne prikazuje. U filmu se, takođe, pojavljuje i u obliku šišmiša, kao i vuka. Smrt Drakule se razlikuje u romanu, gde se on ubija nožem, a ne drvenim kolcem. U književnom delu je opisan kako nosi dugačke bele (sede) brkove, ima špicast oblik ušiju, nosa, brade i zuba, kao i neko ko ima dlake na dlanovima. Ipak, današnja predstava o takvim bićima se poklapa sa interpretacijom pomenutog u analiziranom filmu, a ne u delu Brema Stokera.

Kada je reč o muzici, tema „Labudovog jezera“ se čuje u trenutku kada Renfield prvi put ulazi u Drakulin dvorac.

Pored Lugošija, na planetarnom nivou je upečatljivo i tumačenje lika Drakule od strane Kristofera Lija (Christopher Lee) tokom pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka. Takođe, posle Drakule su se pojavile varijacije na tu temu, pa tako imamo i Blekulu (*Blacula*), kojeg tumači Vilijam Maršal (William Marshall) u istoimenom filmu iz 1972. godine, u režiji Vilijama Krejna (William Crain).

Drakula, 1992. godina

Savremena ekranizacija Drakule iz 1992. godine (*Bram Stoker's Dracula*), u režiji Frensis Forda Kopole (Francis Ford Coppola), sa Gerijem Oldmanom (Gary Oldman), Vinonom Rajder (Winona Ryder) i Entonijem Hopkinsom (Anthony Hopkins), visokostilizovana je filmska postavka Stokerovog romana „Drakula“. Iskustvo, posebna rediteljska estetika i finansijska potpora ovaj film su učinili jednim od najpotpunijih, ali i najradikalnijih viđenja estetike vampirizma.

Vremenski, priča opstaje na dva razdoblja – na sredini 15. (1462) i kraju 19. veka (1897), a geografski na dve teritorije – Transilvaniji i Londonu. Zamac u kojem boravi Drakula, grandiozan po svojoj veličini, predstavljen je kao harem njegovih pomoćnica koje iskušavaju goste. Filmski prolog gledaoca vraća u 1462. godinu, u vreme najezde Turaka, prikazujući Drakulu kao jednog od velmoža transilvanijskog kraja koji se suprotstavlja najezdi ratnika druge vere. On pri povratku iz bitke zatiče mrtvo telo svoje izabranice Elizabete, koju su Turci naveli na samoubistvo prosleđujući joj pismo da je Drakula mrtav. Time započinje nespokoj i gnevna sudbina glavnog lika, koji okrivljuje svoju crkvu i veru za Elizabetinu smrt. U samom prologu se već ocrta jedna od glavnih scenarističkih linija, a to je odnos verujućih i nevernika prema religiji.

Drakula u Londonu doživljava transformaciju u poželjnog plemića. On je stilizovani aristokrata, čvrstog držanja, koji ne krije svoju ekscentričnost, već je stavlja u prvi plan, čime žrtve bivaju zavedene. Neposredan je, sklon humoru, nepredvidiv, ali i sa crtama ljudskosti (scena u kojoj se Mina odlučuje da izabere njega, a ne mladoženju), teškoćama bremena na koji je osuđen svojim izborom načinjenim pre više vekova. Kostimografski doprinos je značajan u naglašavanju aristokratskog miljea. Drakula je ekstravagantan, ispred svog vremena u Transilvaniji, ali i u svom okruženju u narastajućem megalopolisu – Londonu.

Lik Drakule predstavlja vampire kao veoma slične ljudima, određene pogrešnim izborom čiji se tok ne može preduprediti. Borba dobra i zla u samoj inkarnaciji zla – vampiru Drakuli, omogućava da se ništa ne čini izvesnim, jednostavnim i predvidivim. Bogatstvo karakternih crta Drakule je dokaz složenosti ove postavke. Osim mogućnosti transformacije iz vampira u vukodlaka, šišmiša, samog đavola, dim, maglu i vuka, u psihološkoj karakterizaciji se očitava kroz čežnju za čulnošću i krvlju, ali i nihilističko samopreispitivanje sopstvene pozicije (*Drakula: Nema života u ovom telu. Ja sam ništa*), kao i odlučnost da se svim sredstvima suprotstavi racionalnom i ciničnom protivniku (Van Helsingu) da bi pridobio onu koju voli. Grof Drakula je oslikan kao žrtva usuda, sa čovečijim osobinama, težinom izbora na koji ga strast i čežnja navode. Na samom kraju, on upravo pokazuje da, odabiranjem da ga voljena ubije, postaje čovek, dok Van Helsing na kraju potere konstatuje: *Mi smo svi postali zveri*. Unutrašnji lom glavnog lika ovde omogućava redefinisavanje tradicionalnog čitanja osobina vampira. Time postaje potpuno jasno da je drugačija postavka želja da se ista priča ispriča iz drugog ugla, da se poruše stereotipi i sagrade neke nove vizije predefinisanih likova.

Kada je reč o odnosu prema žrtvi, Drakula je izrazito vezan za svaku svoju žrtvu – od Harkera, koji mu je samo usputna stanica, preko Lusi, do straha prema sudbini voljene Mine. Iako je grešan, on ipak odabira da postoji nešto sveto za njega i bira sopstvenu smrt kao cenu za njen život.

U ovom delu se zlo odlikuje izraženom telesnošću, bludom i razvratom koje postaje primamljivo nevinim dušama. Svaki krivi korak koji načine glavni likovi uvek je jasno opravdan slobodom izbora i željom da se zaviri iza onoga što je društveno neprihvatljivo i tabuizirano.

Savremeni vampiri

U savremenoj američkoj filmskoj produkciji vampir više nije vampir, ukoliko se posmatra iz ugla tradicionalnog shvatanja ovog fenomena. Tako, na primer, prestaje ili se delimično modifikuje shvatanje po kojem je vampir neko ko život nastavlja posle smrti isključivo noću jer su za njega smrtonosni svetlost i sunce „vekovni simboli života“ (Munitić, 1973: 111). Takođe, pojavljuje se i zamena za krv, iako je krv esencija bilo kakve priče o vampirima, kao „večni simbol života, snage, nagona i strasti“ (Munitić, 1973: 111).

Vampir se tek povremeno prikazuje na način koji je bio dominantan, praktično jedini, u ranim radovima u svetu filma kao masovnog medija. Došlo je do poigravanja njegovim nasleđem, odnosno novog načina na koji savremene generacije percipiraju svet vampira.

Vremenski i prostorni okvir, svet koji ih okružuje

Za vampira, pre svega ovekovečenog kroz lik Drakule, nekada je bio rezervisan dvorac, dok danas on živi u sasvim drugom svetu. „Selidba“ ovog lika se dogodila u komediji „Ljubav na prvi ugriz“ iz 1979. godine, koju je režirao Sten Dragoti (Stan Dragoti), sa Džordžom Hamiltonom (George Hamilton) u ulozi Drakule. Reč je o jednom od filmova u kojima se autori poigravaju stereotipima o najpoznatijem vampiru. Međutim, on je daleko bezazelniji od današnjih filmova u kojima se lik vampira mnogo teže razaznaje u odnosu na tradicionalno shvatanje.

U ovom ostvarenju, vampir je aristokrata kojem Centralni komitet Rumunije konfiskuje dvorac za potrebe mladih atletičara na čelu sa Nađom Komaneci (Nadia Comaneci)⁵. Pre odlaska u Njujork, i to avionom, ne sopstvenim kriklima, on poručuje kako će bez njega *Transilvanija biti zanimljiva kao Bukurešt ponedeljkom uveče*. U prvom susretu sa savremenim svetom, snašle su ga „muke“ u kojima se lako mogu prepoznati ljudi današnjice. On gubi prtljag (u ovom slučaju to je njegov kovčeg) na aerodromu, zatim pregovara sa taksistima oko cene, vozi se Folkswagenom kabrio itd. Takođe, odlazi u „zabranjeni“ kvart u kojem žive ljudi crne puti i, kako se prikazuje, sukobljava se sa njima jer se, kao neko ko je bele puti, usudio da prošeta tim delom grada uveče. Dokaz o tome da je on, donekle, već bio upoznat sa modernim svetom pre dolaska jeste njegova izjava u trenutku kada je prvi put izašao iz sanduka u SAD, verujući da se nalazi u „Plaza“ hotelu: *Želeo bih veliki apartman sa kupatilom, rezervisao sam*. Inače, u savremenom svetu ga i dalje prati njegov najveći neprijatelj – Van Helsing. Međutim, ovaj put on nije prikazan u liku holandskog doktora Abrahamama, poznatog iz književnog dela Brema Stokera, već je to Džefri Rozenberg, unuk Frica Van Helsinga, za koga se kaže da je *imao praksu u Londonu*. Džefri je, kako se ističe, promenio prezime *zbog profesije kojom se bavi*. Naime, i dalje je reč o medicini, ali je promena prilagođena savremenom svetu, pa se on sada bavi psihijatrijom.

U osamdesetim godinama 20. veka je već postalo sasvim prihvatljivo da se vampiri nalaze sa druge strane Atlantskog okeana, odnosno da se jedno od glavnih mesta u pričama o vampirima – Velika Britanija, menja američkim tлом, često „Velikom jabukom“. U filmu „Glad“ iz 1983. godine, režisera Tonija Skota (Tony Scott), sa Dejvidom Bouvijem (David Bowie), Katrin Denev (Catherine Deneuve) i Suzan Sarandon (Susan Sarandon) u glavnim ulogama,

⁵ Rumunska gimnastičarka i najveća zvezda tog sporta u periodu kada je snimljen film, pošto je na Olimpijskim igrama 1976. godine u Montrealu (Kanada) osvojila tri zlatne i po jednu srebrnu i bronzanu medalju (detaljnije na www.cnn.com/2008/SPORT/04/29/nadiacomaneci/index.html, posećeno 7. novembra 2013. godine).

dva vampira, kao gospodin i gospođa Blejlok, žive na sasvim običan način u Njujorku, u kući koja se razlikuje od ostalih po tome što je prepuna antikviteta i što se na tavanu nalazi „groblje“ ljubavnika Mirijam, glavne junakinje.

Migracija filmskih vampira sa evropskog na američko tlo je potvrđena i u filmu „Intervju sa vampirom“ iz 1994. godine, u režiji Nila Džordana (Neil Jordan), koji je okupio holivudske zvezde poput Toma Kruza (Tom Cruise), Breda Pita (Brad Pitt), Antonija Banderasa (Antonio Banderas) i Kristijana Slejtera (Christian Slater), kao i tadašnju novu glumačku nadu Kirsten Danst (Kirsten Dunst). Ovaj film ruši mnoge zakonitosti u vezi sa vampirima i govori o njima kao o viševjekovnim stanovnicima tog kontinenta, od Nju Orleansa do San Franciska. Svet u kojem oni žive je svet običnih ljudi, a razlika je u njihovim „neobičnim“ navikama. Ipak, ovaj film odlazi u obrnutom pravcu, ne sa evropskog kontinenta, već ka njemu, tačnije Sredozemlju, kao i Parizu. Priča se završava na američkom tlu - u San Francisku, a vremenski okvir obuhvata period od trenutka kada Luis postaje vampir (1791), pa sve do perioda devedesetih godina prošlog veka, kada je film snimljen i kada Lestat novinara pretvara u vampira.

Slika 2: Intervju sa vampirom (1994)⁶

Ovaj film uvodi pojam vampirske porodice, i to homoseksualne. Dvojica muškaraca – vampira, Luis i Lestat (drugi je prvog pretvorio u vampira), u isto biće pretvaraju i Klaudiju, dete koje su našli pored mrtve majke i prema kojem se odnose kao prema sopstvenom. Sa druge strane, oni u Evropi nailaze na vam-

⁶ Izvor: www.imdb.com/media/rm1669431552/tt0110148?ref_=ttmi_mi_all_sf_2. Posjećeno 9. novembra 2013.

pire koji žive zajedno, ali kao grupa koja se bavi „realnim“ teatrom i ima svog vođu. Inače, homoseksualnošću se prethodno bavio i film „Glad“, pa tako Mirijam privlači doktorica Sara i želi da njome zameni svog muža koji je na samrti, pošto iznenada počinje da stari velikom brzinom.

Dve godine pre filma „Blejd“, koji je uveo neka nova pravila u vezi sa vampirima, pojavio se film „Od sumraka do svitanja“, u režiji Roberta Rodrigeza (Robert Rodriguez) sa Džordžom Klunijem (George Clooney), Kventinom Tarantinom (Quentin Tarantino) i Harvijem Kajtelom (Harvey Keitel) u glavnim ulogama. To je još jedan film koji je smešten na američki kontinent, ali nije klasično ostvarenje o vampirima, već priča koja ova bića stavlja u kriminalističku akciju. Autor nas „ne upozorava“ da je reč o priči sa elementima vampirizma, već se ona iznenada pretvara u takvu, tokom filma. U ovom ostvarenju se vampiri ne nalaze u velikim gradovima, već u malim mestima oko američko-meksičke granice u drugoj polovini devedesetih godina prošlog veka. Žive i kreću se u čoporu, a žrtve napadaju noću.

U „Blejdu“ iz 1998. godine, režisera Stivena Noringtona (Stephen Norrington), sa Veslijem Snajpsom (Wesley Snipes) u glavnoj ulozi, već se podrazumeva da vampiri žive u urbanoj sredini, na američkom kontinentu. Ovaj film predstavlja kinematografsko ostvarenje koje je napravilo značajan pomak u tehnologiji i načinu snimanja filmova o vampirima. U njemu nailazimo na veliki broj efekata moderne tehnologije i može se reći da predstavlja revoluciju kada je reč o vampirima kao filmskim likovima.

Uspeh „Blejda“ je pokrenuo lavinu drugih filmova sa sličnom tematikom, pa se tako pojavio i „Podzemni svet“ u 2003. godini, režisera Lena Vajzmana (Len Wiseman), u kojem glavnu ulogu igra Kejt Bekinsejl (Kate Beckinsale). Radnja ovog filma je, takođe, smeštena u urbanu gradsku sredinu, u Evropi 21. veka. Međutim, već u nastavku podjednako obuhvata prošlost (1202. godinu) i sadašnjost. U savremenim filmskim pričama se ustaljuje prikaz vampira koji žive kroz vekove u zajednicama, odnosno klanovima, govori se o tome kako čuvaju privatnost daleko od ljudske vrste. Takođe, u savremenoj holivudskoj produkciji se može videti i da u vampirskim zajednicama postoji određena vrsta hijerarhije, sa strogim pravilima.

U godinama u kojima su ljudi počeli da se navikavaju na novu interpretaciju vampira u filmovima, kompromis pravi „Van Helsing“ iz 2004. godine, režisera Stivena Somersa (Stephen Sommers), u kojem glavne uloge igraju Hju Džekmen (Hugh Jackman) i Kejt Bekinsejl. Bogatstvo moderne tehnologije je iskorišćeno na najbolji mogući način, ali se istovremeno priča vraća u Transilvaniju. Drakula živi u dvorcu, u „bračnoj zajednici“ sa svojim nevestama. Tu se

nalazi i laboratorija u okviru koje je nastalo Frankenštajnovno čudovište. Ovaj film bi se najbolje mogao opisati kao bajka o spašavanju sveta od dobro poznatog vampira, u kojoj učestvuju mnoga „poznata“ čudovišta (Frankenštajnovno stvorenje, doktor Džekil i Hajd, vukodlak i slepi miševi). Za razliku od većine ostvarenja o Drakuli, u ovom je u centru pažnje lik delimično inspirisan njegovim najvećim neprijateljem iz Stokerovog romana - doktorom Abrahamom Van Helsingom.

Pomamu za savremenim vampirima i njihovo eksploatiranje u holivudskoj produkciji, u korpusu istraživanja, zaokružuje filmski serijal „Sumrak“, čiji je prvi deo izašao 2008. godine, u režiji Ketrin Hardvik (Catherine Hardwicke), sa Kristen Stjuart (Kristen Stewart), Robertom Patinsonom (Robert Pattinson) i Bilijem Burkom (Billy Burke) u glavnim ulogama. Ovo ostvarenje je doživelo ogroman uspeh u bioskopima, a donelo je priču o tinejdžerskoj ljubavi sedamnaestogodišnje Bele Svon i Edvarda Kalena, stoosmogodišnjeg vampira. Radnja je smeštena u SAD, u mali američki grad u provinciji – Forks (Vašington), daleko od „urbane džungle“ kao što je Njujork. Pojedine scene su smeštene u Sijetl, koji se nalazi blizu Forksa, a neke u Italiju. Vremenski gledano, radnja se dešava u sadašnjosti, odnosno u godinama u kojima je delo snimljeno.

U ovom ostvarenju je podržana podela vampira na klanove. Jedna grupa obavlja svoje svakodnevne aktivnosti na sasvim običan način, kao i ljudi u pomenutom gradu, ali ipak živi u šumskoj kući, daleko od očiju javnosti, gde čuva svoju privatnost. Njihovi problemi nastaju protekom vremena jer, kao večno mladi, postaju sumnjivi, pa se zbog toga često odlučuju na migraciju. Takođe, prikazan je i klan nomadskih vampira koji lutaju od mesta do mesta u potrazi za krvlju, a predstavljeni su i oni koji žive u svom drevnom dvorcu u Italiji.

Profili vampira

Vampiri su prešli dugačak put, kada je reč o promenama u ponašanju i izgledu. Sve se to, uglavnom, menjalo u sudaru sa novim dobom.

Drakula iz 1979, u filmu „Ljubav na prvi ugriz“, gubi samopouzdanje u Njujorku jer ga se više niko ne plaši, a to ga prati još sa kraja boravka u rodnoj Transilvaniji. On zbog toga ističe: *U gradu gde taksisti žive u malim kavezima, ko bi se još plašio slepog miša. Nisam čak ni šišmiš, ja sam „crno pile“*. Kao „crno pile“ je postao čak i meta pojedinih građana Njujorka u nedostatku druge hrane. On je upoznat sa savremenim svetom, uči sleng kako bi se prilagodio novom okruženju, želi i Božićne poklone, šarmantan je i zavodljiv. U filmu se Drakula predstavlja kao neko ko je još u Rumuniji čitao modne časopise i pratio zbivanja u svetu. Od aristokrate koga su se ranije plašili, on postaje stanovnik „ur-

bane džungle“ u kojoj žudi za novotarijama. Tako sebe „princ tame“ posmatra kao nekoga ko je *obučen kao konobar u poslednjih 700 godina, dok drugi šetaju u džinsu*. Takođe, i kao nekoga ko *pije samo topli napitak, dok drugi jedu čokoladice, čips, piju „Čivas“*. U društvu se o njemu podrugljivo govori kao o „*onom Grofu Drakuli*, a neki ga doživljaju kao mađioničara, zbog odela. Posle rečenice *Volim Vas i mogu Vam dati večni život*, u trenucima kada upoznaje ljubav svog života iz modnih časopisa, ona ga pita da li je *agent osiguranja*. Drakuli nude i vino i marihuanu, što on odbija. Ipak, dešava mu se i da se napije, od krvi pijanca, a zna i da upadne u banku krvi kako bi našao novu dozu, upoređujući je sa *supermarketom*. On ima moći da pokretima ruke prekine telefonsku vezu, savije oštricu noža, uključi gramofon, otvori vrata, telepatski komanduje psima, konjima, upravlja taksijem, kao i da hipnotiše ljude, pretvori se u slepog miša, ali i da bude zavodnik i da igra u disko ritmu.

Reč je o periodu kada vampiri prestaju da budu vampiri na način na koji su do tada prikazivani, a postaju sve sličniji ljudima. Ipak, oni i dalje beže od sunca i spavaju od jutra do mraka u kovčegu, plaše se belog luka, obećavaju večni život i ne vide se u ogledalu. Na tužbalicu žene u koju je zaljubljen, Sindi Sondhajm, kako svako jutro u ogledalu posmatra da li ima neku novu boru, kaže: *Mogu da sredim da nikada ne moraš da se pogledaš u ogledalo*. A, u nameri da je osvoji, Drakuli pomaže Renfild, koji mu je odan. Grof ispada pozitivac, a onaj koji ga progoni – Džefri Rozenberg, takođe zaljubljen u Sindi, negativac kojem skoro niko ne veruje. Rozenberg je neko koga ne shvataju ozbiljno. Tako na njegovu želju u policijskoj stanici da *razgovara o čoveku koji sisa ljudima krv* dobija pitanje: *Neki zelenaš? Kako mu je ime?* U ovom filmu su se poigravali tradicionalnim tumačenjem pozitivaca i negativaca u filmovima.

Dijalog iz filma „Ljubav na prvi ugriz“

Rozenberg: *Gde ti je gospodar?*

Renfild: *Na aerodromu je, kupuje karte za večerašnji let kući.*

Sindi: *Zašto si mu to rekao?*

Rozenberg: *Zato što loši momci uvek kažu dobrim momcima šta će da urade, baš pre nego što namere da ih ubiju.*

Renfild: *Potpuno je u pravu gospođice Sindi. Takva su pravila, ali u ovom slučaju mi smo oni dobri momci.*

Rozenberg: *Da damo istoriji da ovome sudi, Renfilde?*

Drugi pogled imamo u filmu „Glad“, gde se ruši mit o večnoj mladosti vampira, kao i o njihovoj besmrtnosti. Prateći film, gledaocu postaje jasno da je naslov aluzija na strah od starosti, odnosno da se pojam „glad“ odnosi na nezasićenost mladosti i svih njenih prednosti koje nestaju kada starost „pokuca na vrata“. Mirijam Blejlok je besmrtna vampirica, poreklom je iz Egipta i stara 2000 godina. Ta priča se udaljava od Stokerovog vampira - Drakule, ali nije bez osnova jer „legenda o mrtvacima koji noću ustaju iz groba da bi svežom krvlju produžili svoj natprirodni život javlja se već u drevnoj Kini, u Vavilonu, u faraonskom Egiptu i antičkoj Grčkoj, da bi preko Srednjeg veka ostala sačuvana sve do danas“ (Munitić, 1973: 111). Glavna junakinja, Mirijam, svojim partnerima daje obećanje večnog života, kao i obećanje da će oni kao par biti zauvek zajedno. Ovakav pakt je sklopljen u 18. veku između glavnih junaka. Međutim, dvesta godina kasnije data obećanja se pokazuju kao neispunjena. Spolja gledano, ovde se vampiri ne razlikuju od ljudi iz komšiluka. Oni imaju govor, izgled i ponašanje, bar u društvu, kao sasvim obični ljudi, a i zovu se sasvim običnim imenima: Mirijam i Džon Blejlok.

U filmu „Intervju sa vampirom“, vampiri su predstavljeni kao obični građani. Trude se da ih ne otkriju i zato se na javnim mestima ponašaju kao ljudi, kao deo društva, kako San Franciska, tako i evropskih zemalja. Oni se oblače u skladu sa vremenom, organizuju predstave, bave se glumom. U pozorištu vampiri igraju uloge vampira (*Vampiri koji se prave da su ljudi koji se prave vampirima* – rekao je Luis dok je posmatrao iz publike, a Klaudija je dodala da je to *avangardno*). Ono što se ne prašta je ubistvo jednog od strane drugog, a i zabranjeno je pretvoriti nekog veoma mladog u vampira. U oba greha je upleten Luis, koji se sve vreme bori sa grižom savesti i pokušava da nađe smisao (*Vampir sa ljudskom dušom. Besmrtnik sa smrtničkom strašću* – rekao je o Luisu drugi vampir, Armand, vođa klana sa kojim su se susreli u Evropi). Njegova suprotnost jeste beskrupulozni Lestat, koji ga je pretvorio u vampira. On uživa u svojim moćima. Inače, u ovom filmu se „otkriva“ i da vampir može da plače, ali *jednom, možda dvaput u svojoj večnosti*, kako ističe Luis.

Njihova „kćerka“ Klaudija predstavlja mešavinu ova dva vampira. Ona koristi svoje moći nezrelo, bahato, u skladu sa tinejdžerskim godinama u kojima se nalazi. Nesvesna je svojih moći, a potom i veoma uznemirena činjenicom da je zauvek zarobljena u tinejdžerskom dobu, odnosno time što ne može da ostari. U jednom trenutku seče kosu, a onda postaje frustrirana jer je odmah porasla, potvrđujući da je zarobljena u telu u kojem se našla kada je postala vampir i da to ne može da promeni.

U ostvarenju „Od sumraka do svitanja“ vampiri su prikazani kako žive u kolektivu, po pravilima motociklista. Njihov način oblačenja i ponašanja je određen pravilima njihovog okruženja. Takođe, agresija je karakteristična za njihovo ponašanje u ovom filmu. Konzumiraju alkohol i uživaju u porocima.

U filmu „Blejd“ glavni junak je predstavljen kao savremeni muškarac. On je jak, opasan, fizički spreman i spretan. Njegovo ponašanje se odlikuje osobinama heroja – on čini sve kako bi zaštitio ljude. Njegov govor karakterišu konciznost i jasnoća. Kostim koji nosi je bogat futurističkim predmetima i rekvizitima neophodnim za borbu protiv negativaca (neprobojan prsluk, pištolj, mač koji funkcioniše isključivo ako se nalazi u njegovim rukama - u suprotnom seče ruku u kojoj se nalazi). Blejd je veoma hrabar i ništa ga ne može uplašiti ili zaustaviti u njegovoj borbi. Sa druge strane, lik negativca, Dikona Frosta, predstavlja suštu suprotnost. On je „običan čovek“, fizički je nerazvijen i po naravi beskrupulozan prema svojim podanicima, odnosno vampirima. Veoma je uporan i odlučan u nameri da ostvari svoj cilj. Živi na krovu najveće zgrade u gradu, u moderno opremljenom stanu, lagodnim životom punim luksuza, u kojem mu društvo pravi veliki broj žena.

Slika 3: Blejd (1998)⁷

⁷ Izvor: www.imdb.com/media/rm3893475328/tt0120611?ref_=tmi_mi_all_sf_4. Posećeno 9. novembra 2013.

Ranije smo spomenuli da je došlo do podela među vampirima, da ih ima i dobrih i loših, da žive u klanovima, na raznim mestima, a ono što je karakteristično za film „Blejd“ jeste kategorizacija vampira. Prvu grupu predstavljaju tzv. „pravi vampiri“ (takvi su postali rođenjem) – čistokrvni, dok u drugu spadaju bića koja su posle određenog vremena postali takvi – preobraženi. Jedini izuzetak je Blejd, a takav je zbog toga što je vampir ugrizao njegovu majku pre porođaja, pa je dobio najbolje osobine od ljudi i od vampira. Čistokrvni imaju aristokratsko držanje i ponašanje, dok preobraženi deluju kao „običan svet“ i nemaju manire i uglađenost. Oni vole da konzumiraju alkoholna pića i da organizuju zabave na kojima nalaze „hranu“. Žive u kolektivu i tako provode veći deo vremena. Inače, u ovom filmu je uočljiva i rasna komponenta, kroz razliku između puti Blejda (tamne), koji se bori za pravdu i Frosta (svetle), koji je njegov najveći protivnik i negativac.

U „Van Helsingu“ se vraćamo na pojam vampira kao zla. Grof Vladislav Drakula je nadmen, samosvestan, siguran u sebe i neizmerno zao. Vampirskom šarmu nema mesta u ovom filmu. Jedini njegov cilj je da uništi svet, a za postizanje toga koristi sva moguća sredstva. Sa druge strane je Gabrijel Van Helsing, zapravo Gavrilo, sluga i glasnik Božiji, u ljudskom obliku. U filmu se pojavljuju i doktor Frankeštajn sa svojim čudovištem, doktor Džekil i gospodin Hajd, Drakuline neveste, kao i stvorenja poput vukodlaka i šišmiša. Kostim vampira može da se svrsta među klasične, koji podrazumevaju crno odelo i plašt oko vrata. Drakula je uobičajeno bled, a njegov govor odiše istočnoevropskim akcentom.

U „Podzemnom svetu“ se pojavljuje vampirica Selenia kao glavna junakinja. Ona je trgovac smrću, odnosno lovac na „lajkane“ (slične) – poluljude i poluvukodlake. Više liči na superheroinu, nego na vampiricu. Tako je nastavljen trend pretvaranja vampira u pozitivne likove. Ona je obučena u crno kožno odelo i korset, a takav izgled se ponekad upotpunjava kožnim mantilom. Ostale vampirice neguju gotski stil oblačenja. Uglavnom su to raskošne crne korset haljine, upotpunjene glomaznim nakitom, a ponekad u obzir dolazi i crvena boja. Ukoliko nisu raskošno obučene, one su uvek u crnoj odeći, uglavnom kožnoj. Vampiri, takođe, neguju takav stil – uvek su u crnim odelima, što u klasičnim, što u nekoj vrsti kožnih kostima koji se sastoje od mantila, sakoa i pantalona. Budući da žive u modernom dobu, oni se tome prilagođavaju, pa koriste savremenu tehnologiju i oružje, a istovremeno se bave i raznim naučnim istraživanjima. U trećem delu serijala, koji se odvija u prošlosti, vampirska zajednica prati stil odevanja aristokratije tog perioda, ali je samo crna boja zastupljena. Vampiri u ovom filmu izgledaju potpuno isto kao ljudi i jedino što ih od njih razlikuje su veći i šiljatiji očnjaci, kao i fluorescentno plava boja očiju.

U „Sumraku“ se brišu mnoge razlike i granice između vampira i ljudi. Oni su obučeni kao drugi prosečni građani i kreću se među ljudima, čak i po danu, komuniciraju bez ikakvih problema. Razlikuju se po tome što su bleđi od ljudi i ne izlaze među njih kada je jako sunce jer pod sunčevim zracima izgledaju kao da im je koža prekrivena zlatnom prašinom. Takođe, oni ne spavaju. A, neke sličnosti sa tradicionalnim izgledom vampira imaju Volturijevi, drevni klan iz Italije, najmoćniji vampiri od svih i vrhovni na lestvici hijerarhije. Oni su obučeni u crno, klasična odela ili haljine, a ponekad nose i plašt sa kapuljačom. Oko vrata, na lancu, nose njihov zaštitni znak. Oči su im crvene boje, kao i kod klasičnih prikaza vampira, ali to može da se poveže sa tim što oni ne pripadaju „modernim“ vampirima, već su jedni od najstarijih. U ovom filmu, vampire od ljudi razlikuje i to što imaju neke natprirodne moći – mogu da čitaju misli, da vide budućnost, da stvaraju ljudima unutrašnju bol i na taj način ih muče. Snažni su i brzi i imaju veoma razvijena čula. Od ljudi se razlikuju i po telesnoj temperaturi, veoma su hladni i njihovo srce ne kuca.

Odnos prema žrtvama i načini umiranja

U skladu sa vremenom, menjale su se i moći koje poseduju vampiri, kao i njihov odnos prema žrtvama i način preživljavanja, odnosno umiranja.

Vampiru u filmu „Ljubav na prvi ugriz“ je potrebno tri ugriza kako bi nekoga pretvorio u to biće. Drakula često izjavljuje ljubav Sindi, zavodi je, romantičan je, pa ona na kraju prihvata taj treći i pretvara se u vampira, dok on u jednom trenutku konstatuje: *U svetu bez romantike, bolje je biti mrtav*. U ovom filmu Drakula pita da li je neodoljiv zbog *dobrog akcenta ili plašta*, a posebno je to što i sam dobija ugriz, i to od Sindi, posle čega je prokomentarisao: *Konačno, posle 712 godina da mene neko ugrize*.

Na Mirijam i Džona Blejloka iz „Gladi“ beli luk ne deluje onako kako bi se očekivalo kada je reč o vampirima ili bar tako nije prikazano u filmu. Oni se na otvorenom slobodno kreću i noću i danju, po sunčevoj svetlosti. Krst se, takođe, ne prikazuje. Zapravo, nijedan predmet ne predstavlja pretnju ovim stvorenjima. Ono što se ističe kao element od posebne važnosti jeste ank⁸ - „ključ života“, koji vampiri nose oko vrata. Ne pojavljuju se vukovi, ni slepi miševi, već beli golubovi. Ovi vampiri su sve vreme funkcionisali hraneći se ljudskom krvlju, zahvaljujući kojoj su do određenog trenutka bili permanentno mladi, a promena u njihovom životu je nastupila kada je suprug, Džon, primetio prve simptome starosti na sebi. U ovom filmu se napadi vampira na ljude ne odvijaju

⁸ Ank je egipatski hijeroglif koji ima značenje „večiti život“. Ank je još poznat pod imenom „ključ života“ (izvor: www.answers.com/topic/ankh, posjećeno 6. novembra 2013. godine).

na dobro poznat način. U slučajevima kada se hrane, oni koriste svoj privezak u obliku anka, koji je ujedno i nož, kako bi prerezali vrat žrtve. Kada Mirijam „stvara“ svoje nove partnere, ona ih, ipak, na klasičan način ujeda, ali u predelu ruku, a ne vrata. Odnos prema žrtvama je sa jedne strane emotivan, a sa druge strane, prema manje bitnim žrtvama, indiferentan. Smrt glavne vampirice ostaje nejasan i, može se reći, nelogičan: ona umire tako što je njeni mrtvi partneri bacaju sa terase potkrovlja.

U filmu „Od sumraka do svitanja“ vampiri napadaju ljude, ali imaju i slabe tačke – veoma mekana tela koja mogu lako da se probodu. Oni zadržavaju tradicionalne osobine vampira: nisu neuništivi jer mogu da budu ubijeni drvenim nogama od stola, plaše se krsta, sveta vodica ih spaljuje, a svetlost im smeta. Njihova potreba za krvlju ih čini beskrupuloznim, bez ikakvog sažaljenja i simpatija prema žrtvi.

Vampir Luis iz „Intervjua sa vampirom“ ruši mnoge stereotipe, pa se može posmatrati i kao prekretnica u poimanju vampira, kada je reč o filmu. Oni ne beže od svetla, ali se i dalje plaše sunčeve svetlosti. Luis, koji je bio aristokrata, vlasnik velike plantaže u Nju Orleansu, kada je postao vampir sa 24 godine, ističe da je *od krvi i mesa, ali nije ljudsko biće*, dodajući da *to nije bio već 200 godina*. U razgovoru sa novinarom (Danijel Maloj) on „razbija“ brojne predrasude.

Dijalozi iz filma „Intervju sa vampirom“

Prvi deo razgovora

Danijel: *A raspeća? Da li možete u njih da gledate?*

Luis: *Zapravo to jako volim.*

Danijel: *A ono sa probijanjem srca kolcem?*

Luis: *Besmislica.*

Danijel: *A mrtvački sanduci?*

Luis: *Oni su, nažalost, nužda... Krv koju je trebalo naći je takođe bila nužda.*

Drugi deo razgovora (kada Luis priča o svojoj potrazi za vampirima u Evropi)

Luis: *Praznoverja o češnjaku, raspećima, stari dobri kolac kroz srca... A o nekom naše vrste ni šapata.*

Danijel: *U Transilvaniji nema vampira? Nema Grofa Drakule?*

Luis: *Maštarije prijatelju. Prostačke maštarije poremećenog Irca. (pisca Brema Stokera, prim. autora)*

U ovom filmu vampiri mogu veoma brzo da se kreću i sisaju krv i iz drugih delova tela, a ne samo iz vrata. U nedostatku ljudske, krv životinja im služi za preživljavanje. Velika količina im pomaže da se regenerišu, odnosno da povrate izgled i sposobnosti. Ono što ih ubija je krv mrtvacu, što je novost. Neki vampiri mogu i da čitaju misli, kao i da hodaju po zidovima. Oni imaju odraz u ogledalima, ali i dalje spavaju u kovčezima i plaše se sunčeve svetlosti. Takođe, u „Intervjuu sa vampirom“ se prikazuje borba između vampira, njihovi međusobni sukobi, pa se tako Luis u jednom trenutku pojavljuje sa kosom (oruđem) u rukama, dok pali i seče druge vampire iz osвете, aludirajući na verovanje o kosi kao simbolu smrti. I Klaudija pokušava, bezuspešno, da ubije drugog vampira – Lestata, čija žrtva postaje i novinar na kraju filma.

Borba između vampira prati još neke naslove iz našeg istraživačkog korpusa. Tako je i u „Blejdu“, u kojem je akcenat stavljen na borbu glavnog junaka protiv vampira i njihovih saveznika, ljudi koji žele i sami da postanu vampiri, a u toj borbi je Blejd nemilosrdan. I dok se čistokrvni vampiri vode „sistemom vrednosti“ koji je zabeležen u kodeksu ponašanja (u skladu sa tim, spoljašnjem svetu pristupaju „umereno“ i teže ka tome da se što manje prikazuju), pripadnici preobraženih nemaju kodeks sličan pomenutom – njihovo ponašanje i postupke inicira vođa (Dikon Frost). U „Blejdu“ se pojavljuju i elementi koji se mogu povezati sa događajima iz stvarnog sveta, poigravanjima ljudskom vrstom, pa tako i pokušajima kloniranja. Preobraženi su želeli da pokore ljude bez obzira na to što su zbog takvog ponašanja mogli lako da budu otkriveni, a Frost je pronašao „Bibliju vampira“, knjigu čija uputstva omogućavaju postizanje njegovog cilja – stvaranje vampira otpornog na dnevno svetlo. Njemu su kao žrtve bili neophodni čistokrvni vampiri, a kako bi došao do njihove moći i krvi i potom je pomešao sa Blejdovom. Frost je uspeo u svojoj nameri i postao je „super vampir“, ali je to trajalo veoma kratko jer ga je ubio Blejd.

Inače, i na čistokrvne i na preobražene u „Blejdu“ podjednako (negativno) deluju tradicionalni „rekviziti“ koji se koriste u borbi protiv vampira – beli luk, srebro i sunčeva svetlost. Interesantna osobina vampira u ovom filmu jeste da oni poseduju moć regeneracije, odnosno mogućnost preživljavanja ukoliko nisu pogođeni u predelu srca ili im glava nije odsečena (ako im je odsečena ruka, izrasta im nova). Moć regeneracije poseduje i Blejd, kao i žeđ za krvlju. To suzbija tako što koristi serum, kako bi zadovoljio apetit i kako bi sprečio preobražaj u pravog vampira. Kada je reč o odnosu prema žrtvama, on je specifičan u ovom ostvarenju i postoje razlike. Sa jedne strane su ljudi koji vampirima služe isključivo kako bi se nahranili, a sa druge strane postoji grupa u koju spadaju

oni koji tek treba da postanu vampiri. Pripadnici druge vrste žrtava imaju svog „vlasnika“, kome pripadaju i čije ime im stoji istetovirano na vratu. Potrebno je da ih sam gazda preobrazi kako bi postali vampiri. Ljudi koji im služe samo da bi zadovoljili svoju žeđ bivaju ujedeni za vrat na klasičan način i ne postoji neki poseban odnos prema njima, kao ni neobičan ritual.

U filmu „Van Helsing“, jedina žrtva Drakule je doktor Frankenštajn, kojeg ubija ujedom, na dobro poznat način. Neveste imaju krila koja im dodatno olakšavaju da stignu do svojih žrtava, a koje su uglavnom nasumično birale, ujedale i bacale. Drakula umire tako što ga Van Helsing u telu vukodlaka ubija.

U „Podzemnom svetu“ nema klasičnih motiva vampirizma, poput reagovanja na beli luk, srebro, svetu vodicu, krst, spavanja u kovčegu i probadanja kolcem. Ni u jednoj sceni se ne prikazuje ništa od navedenog. Jedino što ostaje od tradicionalnog poimanja vampira jeste reakcija na sunčeve zrake (ne mogu da izlaze na sunčevu svetlost, ona im prži telo). Takođe, ovi vampiri imaju svoj odraz u ogledalu. Oni su evoluirali i više se ne hrane ljudskom krvlju, već koriste kloniranu krv za ishranu. Ugrizi im služe samo da bi širili svoju vrstu ili da bi pročitali nečije sećanje jer sećanje svake osobe, čak iako nije svestan toga, teče u njegovoj krvi. Veoma su snažni i što su stariji, to su snažniji. Pored velike snage i mogućnosti da iz krvi pročitaju sećanje, nemaju druge natprirodne osobine. Budući da se više ne hrane ljudskom krvlju, moderni vampiri ne napadaju ljude. Emocije ne smeju da preuzimaju vlast nad razumom i iznad svega stoji očuvanje vampirske zajednice. Interes kolektiva je iznad pojedinačne sreće, a pojavljuje se i pojam „zabranjene ljubavi“, između pripadnika „više“ i „niže“ rase, koji su u međusobnom konfliktu. Tako jedan od starešina, Viktor, ubija svoju ćerku zbog toga što je zatrudnela sa pripadnikom druge vrste – „lajkanom“. Briga za očuvanje vampirske zajednice se stavlja ispred ljubavi prema najrođenijem. Najbitnije je očuvanje krvne linije i nedozvoljeno je mešanje dve vrste (vampira i „lajkana“) i stvaranje nove hibridne vrste. Ipak, to se dešava. Kada je reč o načinu umiranja u ovom filmskom ostvarenju, vampire mogu ubiti „lajkani“ ili drugi vampiri tako što će ih raskomadati na delove, prvenstveno odvojiti glavu od tela. Budući da se tehnologija menja i da oružje evoluira, vampiri se, takođe, mogu usmrtniti metkom koji je ispunjen UV svetlošću. U ovom slučaju, klasični načini ubijanja kolcem i krstom nisu prisutni.

Ni filmski serijal „Sumrak“ nije ostao imun na trend koji ističe sukobe između vampira, ali su se ovaj put dva klana sukobila oko ljudskog bića, odnosno oko toga što su jedni hteli da ga iskoriste, a drugi da ga zaštite. Emotivna komponenta igra veoma bitnu ulogu, odnosno ljubav između čoveka i vampira.

U ovom filmu je moguće sprečiti pretvaranje ljudskog bića u vampira i posle ujeda, a to čini vampir tako što isisa zatrovanu krv. Glavni junaci, Kalenovi, prikazani su na takav način da bi svako poželeo da postane vampir i u tome se ogleda i Belina velika želja da postane jedna od njih.

Slika 4: Sumrak (2008)⁹

Vampiri žive u zajednici i imaju kontakte sa ljudima. Uspevaju da se izbore sa svojim željama i štite ljude, kao što je slučaj sa Belom. Ovaj klan vampira se ne hrani ljudskom krvlju, ne zahteva ljudske žrtve. Njihova hrana su životinje koje ubijaju u šumi. Sa druge strane, Viktorija, Loran i Džejms (nomadski klan) ubijaju da bi se prehranili i svoje žrtve biraju nasumično, u zavisnosti od situacije koja je u tom trenutku pogodna. Tradicionalan vampirski način umiranja pomoću krsta, probadanja kolcem ili sagorevanjem na sunčevoj svetlosti nije imperativ u ovom ostvarenju. Vampire ne ubijaju ljudi, već vukodlaci i drugi vampiri. Vukodlaci ih ubijaju tako što ih raskomadaju, a drugi vampiri tako što im prekinu dotok krvi do glave i udova, pa njihovo telo dobija svojstvo mermera i lako se može polomiti, odnosno raskomadati. Svako ubistvo vampira mora da se završi spaljivanjem jer je to jedini način da zauvek nestanu.

⁹ Izvor: www.imdb.com/media/rm1058114560/tt1099212?ref_=tmi_mi_all_sf_7. Posećeno 9. novembra 2013.

Kad porastem biću vampir

Film je moćno sredstvo masovne komunikacije jer, zahvaljujući popularnosti koju ima, veoma lako, čak i neprimetno, a sugestivno, može da prenosi poruke. Ova umetnost stvara „osećanje realnosti“, koje se sastoji od toga da „ma kakav bio fantastičan događaj koji se zbiva na ekranu, gledalac postaje njegov očevidac i nešto poput saučesnika, pa tako, iako svojom svešću shvata irealnost onoga što se zbiva, on se prema tome emocionalno odnosi kao prema istinskom događaju“ (Lotman, 1976: 12). Pored ovoga, Lotman govori o tome da filmske umetnosti nema bez „osećanja stvarnosti, osećanja sličnosti sa životom“ i objašnjava da to „nije nešto elementarno, nešto što je dato neposrednim osećajem, već je, predstavljajući sastavni deo složene umetničke celine, ono posredovano mnogobrojnim vezama sa umetničkim i kulturnim iskustvom kolektiva“ (Lotman, 1976: 23). Osvrćući se na snagu delovanja filma, on ističe da ona „leži u raznolikosti konstrukcija, složeno organizovanoj i maksimalno koncentrisanoj informaciji, shvaćenoj u širokom, vinerovskom smislu kao celokupnost raznovrsnih intelektualnih i emocionalnih struktura koje se prenose gledaocu i vrše na njega složen uticaj – od ispunjenja ćelija njegovog pamćenja do preuređenja strukture njegove ličnosti“ (Lotman, 1976: 41).

Pretvarajući pokretne slike u realnost, svakodnevicu, film utiče na mnoge aspekte naših života, od stila odevanja do moralnih stavova. „Mediji utiču na naše znanje tako što u našu svest usađuju ideje i informacije, oni utiču na stvaranje i uobličavanje naših mišljenja, uverenja i vrednosti i imaju sposobnost da kod nas izazivaju emocije“ (Poter, 2011: 150–152). Ono što je nekada bilo uobičajeno, danas nije, što se može videti i u promenama prikaza vampira u hollywoodskim filmovima. Ono što je nekad predstavljalo očigledno zlo, danas može biti i dobro. Nekadašnji pozitivci mogu da budu i negativci – i obrnuto.

Nekada su vampiri bili bleđa bića sa šiljastim očnjacima, često bez ikakve druge namere osim ubijanja ljudskih bića. Najpoznatiji takav primer na filmskom platnu je Grof Drakula. Po tom, tradicionalnom shvatanju, svi oni predstavljaju neizmerno zlo. Ipak, ti dani su davno za nama, a vampiri u savremenim filmovima imaju bitno drugačiji status i izgubili su brojne karakteristike, a dobili nove. Iako i ranije možemo da uočimo promene, može se reći da je „Intervju sa vampirom“ iz 1994. godine, raskrstio sa starim poimanjem vampira i otvorio put novim generacijama, rušeći brojne stereotipe o njihovim prednostima, manama i navikama. Upravo je ispovest Luisa, filmskog vampira starog

200 godina, predstavljala svojevršno „sahranjivanje“ skoro svih dotadašnjih „činjenica“. Uostalom, on negira čak i da je u Transilvaniji bilo najpoznatijeg vampira – Drakule, a o književnom delu koje ga je opisalo na kraju 19. veka govori kao o *prostačkoj maštariji poremećenog Irca*, misleći na pisca Brema Stokera.

Vampiri se menjaju, pa su tako u holivudskim ostvarenjima stigli u urbane sredine, odnosno „na asfalt“, američkog kontinenta. Oni su nekada imali karakterističan izgled, odelo, a danas ih je gotovo nemoguće prepoznati među ljudima. U savremenoj holivudskoj filmskoj produkciji, vampir više ne mora da bude zver, već napaćeno, krhko biće, za koje je besmrtnost preveliko breme, a biti vampir je beskrajna tuga. Vampiri nisu više isključivo jeziva i zlonamerna bića. Ne samo da deo njih živi u gradovima zajedno sa ljudima, već ima i njihove životne navike. Neke od njih je veoma teško razlikovati od ljudi, osim po tome što ne stare, pa vremenom postaju sumnjivi i prinuđeni su da menjaju mesto boravka.

Sada postoje dobri i loši vampiri i vampirice, tamnije i svetlije puti, superheroji i superheroine, ali i antiheroji. Mogu da budu i komični i zavodljivi. Vampiri se dele u klanove, ustanovljava se hijerarhija, a pojavljuje se i pitanje rasizma, podela na „više“ i „niže“ rase (čistokrvne i druge), čije je mešanje „smrtni greh“. Svet vampira, prikazan u holivudskoj produkciji, postaje kompleksniji, kopirajući kodove ljudske zajednice.

U savremenim filmskim ostvarenjima vampiri mogu da žive i bez ljudske krvi, da piju veštačku. Uz to, kao što je ranije rečeno, dolazi do poigravanja vrstom, pokušaja kloniranja, stvaranja nove rase. Takođe, vampiri ne moraju da spavaju u kovčezima, da se plaše sunčeve svetlosti, krsta, belog luka i drugih tradicionalnih elemenata od kojih su ranije bežali, ali se pojavljuju novi načini pomoću kojih mogu da umru. Oni se ne pretvaraju u slepe miševе i vukodlake, već kupuju avionske karte i lete avionom, pokazuju emocije.

Vampir nije vampir sam po sebi, već postoje mnoge vrste, koje čak i međusobno ratuju i imaju razna oružja. Moderni vampiri i, podjednako važne, vampirice su vernici najnovije tehnologije, kao i nauke. Religija igra sve manju ulogu, kako u životu vampira, tako i u životu onih koji se protiv njih bore. Muzika karakteristična za njih je nekada bila klasična, a sada se sve više koriste drugi ritmovi. Napredak tehnologije je omogućio mnogo efektivnije vizuelne efekte u odnosu na ranija ostvarenja, pa je to dodatni plus u interakciji sa mlađim generacijama gledalaca.

Nove generacije vampira na filmsko platno su doneli serijali „Blejd“, „Podzemni svet“ i „Sumrak“, a to je period od kraja prošlog veka, pa do poslednjih godina. Sama činjenica da je bilo više nastavaka ovih serijala, kao i zarada koja je ostvarena, dovoljno govore o želji gledalaca da na filmu (što su ranije mogli u knjigama, stripovima itd.) vide neko novo izdanje vampira, one sa kojima mogu čak i da se poistovete.

Vampir je zadržao elemente natprirodnog, ali ne i zlog u isto vreme. On je postao otelotvorenje onoga za čim savremeni svet žudi – večne mladosti, lepote i seksualne privlačnosti, a filmovi poput „Sumraka“ predstavljaju svojevrsan fenomen današnjice. Savremeni vampir je toliko sličan čoveku, u njegovom najboljem smislu, da mnogi, zajedno sa glavnom junakinjom „Sumraka“, požele da se nađu „u njegovoj koži“.

Izvori

- 25 Best Reviewed Vampire Movies* (2009). Posećeno 28. decembra 2012. URL: www.rottentomatoes.com/guides/best_vampire_movies.
- Ankh*. Posećeno 6. novembra 2013. URL: www.answers.com/topic/ankh.
- Best Vampire Movies - The Top 10!* (2010). Posećeno 4. novembra 2013. URL: extratv.warnerbros.com/2010/07/best_vampire_movies_--_the_top_10.php.
- Dimitrijević, O. (2011). Vampiri danas: banalizacija jednog mita. Predavanje održano u Domu omladine u Beogradu 3. septembra 2011. godine. URL: www.domomladine.org/debate/filmsko-predavanje-vampiri-danas-banalizacija-jednog-mita, posećeno 4. novembra 2013.
- Floresku, R. i Mekneli, R. (1988). *U potrazi za Drakulom*. Beograd: Prosveta.
- Jekel, E. (2005). Kinematografija u Evropi. U A. Brigs i P. Kobli (ur.), *Uvod u studije medija* (str. 228–252.). Beograd: Clio.
- Kuk, D. A. (2005). *Istorija filma I*. Beograd: Clio.
- Lotman, J. (1976). *Semiotika filma i problemi filmske estetike*. Beograd: Institut za film.
- Munitić, R. (1973). *Fantastika na ekranu (knjiga druga): vampiri i galaksije (1931-1973)*. Beograd: Jugoslovenska kinoteka.
- Mutavdžić, P. (2009). Vlad Cepeš Drakula i motiv vampira u književnosti i folkloru. U M. Deletić (ur.), *Moć književnosti: in memoriam Ana Radin*. Beograd: Balkanološki institut SANU, str. 151–167.
- Nadia Comaneci (2008). Posećeno 7. novembra 2013. URL: www.cnn.com/2008/SPORT/04/29/nadiacomaneci/index.html.
- Poter, Dž. (2011). *Medijska pismenost*. Beograd: Clio.
- Tjurou, Dž. (2013). *Mediji danas: uvod u masovne komunikacije II*. Beograd: Clio.
- Top 70 Vampire Movies of All Time* (2007). Posećeno 4. novembra 2013. URL: snarkerati.com/movie-news/top-70-vampire-movies-of-all-time.
- Vujaklija, M. (2004). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

HOLLYWOOD: THE OLD TREND IN A NEW FORM

Summary: *This paper analyses the way vampires are presented in the modern Hollywood cinematography, as well as the way vampire phenomenon has been changing in the last three and a half decades. The modern vampire is far away from the one from the times of Bela Lugoši. His interpretation of Count Dracula remained one of the most impressive up to now. Once upon a time vampires were recognizable as beings with well-known strong and weak points, with clearly predictable behavior scheme. Considered from the traditional perspective, nowadays vampires stopped being vampires in the modern Hollywood cinematography. The new generations have totally different perception of the vampire image.*

This paper analyses the time and geographical background in the films, the vampires surroundings, his personal characteristics (appearances, attitude, speech, outfit, behavior), as well as his relation with the victims and the way he dies. Changes were noticed in the 80s of the 20th century. It can be stated that the film "Interview with the Vampire" from 1994 changed for good the traditional conception of the vampire phenomenon and encountered a different one ruining the numerous stereotypes of advantages, disadvantages and habits of the vampire. The new generations of vampires have been presented in films such as "Blade", "Underworld" and "Twilight". Vampires are no more presented like malicious and mean beings. Today, they live in cities together with people. Nowadays, there are good and bad vampires, heroes and heroines or vampires with different skin colour. They might live in clans or homosexual communities, they can be comic and seductive, positive or negative. They can survive without human blood, they aren't afraid of the sunlight or the crucifix, garlic and they do not have to sleep in coffins.

Key words: *film, supernatural creatures, vampire, Dracula, Hollywood*

Šta će Россия Сегодня u Srbiji?

Slobodan Reljić¹

Učiteljski fakultet, Univerzitet u Beogradu

doi:10.5937/comman1432043R

Rezime: Rad razmatra nastup ruskog državnog medijskog sistema kao prvi ozbiljan i direktan udar na globalni monopol zapadnih „slobodnih medija“, pre svega CNN i BBC. Utvrđuje se i da je Россия Сегодня najava pluralizacije medijsko propagandne realnosti u svetu duboke krize. Sve se više oseća i prisustvo kineske CCTV. Analizira se uloga globalnih elektronskih medija kao tzv. meke sile u sve zaoštrenijim sukobima velikih sila, kako će to uticati na demokratiju koja je postala svetski politički sistem te kako će ove tektonske promene uticati na javna mnjenja malih zemalja kao što je Srbija.

Ključne reči: manipulacija, propaganda, princip publiciteta, balkanizacija, medijske slike, anti-CNN

Uvod

Devedesetih godina prošlog veka misao da će se na Istoku pojaviti medij koji bi mogao da konkuriše *BBC-iju* i *CNN-u*, smela bi da bude glasno izrečena samo u ludnici. Toliko je bio težak poraz socijalističkog Istoka, simbolički predstavljen na medijsko-propagandnom planu kao obračun kod Berlinskog zida, a pred „slobodnim medijima“ zapadnog sveta. Četvrt veka kasnije hamburški *Špigl* (Der Spiegel), vodeći politički magazin u svetu, konstatuje da je „ruski predsednik Vladimir Putin stvorio anti-CNN za zapadne gledaoce“; da „u Vašingtonu, 13 puta više ljudi gleda taj ruski program nego nemački ekvivalent Dojče vele“; da „dva miliona Britanaca redovno gleda taj kanal Kremlja“; da je „njegova internet prezentacija uspešnija od svih takmaca“ i da je „u junu (odnosi se na 2013, prim. S.R.) *Russia Today* dostigla rekord na *YouTube-u* postavši prva TV-stanica koja je imala milijardu gledanja svojih video-klipova”.

¹ Kontakt sa autorom: relicars@gmail.com.

Tom ratu „protiv anglosaksonskog monopola” pridružio se i Lari King (Larry King), legenda američkog radio i televizijskog novinarstva. King je pre toga četvrt veka bio brend-lice *CNN*-a. „Najpoznatiji američki TV-intervjuer prebegao Rusima”, pisao je londonski *Tajms* (*The Times*) maja 2013, aludirajući upotrebljenim glagolom na hladnoratovsko dezerterstvo, što se podsećanja radi, tada dešavalo uglavnom, među špijunima. Oni koji današnju zategnutost odnosa Istok-Zapad porede s hladnim ratom, bude jake asocijacije u publici, ali suštinski greše. Jer hladni rat je bio sukob dva bloka u gardu, čuo se zveket oružja, ali uglavnom kao folklor ustanovljenih odnosa. Danas je zveket mnogo rizičniji. Manje je pod kontrolom, jer igrači nemaju jasan pregled igre. U toku je rastakanje *Pax Americana*, završava se stanje monopolarnosti u međunarodnim odnosima, a kad opada moć Imperije i ona se suočava sa gubitkom kontrole nad svim polugama moći, onda tu više nema rutine. Potezi su pre grozničavi, polukontrolisani i sve manje predvidivi. *Russia Today*, sada već jednostavno *RT* (Ar-Ti), simbol je prve velike pobune u sferi globalne medijske manipulacije.

U *propagandnom* medijskom modelu, kako su osamdesetih godina Noam Čomski (Noam Chomsky) i Edvard Herman (Edward S. Hermann) ubedljivo okarakterisali i imenovali stanje u medijskom sistemu – a koji se dotad kretalo između autoritarnog i liberterijanskog modela, gde je ovaj drugi postavljan kao veliki cilj zapadne demokratije – „slobodni” i „nezavisni” mediji su već istorijska činjenica: „Proizvodi medija pretvaraju se u robu i dizajniraju tako da služe ciljevima tržišta, ne potrebama građana. Mediji komercijalizacijom i centralizacijom povećavaju i svoje zaštitne moći u okviru svake zemlje, i to rastućom kontrolom nad protokom informacija, političkim uticajem i sposobnošću da postavljaju medijsko-politički program rada (koji se usklađuje sa programima oglašivača i korporativne zajednice u celini)” (Herman i Mekčesni, 2004: 16).

Taj kompleksni proces, koji za rezultat ima činjenicu da je uticaj korporativnog kapitala na političke odnose, i nacionalne i internacionalne, dominantan, medije je doveo u ulogu da im je sasvim sporedno informisanje građana i nekad toliko isticana „pomoć u dolaženju do istine i kontroli vlade” (Reljić, 2014: 251). Građani su predmet permanentne propagandne obrade – od ekonomske do političke. Od toga da kupe korporativne materijalne produkte, do toga da izaberu predsednika koji će biti izvršilac korporativnog diktata. „Sloboda medija” pominje se sada ozbiljno samo kao ucena kad se kakav „mali maharadža”, kako su mediji prozvali britanskog diplomatu Pedija Ešdauna (Jeremy John Durham Ashdown) zbog načina njegovog upravljanja Bosnom, zaputi u neku zemlju „kolonijalne demokratije” i tamo počne da uvodi „liberalna pravila”. U

tom nadobudnom prekoru svakako nema namere da se nešto zaista učini za uspostavljanje istinske „demokratske javnosti” u zemljama ograničenog suvereniteta, već je to vaspitni pritisak da se neki medij ne bi odmetnuo i počeo da umišlja, da na početku Trećeg milenijuma, globalno postoji ikakva druga istina nego – imperijalna. To građani Srbije, uostalom, imaju u svom iskustvu.

Dijagnoza tog stanja, u vreme NATO-bombardovanja SRJ, stala je u tri rečenice: „Pošto svet može da gleda samo izveštaje Si-En-Ena i Bi-Bi-Sija, kao i konferencije sa brifinga NATO, jasno je da Zapad pokušava da svu krivicu prebaci na Jugoslaviju. Na osnovu vlastitog iskustva iz Bosne mogu vam reći da je *najvažniji zadatak zapadnih elektronskih medija* da prenose isključivo političke stavove svojih vlada. Nemojmo se zavaravati o slobodi medija u ‘najvećoj svetskoj demokratiji’”, rekao je juna 1999. Satiš Nambijar (Chenicheri Satish Nambiar), poznati indijski general, kome se svakako ne može prigovoriti da ne zna šta govori (Томић, 1999: 150).

Propaganda i kriza demokratije

Uspostavljanje *propagandnog modela* je posledica procesa koji je kao glavni oslonac uzimao pronalazak s početka prošlog veka da biznis kao prerušeni nasilnik nad ljudskom svešću „mnogo uspešnije od države uspeva da nametne ograničenja”, jer je sav taj otrov „prerušen u mogućnost izbora” (Herman i Mekčesni, 2004: 281). „Uspeh” biznisa se sastoji u tome da „iako tržište tretira publiku kao potrošače a ne kao građane, oni ipak ne čini potrošače ‘suverenim’ u smislu da im dozvoljava da sami biraju... Pravo na izbor programa imaju samo vlasnici i menadžeri... Potrošački auditorijum ima pravo na ‘slobodan izbor’ samo u okviru ponude koju sreiviraju gospodari tržišta. Tako, ako ti gospodari odluče da ne prikažu program o sve većoj koncentraciji medija, to će biti reč pravog suverena, a ne potrošača” (Herman i Mekčesni, 2004: 281).

Mogućnost izbora na globalnom medijskom tržištu je kao mogućnost zaptvorenika u Gvantanamu da bira koju će mu muziku za vreme šetnje po krugu puštati nevidljivi čuvari. Herman i Mekčesni u studiji *The New Media – The New Missionaries of Corporate Capitalism* (1997) ističu notornu činjenicu da je tržište „retko kad sasvim koherentno” i da su bez obzira na bučno slavljenje antimonopolske kontrole, mediji „predmet ozbiljnih monopolističkih ograničenja” i to ne samo tržišnih. Lokalne političke elite, deca unipolarnog sveta, u državnim kreaturama koje je Aleksandar Zinovjev (Александр Александрович Зиновьев) slikovito nazivao „kolonijalne demokratije” (Зиновьев, 1999), pod realnim pritiskom i uz pomoć medijskog vetra u leđa, često drže više do jednog

glasa nekog bezličnog činovnika Stejt departmenta nego do miliona glasova svojih građana. A tamo gde je „oglašavanje važno koliko i uzajamna prodaja i obim ekonomije, i gde je pristup tržištu često otežan, a stepen koncentracije često visok” (Herman i Mekčesni, 2004: 282) jedino je moguća pasivna rezistencija.

Tako „ovi nekonkurentni uslovi pomažu da se objasni paradoks da se *nacionalne politike* mnogih zemalja Trećeg sveta radije opredeljuju za lokalne programe, iako je ogromna većina programa koji se prikazuje proizvedena u SAD i uvezena” (Herman i Mekčesni, 2004: 282). I sad, kad bi demokratija u Tećem svetu mogla i u naznakama da liči na propovedi CNN-ovih superzvezda, a tržište na načela koja „sto puta” ponavljaju komentatori *Vol-Strit Džornala* (*The Wall Street Journal*), onda bi bilo logično da se zapadna produkcija povuče. Ali, bez obzira što „mala tržišta neekonomskog obima mogu za uvoz da izdvoje svega pet do dvadeset i pet odsto troškova domaće produkcije istog kvaliteta” prosvetljeni „lokalni oglašivači se u svakom slučaju *iz političkih razloga* radije opredeljuju za strane programe” (Herman i Mekčesni, 2004: 28).

Šanse lokalnih programa su da se dalje autodestruktivno lome, samounižavaju, poništavaju svoja dostignuća i znanja, i sistematski odumiru. Ali običan svet, na Zapadnom Balkanu na primer, „svoju dušu” je spasavao gledajući – prezren i odbačen – latinoameričke ljubice, turske poslovne drame sa ljubavnim zapletima ili indijske porodične sage bez kraja. Poslednjim naporima lokalna produkcija je izbacivala retke desetke epizoda Šojića ili „babu koja se češlja dok selo gori”. Za komercijalizovanu televizijsku manufakturu želja publike je samo poluga kojom se svet „pokretnih slika” može učiniti banalnim do zasićenja. Tako, kad je i poslednja estradna zvezda u društvu propalih političara skinula grudnjak pred jednookim Velikim bratom ili se rasulo društvo sa farme na kojoj se za dan izgovori više gadosti nego u svim kafanama za godinu dana – utihnuli su i rijaliteti.

Govoriti u tom brlogu o slobodi novinara ili javnom interesu izgleda cinično i obesmišljeno. Insistirati na privatizaciji medija je slušanje oebsovskog diktata u kome ni onaj ko „diktira”, ni onaj ko neupitno izvršava, ne ulaze u smisao radnje niti sagledava posledice. Ovo stanje se ni uz najveći napor ne može mešati s znanjima građanskog društva da „prava i odgovornosti masovne komunikacije mogu da jačaju jedino ako nisu sputani ni državnom vlašću ni vlašću komercijalnih korporacija” i da mora da se kreće ka *principu publiciteta* „u kome je težnja ka razumu i istini bila važnija od težnje ka ličnoj dobiti, a

pojam javne sfere i 'javnog interesa' osiguravao razgolićenje korupcije i dominacije" (De Berg, 2007: 151).

Bez javnog interesa i javne sfere, sa medijskim propagandnim modelom na delu, demokratija je neprozirna bara u kojoj plivaju „slepe ribice”, koje se još uvek u nekim službenim dokumentima pominju kao građani. Jer, „uz pomoć propagande se može učiniti gotovo sve, ali se sigurno ne može obezbediti ponašanje slobodnog čoveka ili, na nižem stepenu, demokratskog čoveka”, govorio je Žak Elil (Jacques Ellul, 1973). I već šezdestih je bilo očigledno da je „čovek koji živi u demokratskom društvu i koji je zavisn od propagande ispražnjen od demokratskog sadržaja”, a mediji kao „sredstva za širenje demokratskih ideja *prave* od građanina, psihološki totalitarnog čoveka. Jedina razlika između njega i naciste je što je on 'totalitaran čovek sa demokratskim ubeđenjima', ali ta ubeđenja uopšte ne utiču na njegovo ponašanje. Ta kontradikcija je bezizlaz koji pojedinac oseća pošto je demokratija za njega postala mit i niz demokratskih imperativa koji pokreću uslovni refleks. Reč *demokratija* je tek nastojanje koje više uopšte nema veze s demokratskim ponašanjem. A građaninu ostaje da dok nastupa kao jurišni konjanik, stalno ponavlja 'svete formule demokratije'" (Ellul, 1973: 256).

***Russia Today* – novo „oružje u ratu slika”?**

Mnogo je nade u modernom svetu uloženo u tehnološki napredak. Siromašni i mali narodi su verovali da im on može živote pretvoriti u male bajke, a imperijalisti su se nadali da se takvom tehnologijom, takvim vezama i takvim brzinama, konačno može premrežiti svet. Međutim, „planeta spojena tehnikom nije se ujedinila duhom” i tako je, zaključio Režis Debre (Regis Debray), uprkos „optimističkim” predviđanjima „odgovor na ubrzano ekonomsko i tehničko ujedinjavanje, karakteristično za moderno doba, *žestoka politička i kulturna balkanizacija sveta*” (Debre, 2000: 236).

Koliko god u zapadnom kolonijalnom kulturnom sistemu „Balkan” bio osnova za prideve i glagole koji proizvode negativan osećaj, „balkanizacija” u debrevskom kontekstu nosi drugačiji prizvuk. Samo je „ludilo” Balkana moglo zaustaviti ludilo *new brave world* nakane da se „darvinistička dinamika inovacije (izbor najisplativijeg eliminacijom najneuspešnijeg!)” raspadne pri uzletanju, pa danas, srećom, nemamo „u toku stvaranje *World Company* ili Sjedinjenih zemaljskih država” (Debre, 2000: 236).

Debreova analiza našeg raspada ide dalje od političke balkanizacije. Taj svet se raspao u samom jezgru. U veri u sebe. Poništavajući naše pravo da tragamo

za istinom svet je u „doba propagande” ljudsko biće doveo do ruba „gubljenja orjentacije”. Danas, „mi, obični građani, ne znamo više ko kaže šta je ispravno i kako. Kom autoritetu treba da se priklonimo. Sumnjamo čak i da lekari, umešto da spasavaju živote, namerno izazivaju smrt. Ne znamo da li ćemo se najesti ili otrovati od hrane na našem tanjiru” (Debre, 2000: 252).

Kad je tehnološki napredak doveden u pitanje, korporativni kapitalizam je izgubio poslednju neupitnu tačku oslonca. Sad se sve klati i gubi ravnotežu. Demokracija, očerupana i obogaljena, ne može da bude od velike pomoći, jer bez obzira što Norberto Bobio (Norberto Bobbio), ratnik za demokraciju kao sistem budućnosti, tvrdi da je činjenica nad činjenicama to što „postoji suštinska razlika između političkog sistema u kojem se više elita međusobno nadmeće u izbornoj areni i sistema u kojem postoji samo jedna grupa na vlasti”, ipak, ne može a da porekne kako „uporno trajanje oligarhije i elita na vlasti protivreći demokratskim idealima” (Bobio, 1990: 7). Iako su „graditelji prvih demokratskih režima” činili sve da uklone „prisustvo nevidljive moći (koje) izopačuje demokraciju” (Bobio, 1990: 7), učinak tog napora je slabo vidljiv. Jedino je izvesna metamorfoza, koja se ne tiče suštine, da se kao što reče Rajt Mills (Charles Wright Mills, 1979), „sa vladanja prešlo na manipulisanje”. Preciznije: „U modernom društvu prinuda koju je monopolizirala demokratska država rijetko je neophodna kao stalna mjera, ali oni koji drže vlast u svojim rukama često se služe njom na prikrivene načine.” (Mills, 1979: 110)

Kako se ove sumorne činjenice, koje u savremenom čoveku proizvode latentni užas, mogu podvesti pod kontrolu u svetu opšteg nepoverenja i raspadanja? Za kontrole ovog sistema nema dileme, postoji jedno, pouzdano i provereno sredstvo: to je propaganda. Jer, zaista, koji to medij danas može da ovu dramu prekrati – informisanjem. Istinitim informisanjem, preciznije rečeno. Nema takvog medija. A tzv. *novi mediji*, uzmimo na primer *Fejsbuk* (Facebook), ovu situaciju čini još trulijom a ponuđače rešenja neozbiljnim samohvalisavcima i ljudima slabog morala.

Žak Elil, „hrišćanski anarhista” kako su ga zvali, još je šezdesetih prošlog veka uočio da je savremeni svet stigao u stanje da, iako je to pogibeljno za „vladavinu naroda”, modernoj „demokraciji treba propaganda” (Ellul, 1973). Propadanje počinje kad ljudi u demokratskim društvima poveruju u nagovaranje da „kad se propaganda koristi za objavu demokratskih ideja, to je dobro” i obrnuto – „ako je ona (objava) loša to je samo zato što je sadržaj autoritaran” (Ellul, 1973: 236). Zaprepašćen tom do kraja izvedenom makijavelističkom logikom, Elil je uviđavno napisao da je „ovakva pozicija strašno idealistična” i ona „ogo-

ljuje principijelne uslove modernog sveta: primarnost značenja nad svrhom”. Ali već u sledećem pasususu svoje kultne knjige Elil je bio konkretniji: „Od trenutka kad demokratija koristi ovaj instrument (propagandu), propaganda postaje demokratska.’ Ovo mišljenje se ne iznosi često tako pojednostavljeno i agresivno, ali to implicitno mišljenje se može naći kod većine američkih pisaca. Ništa ne može dirnuti demokratiju: a s druge strane, ona utiskuje svoj karakter u sve što dodirne. Ta predrasuda je važna za razumevanje američke demokratske mitologije i uslovno usvajanje ovih principa od drugih narodnih demokratija” (Ellul, 1973: 236).

Kad je već izvadio skalpel Žak Elil – inače sin ateističkog volterovca, doseljenika s Malte, potomka pravoslavne porodice jednog Grka i jedne Srпкиnje – rez izvodi do kraja. U toj hiperdemokratskoj poziciji „pravi propagandist mora biti hladan, lucidan i ozbiljan hirurđ. On je tu i subjekt i objekt. Propagandista koji veruje u to šta govori i dopušta da bi pri nekoj grešci i sam postao ųrtva sopstvene igre, oseća istu vrstu slabosti kao hirurđ koji operiše nekog koga voli ili se plaši suda članova svoje porodice” (Ellul, 1973: 241). Ali očekivanja da propagandista zasvagda bude „pravi”, nerealna su i besmislena, pa je Elil već nalazio da tadašnja upotreba instrumenta na Zapadu pokazuje „nedostatak u vidu slabosti koja je postala vidljiva u nacističkoj propaganda u njenim poslednjim godinama: tačnije, posle 1943, kad se moglo videti iz njenog sadržaja da je Gebels i sam počeo verovati u nju” (Ellul, 1973: 241).

Iako je nezgodno uzimati analogije iz Drugog svetskog rata, osim ako niste deo „CNN-propagandnog bloka”, ona bi se mogla primeniti na odnos „originala” (CNN) i anti-originala (RT). Putin pokreće RT da bi, kako tačno konstatuje *Špigl*, stvorio „oruđe u ratu slika”, a „stari ratnici” nikako ne pristaju da je njihova uloga pročitana i da je sve manje onih koji veruje u „dobru nameru” u zaštiti ljudskih prava u svetu ili brigu o bezbedonosnoj stabilnosti. Kad je početkom novembra 2014, RT pokrenula lokalni britanski kanal vesti u Londonu, oglasilo se i britansko regulatorno telo *Ofcom*, a povodom teksta o tome na *Gardijanovom* sajtu se pojavilo oko šest komentara čitalaca. Sto ljudi, sto čudi, ali prevladavao je osećaj da je neopozivo ugrožen monopol zapadnog pogleda na svet i to njihovim sredstvima. Prigovori idu od pitanja, da li bi Rusi to dozvolili u svojoj državi, do primedbi da za RT pare daje država. Veliki pohodi zapadnih kompanija kao kupaca medija na Istoku, slanje „instruktora” za lokalne programe, nametanje kanala informisanja – u trenu nestaje, a zaboravi se i, ko ono bejaše osnivač *BBC-ja* ili *Al Džazire*? Jer, „naša država” je dobra država. Strana država je totalitarna. I zašto u to sumnjati.

Između vesternizacije i ravnoteže javnog mnjenja

U oktobru 2014, *Rossija Segodnya* (na ruskom: *Россия Сегодня*) „otvara predstavništva u 29 zemalja, među kojima i u Srbiji, a Rusija Vladimira Putina dokazuje da je, ipak, naučila medijske lekcije od Amerike koja je decenijama milione dolara trošila na propagandu na lokalnim jezicima... Najčešće sa uspehom da plasira svoje viđenje događaja na svetu” (*Politika*, 27. oktobar, 2014). *Россия Сегодня*, je međunarodna novinska agencija (u koju su inkorporirani *RIA Novosti* i radio *Glas Rusije*) – na engleskom je *Russia Today*, što u formalnom pogledu ne treba mešati sa globalnom televizijom *Russia Today* koja se tako zvala do 2009. otkad je preimenovana, što bi se „sienenovski” reklo, rebrendirana, u – *RT* (Ar-Ti). A stvarno, ove dve medijske organizacije su toliko udaljene da je glavna urednica i novinske agencije i televizije ista osoba – tridesetčetvorogodišnja Margarita Simonjan (Маргарита Симоновна Симоньян, Margarita Simonovna Simonyan), koja je do formiranja *Россия Сегодня* bila samo glavna urednica *RT*.

Tih oktobarskih dana London se već suočavao sa početkom emitovanja lokalnog njuz programa za Britance – *UK TV News channel*, što je formalno nešto drugo od globalnog programa *RT*. Margarita Simonjan je izjavila: „Uvek je cilj *RT* bio da donosi nove perspektive našim gledaocima – da im pokaže onu stranu priče koja ne može da se vidi u mejnstrim medijima. Sada, sa posebnim britanskim kanalom, mi možemo da služimo potrebama i interesima britanske javnosti u promovisanju rasprava i novih pravaca mišljenja o posebnim britanskim temama” (*The Guradian*, 28. oktobar, 2014).

Da nas Zapad nije decenijama navikavao da „strano” može biti „naše” i da „služi našim potrebama i interesima”, ove reči bi zvučale kao cinizam i provokacija. Ovako su one funkcionalne, i da promenite ime govornika i poneki prisvojni pridev, čitalac-gledalac se ne bi iznenadio/la da one dolaze od direktora ili glavnog urednika BBC. U „doba propagande” *Россия Сегодня*, kao i *RT* su prirodne pojava. Doduše, Zapad nije planirao da će se svet okrenuti na glavu, pa da će, eto, i njima neko objašnjavati – šta je normalno. Doduše, čak i u vreme NATO-bombardovanja, kad je zapadna intelektualno-propagandistička zajednica, ulagala svu energiju da opravda pravo na „humanitarnu intervenciju“, Jirgen Habermas (Jürgen Habermas) je u poznatom tekstu „Humanost i bestijalnost – Rat na granici između prava i morala” (objavljen u magazinu *Cajt* (*Die Zeit*), 30. april 1999) našao mesta za jednu dilemu: „Gledano iz ove veoma američke, dakle nacionalne perspektive jedne normativno orijentisane politike moći, odlučno i beskompromisno nastavljanje borbe protiv Jugoslavije, bez ob-

zira na sve komplikacije, u nuždi čak, i uz angažovanje kopnenih trupa, danas mora izgledati verodostojno. Makar je dosledno, i to je nešto. Ali šta ćemo reći ako jednog dana vojni savez u nekom drugom regionu, na primer u Aziji, reši da oružanim putem sprovodi politiku ljudskih prava koja bi počivala na nekom sasvim drugačijem, naime njegovom, tumačenju međunarodnog prava ili Povelje UN?” (Habermas, 1999: 105).

Ako u ovoj poslednjoj Habermasovoj rečenici izbacite pridev „vojni” i umesto „oružanim putem” stavite „propagandom” – dobićete dosta precizno objašnjenje šta je danas dostignuće *Россия Сегодня* i *RT*. Paradoks je te uloge što će u krajnje vesternizovanim javnim mnjenjima, kao što je i ovo u Srbiji, dolazak *Россия Сегодня* i *RT* delovati kao osveženje. U kom smislu? Novi izvor će ponuditi novi sadržaj i to kritički prema onom koji već decenijama zagađuje naš zdrav razum. To će se, izvesno dopasti, mnogima. Pošto već živimo u vremenu kada se Istina i ne postavlja kao cilj pri širenju informacija, onda bar da možemo da čujemo i njenu „drugu stranu”.

Srpsko javno mnjenje će dobiti impuls uravnoteženja. Jer odnos Zapada prema Srbima i Srbiji je bio ekstremno neprijateljski i surov. Izlivi negativne propagande su bili neproporcionalni veličini zemlje i, racionalno posmatrano, veličini njene uloge u svetu. Napori političkih garnitura u Srbiji da neprijateljske poruke i jasno izricane pretnje prefarbaju belim, kao neprijatne grafite koji su izronili posle noćne oluje, mogu da posluže za dnevno-političke svrhe, ali – pošto će rečeno i napisano ostati i za buduće generacije – NATO kažnjavanje bez realnog zločina teško da može biti zaboravljeno.

Neki detalji velike i brutalne višedecenijske kampanje su antologijski. Kao na primer, kada vodeći kolumnista *Njujork tajmsa* (The New York Times) plastično formuliše pretnje u vreme kad najveća sila bombarduje, protivno međunarodnom pravu i bez ovlašćenja OUN, zemlju sa desetak miliona stanovnika: „Hteli ili ne, mi smo u ratu sa srpskom nacijom, tako da stvari treba učiniti jasnim... Svake nedelje vašu zemlju ćemo rušiti vraćanjem unazad. Hoćete u 1950? Vrat ćemo vas u 1950. Hoćete u 1389? Vrat ćemo vas u 1389!”, pisao je Tomas Fridman (Thomas Loren Friedman), 23. aprila 1999. (Вуковић, 2009: 226). Deluje kao direktna eksplikacija genijalnih misli Ričarda Holbruka (Richard Charles Albert Holbrooke) da je „Principov čin doveo do početka klizanja Evrope u dva svetska rata, i do uspona i komunizma i fašizma”. A i ovo je, naravno, u uređenom društvu usaglašeno na najvišem mestu: „Ne, Srbi nisu izazvali samo Prvi svetski rat, ne, bez njih ne bi bilo ni holokausta”, reći će američki predsednik Bil Klinton (William Jefferson “Bill” Clinton) (Вуковић, 2009: 264).

Россия Сегодня, za promenu, neće toliko precenjivati našu ulogu u istoriji XX veka. Odnosno, nije izvesno da ćemo ovakvoj Rusiji trebati tako profilisani u globalnom propagandnom ratu. Kažem, sada nije izvesno. Naprotiv, mi preko retkih ruskih izvora sada imamo otvoren i jasno definisan odnos Zapada prema srpskim žrtvama u građanskom ratu. U nekom vremenu naši mediji su se tim istrajno bavili, ali je vreme kada to više nije „politički korektno”: zbog „liderstva u regionu”, zbog „Briselskog sporazuma”, nejasnog političkog projekta sa Evropskom unijom, zbog pritisaka na Beograd u vezi izjašnjavanja o ukrajinskoj krizi...

Zaključna razmatranja

Uloga *Al Džazire* (Al Jazeera), koja se često pominja kao *fierst-tier* (medijski igrač prve lige), je bitno drugačija. U njenoj pojavi nema ničeg revolucionarnog, u smislu korenite promene. Jer je arapski-katarski globalni emiter iz istog ideološkog informativno-propagandnog koda kao *BBC* i *CNN*. Vlasnik dolazi iz kaste svetskih bogataša koji pare drže preko Okeana i u političkim sukobima i vojnim porecima svrstani su u američko-zapadnu falangu.

I tu nije ključna činjenica što su po ukidanju kanala *BBC Arabic* „bivši novinari arapskog Bi-Bi-Sija ubrzo postala nova lica *Al Jazeera*” (Bajčeta, 2012: 32), već objava finasijera, emira države Katar, šeika Hamad bin Kalifa al Tanija (Hamad bin Khalifa Al Thani) da će – kad je „u junu 1995. godine izvršio državni udar i preuzeo vlast od oca u trenutku kad je bio na odmoru u Švajcarskoj” – da „pokrene niz reformi u svojoj zemlji, među kojima se ističe *liberalizacija medija*” (Bajčeta, 2012: 32). Dakle, starog emira, saveznika Zapada nasleđuje više prozapadni - mladi emir. U početku jeste na Zapadu postojala neka vrsta javnog disciplinovanja *Al Džazire*, koja iako je u istom frontu, simbolički podriva očigledni i neupitni zapadni monopol. Naravno, sve je ubrzo leglo. U osnovi je propagandni uticaj visoko vesterniziranog medija kao što je *Al Džazira* u svetu na koji primarno utiče – kontroverzan. Njen program u arapskom svetu – gde je antiamerikanizam izuzetno jak, najekspresivniji stav tog sveta – jeste anesteziiranje tih javnosti iznutra i održavanje propagandnog paralelnog sveta čiji su temelji u poslednjoj deceniji duboko potkopani.

Pozicija *RT* je bitno drugačija. Od zapadnih sredstava manipulacije su preuzeti razrađeni metodi, žurnalistički žanrovi i efikasna organizacija. I ona otvara put emiterima drugih velikih zemalja. Kinezi, takođe, dolaze. Tako *Gardijan*, posle početka emitovanja *RT* programa za Britance, može da konstatuje da je to samo „poslednja plotun u napadu *meke sile* u kojem su *RT*, *Al Džazira*, kineska

državna stanica CCTV i BBC World Service i njegova komercijalno postavljena sestrice BBC World News samo najprominentniji igrači” (*The Guardian*, 3. novembar, 2014).

Za čoveka koji drži do demokratije ne može biti dobro rešenje da ubrzano i enormno jačaju propagandni instrumenti. Ali unipolarni medijski totalitarizam, ipak je, pogubnije stanje od propagandnog pluralizma, koliko god ovo drugo nosilo u sebi ironiju i mutan paradoks. Ne može biti dobro što Istina nikom više nije prioritet u medijima, ali jeste neki napredak da je monopol Laži ugrožen. Mala javna mnjenja, kao srpsko, oslobodiće se i poslednjih iluzija. Sve će postati ogoljeno. Svet mentalnog nasilja, besprizornosti, nevidavnog punjenja ljudskih glava nepodopštinama svih vrsta, amoralna bezobzirnost povećavaće napetosti, ubrzavati raspad i izlazak iz „godina koje je pojela propaganda” činiti krajnje maglovitom budućnošću.

U osnovi ovde se radi o ugroženosti osnovnih civilizacijskih vrednosti u „eri propaganda”. Kao što je iskonska težnja Istini, na primer. Kolateralna šteta toga su i nezavisno novinarstvo i slobodni novinari. „Neka novija istraživanja u SAD, u vezi s primenom etičkih kodeksa u redakcijama, pokazuju da većina novinara ima *suženu svest o moralnom značenju* svoje aktivnosti. Akteri medijskih kampanja (direktori, urednici, novinari) kao da su ‘odustali od svog moralnog diskursa i u svojim akcijama insistiraju na čisto funkcionalnoj, utilitarističkoj logici’. Mediji i novinari su podređujući subjekti stvarnosti, što se u *specijalnom ratu* koristi za žrtvovanje profesionalane etike” (Јевтовић, 2000: 20–21, kurzivi S.R.).

Šta ima logičnije nego da u takvom svetu ruski predsednik, lider sile u usponu, 9. decembra 2013, potpiše dekret o osnivanju internacionalne novinske agencije u kojoj se ujedinjuju RAI Novosti, radio *Glas Rusije* i to povezuje s uspešnom globalnom televizijom RT i da na čelo te institucije stavi poznatog televizijskog novinara Dimitrija Kiseljova (Дмитрий Константинович Киселёв)? On je za Zapad „kontroverzan” zbog komentara o zaverama zapadnog sveta protiv Rusije i stavova o sistematskoj podršci zapadnih cenatara moći homoseksualnom pokretu. Potez je to koji jasno pokazuje odlučnost i pravac u kome će se kretati strateški otpor sila u usponu i ukazuje na taktičke setove vrednosti na kojima će se njihova akcija podizati. To je u osnovi isti način sagledavanja situacije, kao onaj generala Nambijara u vreme NATO bombardovanja SRJ. BRIKS (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južna Afrika) je već objavio svoj načelni stav da je unipolarni totalitarizam, koliko god se pokrivaio demokratskim pelerinama, posle pada Berlinskog zida postao nepodnošljiv. Otpor velikih nacija, moćnih

država i autohtonih kultura započeo je tiho i u senci zaglušujuće zapadnjačke medijske buke, ali se pretvara u – aktivnu odbranu. U krajnjoj liniji pobunjeni svet to razume, kako je to sažeo ruski intelektualac i režiser Nikita Mihalkov (Никита Сергеевич Михалков), kao отпор „mesijanstvu kojim su opsednuti (Amerikanci), da sve ljude koji nisu kao oni, koji ne rade kao oni, smatraju ljudima niže vrste” (Томић, 1999: 145).

Literatura

- Bajčeta, S. (2012). Al Jazeera kao akter u međunarodnom komuniciranju, *CM: časopis za upravljanje komuniciranjem*, 7(25): 31–44.
- Bider, B. (2013). Putin's Weapon in the War of Images. *Spiegel Online*. Posećeno 18. 12. 2014. URL: <http://www.spiegel.de/international/business/putin-fights-war-of-images-and-propaganda-with-russia-today-channel-e-916162.html>.
- Bider, B. (2013). Russia Today's Editor-In-Chief: 'The West Never Got Over the Cold War Stereotype. *Spiegel Online*. Posećeno 18. 12. 2014. URL: <http://www.spiegel.de/international/world/spiegel-interview-russia-today-editor-in-chief-margarita-simonyan-e-916356.html>.
- Bobio, N. (1990). *Budućnost demokratije – odbrana pravila igre*. Beograd: Filip Višnjić.
- Вуковић, С. (2009). *Етика западних медија*. Сремски Карловци - Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Станојевића.
- De Berg, H. (2007). *Istraživačko novinarstvo*. Beograd: Clio.
- Debre, R. (2000) *Uvod u mediologiju*. Beograd: Clio.
- Ellul, J. (1973). *Propaganda – the Formations on Men's Attitudes*. New York: Vintage Books.

- Habermas, J. (1999). Bestijalnost i humanost. *Reč: časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 55(1): 102–106.
- Herman, E., Mekčesni R. (2004). *Globalni mediji*. Beograd: Clio.
- Јевтовић, З. (2000). *Тоталитаризам и масмедији*. Неготин-Београд: Студио Рас..
- Johnston, C., Planket, J. (2014). Russia Today launches UN version in new soft power onslaught. *The Guradian*. Posećeno 18. 12. 2014. URL: http://www.theguardian.com/media/2014/nov/02/russia-today-launch-uk-version-investigations-ofcom?CMP=ema_546
- Mills, C. W. (1979). *Bijeli ovratnik – američka srednja klasa*. Zagreb: Naprijed.
- Plunket, J. (2014). Kremlin-backed RT to launch UK TV news channel. *The Guradian*. Posećeno 18. 12. 2014. URL: <http://www.theguardian.com/media/2014/oct/28/kremlin-rt-uk-news-channel-russia-today>.
- Petraudin, F. (2014). RT: Russia Today's six most memorable moments. *The Guradian*. Posećeno 18. 12. 2014. URL: http://www.theguardian.com/media/2014/oct/30/rt-russia-todays-six-most-memorable-moments?CMP=ema_546.
- Радичевић, Н. (2014) Клима неповерења. *Политика*. Posećeno 18. 12. 2014. URL: <http://www.politika.rs/rubrike/uvodnik/Klima-nepoverenja.sr.html>.
- Рељић, С. (2014). *Криза медија и медији кризе*. Београд: Службени гласник.
- Томић, Н. (прир.) (1999). *Сумрак Запада: изјаве светских интелектуалаца о убијању Југославије*. Београд: Новости – Верзал Прес.
- Зиновјев, А. (1999). *Велика прекретница*. Београд: Наш дом – L'age d'Homme.

WHAT IS РОССИЯ СЕГОДНЯ DOING IN SERBIA?

Summary: This paper deals with the emergence of the Russian state-owned media system as the first serious and direct impact on the global monopoly of western “free media”, primarily CNN and BBC. It also establishes that Россия Сегодня is signaling pluralization of the media propaganda reality in a world which is in a deep crisis. The presence of the Chinese CCTV is increasingly noticeable. The role of the global electronic media as the so-called soft power in an ever widening range of conflicts between the great powers, the ways in which it will influence democracy as the global political system and the effects of those tectonic changes on the public opinion in smaller countries like Serbia – is also analysed.

Key words: manipulation, propaganda, principle of publicity, balkanization, media images, anti-CNN

Različit tretman govora mržnje u procesima komunikacije u Evropi i SAD

Nenad Živanovski¹

Fakultet za biznis i menadžment, Univerzitet u Ruse, Bugarska

doi:10.5937/comman1432057Z

Rezime: *Pitanje kako tretirati govor mržnje u procesima komunikacije je kompleksno i ne postoji jednostavan odgovor. Dva postojeća modela, američki i evropski, u celosti se različito odnose prema govoru mržnje i njegovom pozicioniranju u prostoru koji pripada slobodi izražavanja. U američkom pravnom sistemu govor mržnje je sastavni deo slobode izražavanja, dok u Evropi on predstavlja zloupotrebu osnovnog ljudskog prava na slobodu govora. Otud, kod ova dva pristupa je stalno prisutno pitanje da li postoji granica u slobodi izražavanja u demokratiji i ako postoji, gde povući liniju. Dileme nisu lako rešive i ne postoji univerzalni odgovor: i najbolja namera da se spreči širenje mržnje u komunikacijskim procesima može lako zastraniti u zabranu totalitarnog karaktera za različito mišljenje i kritike; s druge strane i preterana otvorenost u jednom društvu za različite stavove i poglede može da se deformiše u zloupotrebu prava na slobodno izražavanje i gubljenja osećaja za odgovornost prema javno izgovorenoj reči i povređivanje drugog. Nažalost, država nema univerzalni „instrument“ koji bi pokazao da li je nešto sloboda izražavanja ili njegova zloupotreba. To je pitanje na koje američko i evropsko zakonodavstvo pokušavaju da odgovore, ali bez definitivnog zaključka i univerzalno prihvatljivog rešenja.*

Ključne reči: *govor mržnje, sloboda izražavanja, diskurs, mediji, američko pravo, evropsko pravo*

Uvod

Nema demokratske države u svetu u čiji ustav i zakone nisu uključene odredbe koje zabranjuju diskriminaciju na rasnoj, rodnoj, verskoj, etničkoj ili drugoj osnovi. Odredbe u nacionalnim zakonodavstvima temelje se na ne-

¹ Kontakt sa autorom: zivnenad@yahoo.com.

koliko univerzalnih i međunarodno usvojenih dokumenata, koji, osim što se odnose na zaštitu ljudi od diskriminacije i rasizma, takođe se odnose i na pravo slobode izražavanja, kao jednog od osnovnih ljudskih prava. Otud, odnos koji se uspostavlja između slobode govora i govora mržnje u funkcionisanju svake demokratije otvara diskutabilno pitanje da li je takav odnos postavljen u neminovnu konfliktnost i da li pravo slobodnog izražavanja označava i slobodu da se uvredi drugi? I da li, sa druge strane, sposobnost države da zabrani govor mržnje ne znači i sprovođenje državne cenzure i suspenziju prava slobode da se može javno izraziti različito mišljenje i stav? Pitanje je kompleksno i ne postoji jednostavan odgovor. Polarizacija je maksimalna: s jedne strane je američki pristup, koji dozvoljava široko tumačenje prava slobode govora, u šta često spada i govor mržnje i što postaje uočljivo još u Prvom amandmanu Ustava SAD, donetom 1787. godine, koji garantuje da Kongres neće donositi zakone koji ograničavaju slobodu govora i štampe². Suprotno tome je evropsko iskustvo sa fašizmom i nacionalsocijalizmom koje kontinent čini netolerantnim na bilo koju vrstu promovisanja rasnih, etničkih i drugih diskriminatorских ideja i stavova u javnom diskursu. Pri tome su ključni međunarodni dokumenti, na kojima se zasniva zakonodavstvo u evropskim zemljama, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava. Ako bismo generalizovali, zaključili bismo da „Sjedinjene Države dozvoljavaju govor mržnje skoro apsolutno, dok ga evropski i međunarodni zakoni zabranjuju i kažnjavaju u brojnim slučajevima. Savremeni liberalni pristup obuhvata ova dva idealno-tipska modela. Međutim, iako je ova podela najvidljivija, američko-evropsko pitanje odnosa između slobode govora i govora mržnje nije crno-bela dihotomija, tako da niti je govor mržnje konzistentno dozvoljen u Sjedinjenim Američkim Državama, niti je uvek zabranjen u Evropi“ (Brugger, 2002: 39).

Evropa: dostojanstvo drugog ispred slobode govora

Nacistička zlodela i žrtve holokausta presudno su uticali na oblikovanje evropske sudske prakse o govoru mržnje. Posleratno zakonodavstvo Evrope isključuje bilo kakvu mogućnost promovisanja govora u kome će se izraziti mržnja ili diskriminacija na rasnoj osnovi. Ključno za međunarodni i evropski nivo jeste da ideologija slobode izražavanja nije imperativ koji može dominirati iznad drugih ljudskih prava i opredeljene društvene vrednosti. Prema američkom ekspertu za ljudska prava Majklu Rozenfeldu (Michel Rosenfeld),

² Posećeno 6. 6. 2014 god. http://www.usconstitution.net/xconst_Am1.html

„kolektivne brige i vrednosti kao čast i dostojanstvo, leže u srcu koncepcije o slobodi govora koji su nastali sa međunarodnim ugovorima ili u ustavnoj praksi zapadnih demokratija“ (Rosenfeld, 2003: 28). U tim dokumentima govor mržnje je zabranjen i podleže krivičnim sankcijama. Za drugog eksperta za ljudska prava Tarlaha Mekgunegla (Tarlach McGonagle), „nije dozvoljeno da sloboda govora potisne jednakost ili nediskriminaciju ljudi jer sloboda izražavanja je jedno pravo koje je, više ili manje, iznijansirano i nije u prednosti u odnosu na ostala, konkurentna prava“ (McGonagle, 2001: 24). U spomenutoj Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava (EKZLJP), pravo na slobodu izražavanja podleže neophodnim ograničenjima u demokratskom društvu, što nalaže da ovo pravo mora biti ograničeno kada dolazi u kontakt sa pravima ili dostojanstvom drugih i da pokaže da postoji ravnoteža između prava na slobodu izražavanja i ostalih prava. EKZLJP postoji pored zakonodavstva o govoru mržnje i snažno demonstrira da se govorom mržnje smatraju slučajevi u kojima prava ili ugled drugih opravdavaju ograničavanje slobode izražavanja. Ovde je očigledno da EU gleda na pravo kao na opšti interes, a prema izraelskom filozofu politike Jozefu Razu (Joseph Raz), „prava moraju biti ograničena da bi se zaštitila prava i slobode drugih“ (Raz, 1992: 127).

Ipak, nema sumnje da će svaka demokratska vlast u Evropi koristiti mnoge načine, uključujući i zakonodavstvo, kako bi građanima zagarantovala slobodu govora, što naravno ne znači da sloboda izražavanja podrazumeva da svako može da kaže i iznese u javnost ono što želi po cenu i da uvredi druge. Najjači argument za to je da ako je govor agresivan i uvredljiv može ugroziti slobodu drugih. Za Fukoa (Foucault), diskurs o slobodi izražavanja nalazi se u vrhu državnih diskursa budući da postavlja pravila za sve ostale diskurse – koji govor će biti dozvoljen, a koji ne od strane pojedinaca i države. Njegova teorija moći daje ključnu poentu da moć nije očigledna fizička prinudna sila koja se koristi od države, već je nešto što suptilno upravlja posredstvom jezika. Ako, kao što tvrdi Fuko, moć u društvu dolazi iz upotrebe jezika, onda opasnost od zloupotrebe jezika može konsekventno da dovede do zloupotrebe moći (prema Levin, 2010). To smo videli u slučaju nacionalsocijalista i fašista, koji su svoju društvenu nadmoć stvorili promocijom rasne teorije i mržnje prema neistomišljenicima u javnom diskursu, pri čemu su im mediji bili moćno sredstvo u širenju onoga što danas nazivamo govor mržnje. Postoje gledišta da bi, da je tadašnja država blagovremeno intervenisala da spreči takav govor, verovatno bile sprečene i njegove posledice. Otud, ograničenje govora mržnje omogućava i ograničavanje izražavanja onih koji bi, koristeći to pravo ukinuli

prava drugima. Ključna rečenica koja podržava ovaj stav je „nema slobode za neprijatelje slobode“ i podrazumeva da se govor ne može slobodno koristiti sa ciljem da bi se povredili drugi, što je stav pristalica tzv. militantne demokratije. Najenergičniji zagovornik militantne demokratije bio je nemački filozof Karl Lovenštajn (Karl Lowenstein), koji je polazio od činjenice da demokratska društva imaju pravo na samoodržanje i obavezu suzbijanja antidemokratskih pokreta koji ugrožavaju demokratiju. Kao rezultat njegovog istraživanja o stanju demokratskih država pre Drugog svetskog rata, on je došao do zaključka da je osnovna slabost demokratije, u stvari, njena najveličanstvenija vrednost, što ju je činilo ranjivom pred agresivnom taktikom fašista i drugih antidemokratskih grupa. Problem je bio u toleranciji: demokratija i demokratska tolerancija su bile iskorišćene za njeno uništenje. On je argumentovao da su evropski fašistički pokreti bili veoma uspešni u iskorištavanju izvanrednih uslova koje su nudile demokratske institucije. Prema njegovim rečima, preterani ‘formalizam u vladavini prava’ otvorio je mogućnost za fašiste da unište demokratiju i zato je alternativa za takvu situaciju u militantnoj demokratiji. Suzbijanje antidemokratskih pokreta bilo je potrebno samo kao mera samoodbrane i povodom ovog argumenta je Lovenštajn bio nepokolebljiv. On je tvrdio da je trebalo da demokratije primene neke mere fašista: „Politička tehnika fašista može biti poražena samo na njenom terenu i njenim metodama, ili jednostavno rečeno – protiv vatre treba se boriti vatrom“ (Lowenstein, 1937: 417–432). Kasnije, sudija Vrhovnog suda SAD, Robert Džekson (Robert Jackson), postavio je argument još direktnije naglašavajući da američka „Povelja o pravima“ nije ‘samoubistven pakt’ i da očuvanje slobode zahteva neka ograničenja kako bi se sačuvalo poredak. Sudija Džekson bio je veoma svestan nacističkih taktika, jer je bio američki tužilac u suđenjima nacističkih vođa u Nirnbergu. On je izjavio kako je imao priliku da nauči kako podmukle zloupotrebe slobode izražavanja mogu da slome jedno društvo, da brutalizuju njegove glavne elemente, da gone, ponekad čak i da pogube cele manjine (prema Walker, 1994).

U nastojanju da spreči revitalizaciju nacističkog pokreta, posle rata Ustav Zapadne Nemačke je koncipiran na bazi militantne demokratije, isto kao što u celoj Evropi postojala tendencija da se ograniči sloboda izražavanja, ako je u pitanju pravo na zaštitu od diskriminacije. To je u praksi značilo da demokratske snage/partije koje rade protiv reda nisu zaštićene od njega i da sloboda (govora) ne znači i pravo da se promoviše zabrana slobode i prava drugih ili ukidanje postojećeg pravnog poretka. Prema mišljenju Haupta: „Teorijska osnova je bila da mora da postoji ravnoteža između prava pojedinca i kolektivnog blagostanja,

a ljudsko pravo da se promoviše govor mržnje treba da bude ocenjivano zajedno sa opštim dobrom celog društva. Ovaj nemački pristup je i pristup zapadne demokratije i međunarodnog prava i mogli bi se definisati kao 'kantovski' (prema Imanuelu Kantu) – najveći deo tradicija, koje su inkorporirane, jesu klasični liberalizam, demokratski socijalizam i hrišćanska prirodno-pravna misao" (Haupt, 2010: 299). Zato, kako zaključuje profesor prava sa Univerziteta u Hajdelbergu Winfrid Brugger (Winfried Brugger), „upotreba antidemokratskih mera u cilju očuvanja demokratije opravdana je, a mišljenje koje preovlađuje posle Drugog svetskog rata u Nemačkoj u odnosu prema nacizmu je izraženo kroz parolu: „Nikad više!“ (*Nie wieder!*) i „Uništi ga u začetku!“ (*Wehret den Anfängen!*)“ (Brugger, 2002: 40).

SAD: govor mržnje kao regulisan govor

Bojl smatra da „u poređenju sa demokratskim društvima u Evropi, SAD imaju drugačiji pristup prema konfliktu između slobode govora i jednakog tretmana“ (Boyle, 2001: 494), a Beham tvrdi: „Razlog za ovo je da američko ustavno pravo, kada je u pitanju govor mržnje, pre svega u ovoj pojavi vidi 'govor', a ne kao u Evropi 'mržnju', i smatra da bi se govoru koji vređa trebalo odgovoriti protivgovorom umesto državnom regulacijom. Ustavno pravo Sjedinjenih Američkih Država ima intenciju da štiti govor mržnje skoro uvek iako to zahteva veliku cenu za dostojanstvo, čast i jednakosti za napadnute ili za civilizovanost javne debate i javnog mira“ (Beham, 2004: 166). Jedan od jačih argumenata za široku zaštitu govora je činjenica da je sloboda govora tradicionalno bila važna za manjine da izraze mišljenja koja su se većini činila kao apsurdna ili čak uvredljiva i zato su mnogi američki mislioci smatrali da je zaštita uvredljivog govora moralna dužnost. Kao ekspert za Prvi amandman, Kent Grinvalt (Kent Greenwalt), smatrao je da „nije slučajnost da će oni koji su kulturno manje privilegovani ili politički radikalniji, verovatno više koristiti reči ili fraze koje mogu da budu osuđene kao povreda građanskog diskursa“. Prema njegovim rečima, „u odsustvu istinske političke moći, ekstremne reči i reči pune emocija i sl. jesu jedino oružje nemoćnih da dobiju pažnju za neko pitanje i da mobilišu ljude na promene“ (Greenwalt, 1989: 298).

Ovaj koncept zasnovan je na učenju engleskog filozofa Džona Stjuarta Mila (John Stuart Mill), koji važi za oca liberalne misli, i prema kome javni razum proizilazi iz nesmetane konkurencije različitih gledišta. U svom radu „O slobodi“, on daje klasičnu odbranu slobode govora:

- Prvo, ako je neko mišljenje prisiljeno na ćutanje, to mišljenje bi moglo da bude istina. Da negiramo to bi značilo da sebe smatramo za nepogrešljive.

- Drugo, iako bi prećutano mišljenje možda bilo pogrešno, možda bi moglo da sadrži, a i najčešće sadrži, delimičnu istinu, a pošto je opšte mišljenje ili ono mišljenje koje prevladava o bilo kojoj temi retko ili nikada cela istina, samo u sukobu suprotnih mišljenja ostatak istine ima šansu da bude otkriven.

- Treće, čak i ako primljeno mišljenje ne samo što je istinito, nego je i cela istina, ako nije raspravljeno biće shvaćeno u obliku predrasude od onih koji ga primaju, sa vrlo malo razumevanja ili osećanja za njegove racionalne osnove.

- I, kao četvrto, značenje same doktrine bilo bi u opasnosti da bude izgubljeno ili iscrpljeno i biće mu oduzet vitalni efekat karaktera i ponašanja: dogma će postati samo formalna profesija, neefikasna ali će sprečavati razvitak nekog realnog i iskrenog ubeđenja koje dolazi iz razuma ili ličnog iskustva (prema Heuman i Church, 1997).

U novije vreme, britanski filozof Bertrand Rasel (Bertrand Russell) oformio je hipotezu prema kojoj demokratija zahteva najviši stepen tolerancije. Prema njegovom stanovištu, suštinski deo demokratije je da veća grupa, čak i većina, pruža toleranciju grupama sa različitim mišljenjima, bez obzira koliko su one male grupe i bez obzira koliko to mišljenje šteti ili raspaljuje osećanja većine. U demokratiji je potrebno da građani nauče da trpe takve povrede i uzbuđenja. Ovi i slični argumenti koriste oni koji se zalažu za odobravanje govora mržnje.

Vrlo ilustrativan slučaj koji objašnjava kako se u američkoj sudskoj praksi sprovodi ovakav tretman govora mržnje jeste predmet iz 1992 god. *R.A.V. v. City of St. Paul*³. U ovom slučaju, grupa belih tinejdžera bila je sankcionisana od lokalnog suda jer su spalili krst u dvorištu crnačke porodice. Ovi prestupnici bili su osuđeni na osnovu uredbe grada Sent Pola za zločine iz mržnje, koja je izričito zabranjivala prikazivanje simbola za koje se smatra ili ima razumnih razloga da se veruje da izazivaju bes, uznemirenost ili prezir prema određenim ljudima, na osnovu rase, boje kože, verovanja, religije ili pola. Uredba je bila usmerena ka tome da se govor mržnje stavi u domen doktrine nezaštićenih 'nasilnih reči', a ne u domen sudske prakse za zaštićene političke govore, koji dozvoljavaju ograničenja vremena, načina i okolnosti političkog govora. U junu 1992. godine, Vrhovni sud je poništio odluku Grada Sent Pola, kojom se zabranjivala upotreba bilo kakvog simbola koji izaziva bes, nemir ili mržnju prema drugima na osnovu rase, boje kože, porekla, religije ili pola. Zbog posebnih zabrana koje je nametala uredba Grada, Vrhovni sud je odlučio da je

³ *R.A.V. v. City of St. Paul*, 505 U.S. 377 (1992)

zakonodavstvo nametalo restrikcije sadržaja govora i to je moralo da se zaustavi (prema Levin, 2010). Glavni faktor je bio da su se sudije saglasile da je paljenje krstova zaštićena forma izražavanja prema Prvom amandmanu.

Kako piše američki publicista Semjuel Voker (Samuel Walker), Fukoovo shvatanje moći kao tvorca određenih tipova subjekata, u zavisnosti od istorijske situacije i diskursa koji je delovao u toj situaciji, možda se najbolje vidi u odluci u slučaju *R.A.V. v. City of St. Paul*. Po Vokeru, „najbolji način da se razume ovakva odluka jeste da se kaže da je Vrhovni sud odlučio da zaštiti ovaj govor time što će dekontekstualizovati istoriju spaljivanja krstova na način u kome se oni koji to rade prikazuju kao nepopularna manjina, čije govore sud mora da štiti od državne moći da ih cenzuriše“. Prema njegovim rečima, „oni koji su spalili krstove prikazani su kao nepopularna manjina koju sud mora da odbrani od moći države“ (Walker, 1994: 156–158). Kako zapaža Meri Macuda (Meri Matsuda) logika ovakvog rezonovanja bila je u izmenjenoj realnosti – realnost kontinuiranog rasizma i segregacije je izbrisana i fanatizam je predefinisano kao većinska osuda manjinskih rasističkih stavova. Moćni efekti od zapaljenih krstova, napada, terora, takođe su se promenili, kao što je zamenjena i moć i sada je ona u rukama onih koji se protive rasizmu, odnosno moćni antirasisti zarobili su državu i koriste državu da vrše represiju nad nemoćnim rasistima (prema Cortese, 2006). „Da bi se razumela promena istorijskog konteksta paljenja krstova, treba se vratiti na kratko u dvadesete godine prošlog veka, kada je paljenje krstova bilo agresivan iskaz rasne mržnje od strane organizacije Kju Kluka Klana i drugih belih rasista koji su tada dominirali nad crncima i imigrantima. Klan je formiran 1886. god., a svoju najveću snagu je dostigao 20-ih i 30-ih godina prošlog veka, sa masovnim demonstracijama u glavnom gradu i milionima članova“ (Cortese, 2006: 32). U pomenutom slučaju *R. A. V. v. City of St. Paul*, iz 1992. godine, lokalni sud se suočio sa takvim potencijalnim scenarijem, ali sa jasno promenjenim položajem moći u korist antirasista. Zato je i Vrhovni sud u svom zaključku napisao da ne treba da postoji dilema da je paljenje krsta u dvorištu jedne osobe neprihvatljivo, ali grad Sent Paul je imao druge opcije da to spreči, a da ne baci u vatru i sam Prvi amandman (prema Levin, 2010).

U SAD, generalno gledano, „najčešći slučajevi kada sloboda govora nije bila zaštićena jesu oni sa takozvanom 'jasnom i prisutnom opasnošću'. Ova doktrina potiče od sudije Vrhovnog suda SAD, Olivera V. Holmsa Jr. (Oliver W. Holmes, Jr), prema kome govor treba da bude zaštićen samo ako se ne nameće 'jasna i prisutna opasnost' za ljude. On je to objasnio postavljajući pitanje da li

neko može da se pozove na slobodu govora ako lažno u prepunom bioskopu, vikne 'vatra' i izazove paniku. U Holmsovom primeru, razumni pojedinci su prinuđeni da deluju u strahu za svoju bezbednost. Dakle, prema doktrini o 'jasnoj i prisutnoj opasnosti' važno je da li se reči koriste u takvim okolnostima i da li su takve prirode da stvaraju jasnu i prisutnu opasnost i da će izazvati neka osnovna zla koja Kongres ima pravo da sankcioniše, jer sloboda govora ne znači i slobodu da se teroriše ili pobuđuje mržnja (prema Mihajlova, 2010).

Zaključak

Navedene razlike iz evropske i američke pravne istorije, kako navodi Bruger, dovele su do nekoliko važnih posledica. Generalno, „američka tradicija ima veće poverenje u moć dobrih mišljenja koja se takmiče sa lošim i pretpostavlja se da će dobre ideje prevladati. Uvredljiv govor može imati pozitivno dejstvo, na primer, u borbi za građanska prava u Americi, a njegov štetan efekat je ono na šta se fokusiraju u Nemačkoj i Evropi, gde se na njega gleda kao na sredstvo ugnjetavanja. Budući da u Americi preovladava nepoverenje prema vladi (mišljenje koje nije tako često u Nemačkoj) postoji sumnja da li da se dozvoli vladi da izabere koja su dobra, a koja su loša mišljenja. Konačno, američki sudovi imaju tendenciju da tragaju za pitanjima od javnog interesa koja mogu biti iznad elemenata govora mržnje, a takve tendencije nema u nemačkoj jurisprudenciji“ (Brugger, 2002: 38–40). Po oceni Kortezea, u SAD se može čuti mišljenje da je najbolji lek za loš govor još više govora, jer to može ohrabriti žrtvu da koristi nasilne aktivnosti, umesto da se povuče u rupu ili da stalno trči ka vlasti kad se oseti povređeno (Cortese, 2006). U drugim slučajevima, može se čuti da je govor mržnje korektivna mera koja služi kao način za izbacivanje pritiska. Govornik 'izbacuje bes iz sebe' i mora mu biti dozvoljeno da pronađe bezopasni izlaz samo kroz reči. Potiskivanje besa samo znači da je moguće da se kasnije pojavi u opasnijem obliku kao fizičko nasilje. Problem sa ovim argumentom jeste da, jednostavno, nije u skladu sa onim što znamo o ljudskom ponašanju. Rezervoari, pumpe pod pritiskom i drugi beživotni predmeti možda su bezbedniji kada ispuste paru, ali ljudska bića nisu. Istraživanja iz oblasti društvenih nauka pokazala su da je govornik koji koristi govor mržnje više, a ne manje, sklon da kasnije uradi nešto nasilno. Osim toga, verovatno bi mu se jedan deo svedoka koji bi videli da se on tako ponaša i pridružio. Drugi argument u ovoj američkoj raspravi jeste da govor mržnje služi kao predvodnik: bolje je imati ga na otvorenom, nego da je prikriiven, pa da se ne zna kada će izbiti, drugim rečima, poznati rasist je manje opasan od onog koji je anonimn.

Nema sumnje da je „sloboda govora osnovni princip američke demokratije“ (Meiklejohn, 1948: 24). „Ona omogućava da se čuju sve ideje i da na taj način svi ljudi mogu slobodno izabrati kako će se ponašati. Sloboda izražavanja je neophodan element koji omogućava svim pojedincima da u potpunosti iskažu svoj identitet i takođe obezbeđuje jednakost i garantuje da oni koji su na vlasti neće moći potpuno da monopolizuju javni diskurs i da zabrane neke ideje“ (Karst, 1975:38). Ovde možemo konstatovati ključnu razliku sa Evropom: gledano kroz istorijski kontekst, jedna od karakteristika koja čini američki odnos prema govoru mržnje fundamentalno različitim od evropskog je u tome da su u SAD slabe i ranjive grupe, kao što su crnci, žene, seksualne manjine koristili govor mržnje da bi se odbranili od većih i moćnijih društvenih grupa ili da privuku pažnju drugih na svoje probleme kako bi poboljšali sopstveni status u zajednici. U Evropi je bilo suprotno: jači – fašisti i nacionalšocijalisti, koristeći svoja prava koje im je obezbeđivala demokratija osvojili su institucionalne resurse i zloupotrebili su legitimnu moć države, da bi zatim zabranili ta prava slabijima od sebe.

Druga američka karakteristika jeste naglasak na individualnim pravima. Prema američkom profesoru prava Kevinu V. Sondersu (Kevin W. Saunders), „navika razmišljanja u okviru individualnih prava je toliko duboko ukorenjena u američkoj kulturi da većina Amerikanaca nije svesna koliko je to neobično za ostatak sveta. Pravni eksperti tvrde da ograničenja govora mržnje, koja uspešno funkcionišu u mnogim demokratijama, treba da dovedu do zaključka da SAD mogu da uvedu ograničenja na govor mržnje, bez ikakvog rizika da će ući u totalitarizam. Naučnici vide ograničenja govora mržnje kao kompatibilna sa slobodom izražavanja i neophodna za funkcionisanje demokratije. Takvu promenu treba razmotriti jer postoji opasnost da SAD, iako se smatraju zagovornicima slobodnog izražavanja, postanu zemlja domaćin govora mržnje“ (Saunders, 2001: 123–146). Posebno u oblasti internet komunikacija.

S druge strane, u odnosu na govor mržnje, možda najinteresantnija pitanja na koja ciljaju međunarodne deklaracije o ljudskim pravima jesu različita ograničenja lične slobode koja one dozvoljavaju. Za publicistu Vokera, kada bi Amerikanac pročitao sve one odredbe koje se primenjuju u Evropi i ostatku sveta čitao bi ih ili sa strahom ili sa podsmehom. Prema njegovom mišljenju, međunarodne deklaracije o pitanju ljudskih prava otvaraju problem govora mržnje, ali ga ne razrešavaju, jer glavna pitanja kao što su – kada je uvredljivi govor zaštićen oblik političkog delovanja, a kada je on pretnja za javni red – ostaju neodgovorena. SAD se bore sa ovim problemima povezanim sa Prvim

amandmanom od 1919. godine i rezultat je veliki broj sudskih predmeta (Walker, 1994).

Generalno gledano, na što navodi i Bruger, odnos pravne države i međunarodnog prava prema govoru mržnje ne može da se svede na činjenicu da je govor 'uvek zaštićen' ili 'nikad zaštićen' i umesto toga, može se reći da pravo ponekad pomaže govoru mržnje, a ponekad ne. Primeri u Evropi kao neprocesuiranje autora karikatura koje vređaju muslimanska verska osećanja objavljena u danskim novinama, kao i uvedene restrikcije na ljudska prava u Patriotskim zakonima u SAD nakon 11. septembra 2001. godine, govore da podela na Evropu kao rigidnog zaštitnika ljudskog dostojanstva i američki liberalni odnos prema govoru mržnje nije nešto strogo utvrđeno i neprilagodljivo promenama u zavisnosti od svakog pojedinačnog slučaja.

Literatura

- Beham, M. (2004). Govor mržnje u politici i medijima. U Z. Vacić (ur.), *Etika javne riječi u medijima i politici*. Centar za liberalno demokratske studije, Beograd.
- Boyle, K. (2001). Hate Speech – The United States Versus the Rest of the World?. *Maine Law Review*, 53(2): 488–502.
- Brugger, W. (2002). *Ban On or Protection of Hate Speech? Some Observations Based on German and American Law*, 17 TUL. EUR. & CIV. L.F. 1.
- Cortese, A. & Joseph, P. (2006). *Opposing Hate Speech*. Westport, Conn.: Praeger Publishers.
- Greenwalt, K. (1989). *Speech, Crime, and the Uses of Language*. New York: Oxford University Press.
- Haupt, C. E. (2005). Regulating Hate Speech – Damned if You do and Damned if You don't: Lessons Learned from Comparing the German and U.S. approaches. *Boston University International Law Journal*, 23: 299–335.
- Heuman, M. & Church, T. W. (1997). *Hate Speech On Campus 6-7*. Massachusetts: Northeastern University Press.
- Karst, K. (1975). Equality as a Central Principle in the First Amendment. *University of Chicago Law Review*, 43: 20–68.
- Levin, A. (2010). *The Cost of Free Speech Pornography, Hate Speech, and their Challenge to Liberalism*. New York: Niagara University.
- Lowenstein, K. (1937). Militant Democracy and Fundamental Rights, I. *American Political Science Review*, 31, 638–658.
- Matsuda, M. J., Lawrence, C., R. III, Delgado, R. & Crenshaw, K. W. (eds.). (1993). *Words That Wound: Critical Race Theory, Assaultive Speech, and the First Amendment*. Boulder, CO: Westview Press.
- McGonagle, T. (2001). Wrestling (Racial) Equality from Tolerance of Hate Speech. *Dublin University Law Journal (ns)*, 21: 21–54.
- Meiklejohn, A. (1948). *Free Speech and Its Relation to Self Government*. New York: Harper and Row.
- Михајлова, Е. (2010). *Говорот на омраза и културната различност*. Скопје: Темплум.
- Raz, J. (1992). Rights and Individual Well-Being, *Ratio Juris*, 5(2): 127–142.
- Rosenfeld, M. (2003). Hate Speech in Constitutional Jurisprudence: A Comparative Analysis. *Cardozo Law Review*, 24(4).
- Saunders, K. W. (2011). *Degradation What the History of Obscenity Tells Us about Hate Speech*. New York: New York University Press.
- Walker, S. (1994). *Hate Speech: The History of an American Controversy*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.

DIFFERENT TREATMENT OF HATE SPEECH IN THE PROCESS OF COMMUNICATION IN EUROPE AND THE U.S.

Summary: The question how to treat the hate speech in the communication process is complex and there is no easy answer. Two existing models, American and European, are entirely different towards hate speech and its positioning in the room that belongs on the freedom of expression. In the American legal system, hate speech is an integral part of freedom of expression, while in Europe it is an abuse of the basic human rights for free speech. Hence, in these two approaches permanently is present the issue: is there any limit in democracy for freedom of expression and if so, where to draw the line. The dilemmas are not easy to solve and there is no universal answer: sometimes and the best intentions to prevent the spread of hatred in the communication processes could be easily stray into a ban with totalitarian character of a different opinion and criticism; On the other hand, and excessive openness for different views and perspectives in society could be deformed in the abuse of the right for free speech and losing of sense of responsibly for publicly spoken speech and harming of another one. Unfortunately, the state does not have a universal „instrument“ that would show whether something is freedom of expression or its misuse. This is a question that American and European legislation are attempting to answer for a while, however without definite conclusion and universally acceptable solution.

Key words: hate speech, freedom of expression, discourse, media, American law, European law

Napredna istraživanja komunikacije na društvenim mrežama: jedan analitički model

Srbobran Branković¹

Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju (FEFA)
TNS Medium Gallup, Beograd

doi:10.5937/comman1432069B

Rezime: U ovom tekstu se prikazuje softver Symbols Research, logički model i istraživačka alatka koja pruža nove mogućnosti na planu empirijskih istraživanja komunikacije. On prikuplja i pregleda čitavu komunikaciju na društvenim mrežama u zadatom vremenu i socijalnom prostoru, automatski prepoznaje tražene sadržaje, u realnom vremenu ih sortira i pravi osnovne preglede, potom uočava određene pravilnosti i daje analitičke nalaze.

Sam model pripada tipu veštačke inteligencije jer je sačinjen tako da oponaša ljudski mozak: operateri na softveru prate efikasnost tzv. tablice simbola (instrumenta za prepoznavanje, klasifikaciju i vrednovanje sadržaja), stalno kontrolišu njenu osetljivost i efikasnost, u toku neprekidnog istraživačkog procesa unose ispravke, a potom se te ispravke primenjuju kao pravilo za buduću obradu materijala, čime se instrument neprekidno poboljšava.

Gotovo paralelno, ili s odloženosti od nekoliko sekundi, obavljaju se i drugi i treći stepen obrade: jednostavna analitika i prezentovanje rezultata, a potom složenije analize – multivarijantna i regresiona analiza, kao i statistički postupak blizak modelu strukturalnih jednačina.

Budući da se jezik i komunikacija stalno menjaju, koncept, odnosno softver SR se ne može smatrati završenim i kompletnim, tačnije, on je fleksibilan i podložan stalnoj doradi i unapređenju.

Ključne reči: analiza sadržaja, komunikacija, društvene mreže, metodologija, napredna istraživanja, veštačka inteligencija

¹ Kontakt sa autorom: srbobranb@gmail.com.

Uvod: šta na polju istraživanja donosi internet?

Autor je već ranije (Branković, 2014) izneo svoj utisak da sa internetom i naročito sa društvenim mrežama predmet društvenog istraživanja – slobodnije rečeno – menja svoje agregatno stanje: u tradicionalnom obliku on uglavnom nije bio neposredno dostupan našim telesnim i intelektualnim čulima. Međutim, danas se naša komunikacija, poslovno, kulturno, društveno i političko delovanje, posredstvom globalne mreže odvijaju na takav način da o sebi ostavljaju veoma obilne, vidljive „tragove“ – tekstualne, zvučne, slikovne i audiovizuelne zapise. Pri tom je od suštinske važnosti što su ovi zapisi dati *u digitalnom obliku*, dakle pogodni su za svaku vrstu prebrojavanja, klasifikovanja, poređenja, merenja, izračunavanja korelacija, kontingencija i složenijih pokazatelja povezanosti, uslovljenosti i uzročnosti. Konačno, valja napomenuti da se uz pomoć interneta tehnički može istraživati *čitava populacija* (npr. svi članovi neke društvene mreže), nasuprot tradicionalnoj oslonjenosti na uzorke, koji uvek u sebi nose ograničenje, kako u obimu istraživačkog zahvata (statistički kazano „broju varijabli“) tako delom i po pitanju reprezentativnosti i preciznosti procene (Branković, 2014).

Pomenutom promenom, izloženošću u digitalnom formatu, predmet društvenog istraživanja se „otvorio“ prema našem perceptivnom i saznavnom aparatu, postao je vidljiviji, prozirniji i dostupan *bez posredovanja* raznih logičkih i tehničkih instrumenata. On se svakodnevno, u realnom vremenu, direktno pretvara u našu (istraživačku) bazu podataka. Do sada, međutim, nisu napravljeni ozbiljni koraci koji bi tu bazu koristili u onoj meri u kojoj je ona dostupna, kao i sa dubinom zahvata koja bi ozbiljno nadilazila domete klasičnog empirijskog istraživanja.

U ovom tekstu se predstavlja jedan pokušaj da se iskoriste gore pomenute mogućnosti.

Analitički model *Symbols Research* (SR) – osnovna zamisao

*Symbols Research*² je logički model i istraživačka alatka koja pruža jedinstvene mogućnosti na planu empirijskih istraživanja. On se može svrstati u sasvim novo polje primenjenih istraživanja poznato pod nazivom analitika velikog

² Autori analitičkog modela i softvera *Symbols Research* su prof. dr Srbobran Branković, dr Ljubiša Bojić i Alek Kezele, a u njegovu realizaciju uključen je i tim psihologa, matematičara, programera.

skupa³ (videti Branković, 2014: 284–289). Ovaj softver je prevashodno namenjen komercijalnim korisnicima iz sfere biznisa, politike, bezbednosti, ali on je podjednako koristan i istraživačima na polju komunikologije, sociologije, politikologije, ekonomije, lingvistike i mnogih drugih naučnih disciplina. *Symbols Research* pregleda čitavu komunikaciju na društvenim mrežama⁴ u zadatom vremenu i socijalnom prostoru, automatski prepoznaje tražene sadržaje, u realnom vremenu ih sortira i pravi osnovne preglede, potom uočava određene pravilnosti i daje analitičke nalaze, uključujući i preporuke klijentima šta da učine da bi poboljšali svoje rezultate.

Epistemološke i metodološke postavke istraživačkog modela *Symbols Research*

Ovaj model se temelji na polazištu da su moguća kvantitativna istraživanja komunikacije među ljudima i to pre svega pisane, a u kasnijim fazama i govorne i slikovne. Ovo napominjemo zato što još od nastanka nauke o društvu postoji sumnja u mogućnost uopštavanja u društvenim istraživanjima, budući da su, prema skeptičkom viđenju, društvene pojave jedinstvene i neponovljive, te da stoga socijalna nauka ne treba da se bavi onim što je u jednoj pojavi zajedničko sa drugima (dakle i uopštivo), već da je njen predmet upravo ono što je *osobeno* za tu pojavu i što je *razlikuje* od drugih. S obzirom da su društvene pojave proizvod voljnog delovanja ljudi, njihovo saznavanje se, prema ovom pristupu, mora temeljiti na uživljavanju u ljudska iskustva, tj. na razumevanju čovekovih osećanja, predstava, volje, kao i na otkrivanju i razumevanju smisla i značenja pojedinih ljudskih postupaka, društvenih događaja, raznih simbola itd.

Razlog zašto se odlučujemo za polazište o mogućnosti kvantitativnog istraživanja komunikacije je činjenica da su mnoga ovakva istraživanja pokazala visok stepen preciznosti merenja, analitike i uočavanja pravilnosti i zakonitosti u društvenim pojavama. To naravno ne osporava kvalitativnu paradigmu – naprotiv, istraživač koji nije sklon isključivostima će, kadgod je to moguće, pre kombinovati ova dva pristupa nego što će trošiti energiju na uzaludnom dokaživanju ekskluzivnosti jednog od njih.

³ Sintagma „analitika velikog skupa“ je verovatno najpribližniji prevod engleskog naziva *Big Data Analytics*, kad se ima u vidu suština pomenutog koncepta. On polazi od pretpostavke da se iz ogromnog skupa podataka nastalih na internetu, u svakodnevnom radu kompanija, organizacija, pojedinaca – mogu uočavati različite pravilnosti i izvoditi zaključci kojim se mogu ostvarivati različite koristi i pogodnosti za one koji te podatke ne mogu sami da prerade i iskoriste (Branković, 2014: 285).

⁴ U ovoj fazi od društvenih mreža obuhvaćen je samo Fejsbuk.

Kako radi model *Symbols Research*

Softver *Symbols Research* se u suštini zasniva na kvantitativnoj analizi sadržaja⁵, ali je znatno napredniji od bilo čega što je u okviru ove metodološke tehnike do sada rađeno. Ključne su sledeće novine:

1. *Prostor koji je obuhvaćen istraživanjem*, tačnije predmet istraživanja: SR u istraživanje uključuje *čitavu populaciju* (ukupnu komunikaciju na društvenim mrežama koja se odvija na jednom jeziku), a ne uzorak, kao minijaturni isečak iz te populacije. To je kvalitativni skok, budući da je istraživanje na uzorku neuporedivo siromašnije, po obuhvatu, po mogućnosti primene naprednih analitičkih metoda i po preciznosti nalaza⁶.
2. *Vreme u kome se sprovodi analiza*: kod klasičnog postupka analiza sadržaja se obavlja odloženo, često s dugim periodima, što je najviše uslovljeno prirodom materijala koji se obrađuje: recimo, ako je u pitanju novinski sadržaj, taj materijal se pregleda, sačinjava se popis pojmova koji se prate, zatim se materijal pregleda, šifrira i kasnije unosi u program za obradu, a potom se sprovodi prava analiza i sačinjava izveštaj. Ta „odloženosť“, tačnije vreme od identifikovanja predmeta istraživanja do gotovog izveštaja kreće se od nekoliko dana pa do nekoliko meseci, ili čak godina, što zavisi od pristupačnosti, obima i složenosti sadržaja koji se istražuje. U okviru SR analiza se obavlja *u realnom vremenu*, što znači da je instrument za prepoznavanje, klasifikaciju i vrednovanje sadržaja unapred sačinjen i mnogo razuđeniji, tj. u većoj meri standardizovan nego što je to slučaj kod klasične analize sadržaja.
3. *Mesto čoveka – analitičara* u procesu istraživanja: kod tradicionalne analize sadržaja istraživač prethodno pregleda sadržaj koji se istražuje i sačinjava pomenuti popis pojmova koji su osnovne jedinice istraživanja, a potom identifikovane sadržaje unosi u program za obradu i sprovodi analizu. Kod SR postoji *prethodno* sačinjeni popis pojmova, a čovek *stalno kontroliše* njegovu „osetljivost“⁷ i efikasnost u prepoznavanju sadržaja zanimljivog za obradu; on *u toku* neprekidnog istraži-

⁵ O ovom metodu, kao i o nedoumicama i dilemama u vezi s njegovim dometima videti tekst Vladimira Ilića u *Sociološkom pregledu* (Ilić, 2012)

⁶ O slabostima uzorkovanja u analizi sadržaja videti od naših autora već pomenuti iscrpan prikaz Vladimira Ilića (Ilić, 2012) ali i Havelka, Kuzmanović, Popadić (1998).

⁷ Pod osetljivošću instrumenta podrazumeva se stepen u kome on prepoznaje važne elemente sadržaja i uključuje ih u proces obrade

vačkog procesa *unos* ispravke, i one se primenjuju unazad i unapred: analitički nalazi se koriguju ako su neki važni segmenti ispušteni, ali se sve intervencije automatski uključuju kao pravilo za buduću obradu materijala; tako se instrument neprekidno poboljšava, „kalibrira“, što je odlika pametnog softvera, tačnije *veštačke inteligencije*, koja je u osnovi ovog modela⁸.

4. *Odlike instrumenta analize*: kod klasične analize sadržaja instrument (lista pojmova i značenja) se u principu sačinjava za svaki predmet analize posebno, ili bar za grupu vrlo srodnih predmeta; u osnovi SR je opsežna studija jezika i njegovih raznovrsnih slojeva (književni, pisani, govorni, razne varijante profesionalnih jezika, kao i razne kategorije slenga) i na temelju toga sačinjava se razučena tablica simbola⁹, koja se, kako je rečeno, stalno dopunjava i unapređuje. Naravno da se u toj univerzalnoj tablici mogu izdvojiti pojedini segmenti koji su namenjeni posebnim oblicima komunikacije. Kroz istoriju rada na komunikacijskom materijalu stvara se sve bogatiji i sve specifikovaniji instrument, koji će sve više odgovarati potrebama analize. Budućnost softvera je u njegovoj stalnoj dogradnji, tačnije u njegovoj „živosti“, i stalnom prilagođavanju jeziku koji je i sam živ.
5. *Praćenje trenda* je mnogo kvalitetnije u poređenju s klasičnom analizom sadržaja. Reč je o neprekidnom praćenju komunikacijskih parametara i ta gustina pokazatelja trenda, tačnije *zgsnutost tačaka* vremenskih serija, omogućava neuporedivo kvalitetniju sliku trenda nego kod klasičnih vremenskih serija u kojima je osnovna jedinica na vremenskoj osi u najboljem slučaju dan, a često i veći i nepravilni vremenski rasponi.
6. Zahvaljujući prethodnom, mogu se znatno uspešnije pratiti *uticaji* nekih *nezavisnih na zavisne varijable*. Vrlo je zanimljivo, recimo, pratiti formiranje nekih pokreta ili akcija na društvenim mrežama: šta je bila iskra koja je pokrenula događaj, kakva je njena interakcija s drugim agensima, kako su se na tok događaja odražavali postupci i objave aktera, sledbenika, posmatrača, protivnika, državnih organa i institucija? Time se razotkriva misterija crne kutije i mnogi društveni fenomeni postaju prozirniji i razumljiviji.

⁸ Naravno, instrument se i kod klasične kvantitativne i kvalitativne analize često doraduje i prilagođava predmetu istraživanja (videti npr. Mayring, 2000, ali i mnogi drugi autori).

⁹ Reč je o tablici *simbola*, jer se u analizu ne uključuju samo reči, već i znakovi interpunkcije, slike i drugi neverbalni pisani sadržaji.

Ključ analitičkog modela je već pomenuta tablica simbola, koja sadrži popis reči (pojмова), ali i drugih simbola koji imaju određeno značenje: sintagme, idiomi, jednostavne sličice sačinjene od spojenih znakova interpunkcije (dvo-tačka, tačka zarez, crtica, zagrada) pomoću kojih se sačinjavaju takozvani smaj-lijki ili emotikoni; fotografije; znakovi interpunkcije u svojoj izvornoj funkciji, ne kao činioci emotikona. U tablici se pomenutim simbolima dodeljuje odgovarajuće značenje, i pri tom se utvrđuje njegov intenzitet¹⁰.

Primenjujući tu tablicu, robotizovani softver u realnom vremenu pretražuje komunikacijske sadržaje, prepoznaje i registruje zadate simbole i na osnovu toga sačinjava osnovni pregled komunikacije, nešto što u dalekoj analogiji odgovara distribuciji frekvencija u statističkim prikazima rezultata istraživanja.

Gotovo paralelno, ili s odloženošću od nekoliko sekundi, obavlja se drugi stepen obrade, odnosno analitika i prezentovanje rezultata. U ovoj drugoj fazi to su najjednostavniji nalazi – tabele ukrštanja i korelacije među varijablama.

U trećoj fazi se primenjuju *složenije analize* – multivarijantna i regresiona analiza, kao i statistički postupak blizak modelu strukturalnih jednačina. Cilj ovog stepena analize je da se pronađu algoritmi koji u najvećoj meri objašnjavaju promene u zavisnim varijablama, kao što je na primer intenzitet pozitivnih i negativnih osećanja, stavova, mišljenja, potom stepen spremnosti da se preduzme neka društvena akcija i slično. Ovakav stepen analitičkog uvida je od velikog značaja za korisnike, kako iz sveta *biznisa*, tako iz oblasti *politike*, *bezbednosti*, *javnih komunikacija* itd.

Jedan od najznačajnijih nalaza ovog analitičkog modela jeste stepen negativnosti (ali i pozitivnosti) u komunikaciji: slikovito rečeno, on pokazuje kako je zdravlje nekog brenda ako je reč o tržišnoj primeni. Međutim, to je veoma koristan pokazatelj i sa političkog¹¹ i sa bezbednosnog stanovišta. Jedan od prvih potencijalnih klijenata kojima je SR prikazan prokomentarisao je taj model rečima: „da su arapski vladari imali ovakvu procenu, ne bi se desilo arapsko proleće“.

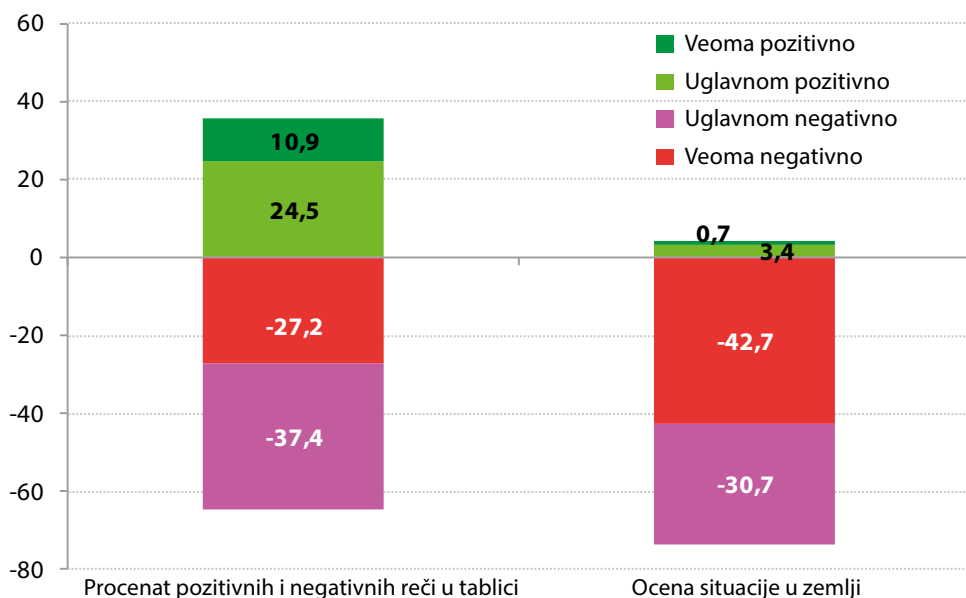
Ovde treba napomenuti da u komunikaciji na društvenim mrežama kod nas uglavnom prevlađuju negativni stavovi i emocije, što i nije čudno kad se zna koliko je nezadovoljstvo ljudi, ali i koliko tome doprinose tabloidizovani

¹⁰ Iz razloga poslovne tajne ovde se ne može dalje ulaziti u pojedinosti

¹¹ Anegdotski su opisi nekih postupaka i načina vladanja Kneza Miloša. Pripisuje mu se da se stalno raspitivao kod svojih starešina šta se u narod priča. Kad bi mu rekli da ljudi psuju i grde vlast, on ne bi puno mario, ili bi čak naređivao da se nameti povećaju. Ali kad bi mu preneli da se narod utišao i da niko ništa ne govori, naređivao bi da se pritisak olabavi jer je čutanje znak da se sprema buna. Drugim rečima, lukavi i mudri knez je već tada uočio potrebu za jednom ovakvom alatkom koja bi mu pokazivala stepen nestabilnosti njegove vladavine.

mediji, koji u borbi za tiraž ruše profesionalne standarde novinarstva (Jevtović, Milutinović, 2012: 107). U tablicu simbola unošene su reči koje iskazuju neka značenja, a te reči su inicijalno birane (ili kasnije dodavane i izbacivane) na osnovu „živog“ materijala, tačnije iz *očitanje stvarne komunikacije* na Fejsbuku. Veza između raspoloženja srpske populacije i značenja reči koje su u komunikaciji korišćene je izuzetno izražena i ona se najbolje vidi iz Grafikona 1.

Grafikon 1: Uporedni prikaz: a) broja reči sa različitim stepenom pozitivnih i negativnih značenja u tablici simbola i b) stepena negativnosti i pozitivnosti u oceni opšte situacije u Srbiji

Izvor: Rečnik u tablici simbola SR i Odgovori ispitanika na pitanje u kojoj meri su zadovoljni situacijom u Srbiji (Branković, 2012¹²)

Levi stubić prikazuje u tablici simbola procenat reči sa snažnim negativnim, umerenim negativnim, umerenim pozitivnim i snažnim pozitivnim značenjem; desni stubić prikazuje procenat onih koji su u istraživanju javnog mnjenja opštu situaciju u Srbiji ocenili veoma negativno, umereno negativno, umereno pozitivno i veoma pozitivno. Ta sličnost u prevladavanju negativnog u oba slučaja

¹² Tablica simbola je najvećim delom sastavljena te godine kad je i istraživanje sprovedeno, te je stoga moguć ovaj uporedni prikaz. Tablica se, naravno, kasnije doradivala.

u priličnoj meri objašnjava zašto u tablici ima toliko mnogo reči s negativnim značenjem¹³ – činjenica je da ljudi najviše govore i pišu o situaciji u kojoj se nalaze. Ipak, oni nisu u toj komunikaciji posvećeni samo opštim društvenim temama, već tu ima i mnogo ličnih objava – prizori okupljanje prijatelja, dece i porodice, ljubavne veze, prilike i neprilike, lepi prirodni predeli i motivi, dobra knjiga ili film itd. Stoga je stepen negativnosti ipak značajno manji u komunikaciji na Fejsbuku nego kad je u pitanju ocena situacije u zemlji, ali ostaje i neosporni zaključak da su ove dve pojave snažno povezane.

Metodološki problemi kvantitativnog istraživanja jezičkih sadržaja

Ovde nam nije cilj da ponavljamo metodološke i epistemološke prigovore kvantitativnim društvenim istraživanjima, već da, ne osporavajući napred istaknutu osnovanost kvantitativnog pristupa, ukažemo koliko su izazovi tog pristupa veći kad je u pitanju jezik, kao osnovno polje komunikacije među ljudima i njihovim organizacijama i zajednicama i koliko je težak zadatak da se istraživački instrument do te mere standardizuje, da se omogući automatizovani pregled i analiza.

Kad je reč o slobodnoj, neslužbenoj i nenaučnoj komunikaciji, ona je sinonim za ono što u metodologiji označavamo pojmom kvalitativno, a to znači teško podložno pomenutoj standardizaciji. Radi se o slobodnoj, „razbarušenoj“ razmeni ideja, utisaka, želja, zahteva, osećanja, raspoloženja: ona se često odvija u neformalnom, govornom jeziku, koji je daleko od naučnog, nekad i od književnog; često u toj neformalnoj komunikaciji ima elemenata slenga, lokalizama, tuđica itd. Stoga je takav predmet veoma teško istraživati kvantitativnim metodima.

Drugi činilac koji utiče na težinu istraživosti jezičkog sadržaja jeste stepen istosti i različitosti oblika u kojima se reči pojavljuju. Sa ovog stanovišta srpski jezik je prava noćna mora za istraživače, pre svega zbog morfološke razuđenosti: tako jedna reč može imati i dvadeset različitih oblika, kad se izmenja po rodu, broju i padežu ako su u pitanju imenica, zamenica ili pridev, odnosno po rodu, broju, licu, načinu i vremenu kad je reč o glagolima. Kod nekih reči čak i ne postoji ista osnova za različite oblike, kao recimo kod glagola „ići“: idem, ideš... idah, idaše... išao, išla... ićiću, ićićeš: isto u svim ovim oblicima je samo početno slovo!

¹³ Ovde treba dodati i poznatu pojavu da nezadovoljni imaju veći motiv da se izjadaju od onih koji su umereno ili sasvim zadovoljni.

Naravno da je sa stanovišta standardizacije od evropskih jezika najjednostavniji engleski, budući da ni imenice ni pridevi ne menjaju oblik po padežima, dok su promene kod glagola po rodu, licu i vremenima kudikamo manje nego u srpskom. Od slovenskih jezika u tom smislu slični engleskom su makedonski i bugarski, dok u ostalim vlada manje-više isto šarenilo kao i u srpskom.

Sve to standardizaciju istraživačkog instrumenta – tablicu simbola – čini veoma teškom. Iz navedenog se vidi da je za rad na ovom projektu neophodno savršeno poznavanje i razumevanje ne samo logike, metodologije, statistike, kibernetike, već i lingvistike i bar osnove programerstva, kako bi se programerima mogli zadavati razumljivi i rešivi zadaci. Kad je reč o jeziku, jasno je da se on mora poznavati do najsitnijih finesa, kako kad je u pitanju književni jezik, tako i pojedine dijalektološke varijante, potom govorni jezik, uključujući i sleng, a naročito internet sleng i novine koje on unosi u pisanu komunikaciju na društvenim mrežama.

Internet sleng¹⁴ je nastao prevashodno zbog toga što se u komunikaciji na društvenim mrežama *ispisuje* (a ne izgovara) sadržaj koji želimo da saopštimo ili vidimo pa je neophodno što više skratiti ispisivanja, naročito kod reči i sintagmi koje se često ponavljaju. Zato je korišćenje skraćenica¹⁵ najvažnija odlika tog jezika. Druga odlika je nastojanje da se glomazno pisane reči u engleskom takođe skrate¹⁶.

Imperativ realnog vremena zahteva da istraživački instrument bude što razudjeniji i osetljiviji, kako bi prepoznao, klasifikovao i izmerio što veći deo značenja prisutnog u komunikaciji. S druge strane, takva težnja ka što većoj standardizaciji istraživačkog postupka nosi u sebi opasnost preterivanja, zato što je jezička materija izuzetno teška za automatizovano prepoznavanje i klasifikaciju, a i zato što različiti sadržaji dopuštaju različite stepene standardizacije istraživačkog instrumenta. Ovde pre svega imamo na umu problem idioma, potom negacije, ironije itd. Naravno, u softveru *Simbols* je učinjen ogroman napor da se svi ovi problemi reše u meri u kojoj bi istraživanje i analiza bili pouzdani, a propusti takvi da ne dovode u pitanje kvalitet procene.

¹⁴ Ovaj specifični jezik se toliko brzo razvijao da već postoji Rečnik internet slenga (videti <http://www.noslang.com/dictionary>)

¹⁵ Npr: *alaytm*: as long as you tell me; *asap* – as soon as possible; *n2g* – not too good; *n2m* – not too much; *pfā* – Please Find Attached, ali i ironični obrti, poput *pfō* – please f**k off, gde se psuje uz ljubazno obraćanje.

¹⁶ Na primer, umesto „You are“, ispisuje se kao „u r“. Može se očekivati da će internet komunikacija na engleskom verovatno preći na neku vrstu fonetskog pisma. Svakako bi bilo idealno kad bi se kombinovale prednosti engleskog jezika (većina reči su kratke, najčešće jednosložne i, kako rekospo, ne menjaju se u raznim oblicima) sa prednostima srpskog pisma, u kome se jedan glas predstavlja samo jednim slovnim znakom.

Ta opasnost, kao i opasnost da se pogreši u proceni značenja, zahtevaju da logička struktura na kojoj je softver zasnovan bude što fleksibilnija. Ovaj problem postavlja drugi imperativ: da se nalazi redovno proveravaju pregledom sirovog materijala koji je bio podvrgnut obradi i da se ispravljaju uočene greške. To je istovremeno druga neizostavna (i već pomenuta) osobina ovakvog istraživačkog modela: on se mora zasnivati na pametnom softveru, koji će permanentno učiti od ljudskog mozga tako što će svaku načinjenu ispravku zapamtiti kao pravilo za buduću obradu materijala.

Koliko je pouzdana procena značenja koju izvodi *Symbols Research*?

Uprkos svemu gore navedenom, *može se* sačiniti dovoljno kvalitetan instrument, koji će sa visokim stepenom uspešnosti meriti i analizirati značenja u komunikaciji. Ovo ističemo na osnovu velikog broja provera, upoređivanjem nalaza standardizovane analize koju obavlja softver SR sa pažljivom, žargonski rečeno, „pešačkom“ analizom, koju sprovode stručnjaci za analizu sadržaja.

Samo će laici donositi preke sudove da automatizovana analiza nije kvalitetna i da ne može 100% tačno da odrazi stvarno stanje stvari. Nesporna je činjenica da ona ne može da bude „100% „tačna“, ali to ne može da bude ni analiza koju sprovode najbolji stručnjaci jer i u nalazima nekoliko timova takvih stručnjaka nema 100% podudarnosti.

Razlog tome je jednostavan: u istraživanju ovakvih pojava ne postoji „stvarnost“ s kojom bismo upoređivali nalaze, kao što možemo uzoračnu procenu nekog parametra istraživane populacije (recimo stope inflacije, prosečne plate, rezultata izbora itd) uporediti sa stvarnom vrednošću tog parametra. S druge strane, takođe znamo da ni pomenuta uzoračna procena gotovo nikad nije istovetna sa stvarnom vrednošću parametra, ali da to ne diskvalifikuje statistiku kao nauku i kao alatku u istraživanju konkretnih pojava. U prilog pomenutoj pouzdanosti ide i činjenica da u eksperimentima poređenja sa nalazima stručnjaka, procena SR nikad nije odstupala od stručnih nalaza više nego što su nalazi nekoliko timova odstupali jedni od drugih. Iz toga se jasno može izvesti zaključak da je reč o kvalitetnom, stručnom nalazu¹⁷.

¹⁷ Kao dokaz dovoljne pouzdanosti možemo uzeti sledeće poređenje: koliko je fotografija ljudskog lica pouzdan odraz stvarnog izgleda tog lica? Naravno da ona mnogo odstupa od izvorne pojave: najpre, ima samo dve dimenzije, za razliku od lica koje ima sve četiri dimenzije – tri prostorne (dužinu, širinu, dubinu), i jednu vremensku! Sa tog stanovišta, ova poslednja dimenzija je *uvek pogrešna*: lice je, naime, u prirodi uvek starije od onog na slici. Potom, fotografija je u većini slučajeva najmanje 10 do 20 puta manja od originala; prisustvo svetlosti iz različitih uglova i u različitom intenzitetu može proizvesti sasvim različite konture i utiske o izgledu jednog lica. Pa ipak, uprkos svemu tome, fotografija se smatra toliko pouzdanom da je služila kao *ključni dokaz identiteta* ljudi, čak i kad je bila crno-bela i sa mnogo slabijom rezolucijom nego danas. Kad se sve ovo ima u vidu, autor je spreman da tvrdi da su nalazi SR pouzdaniji od fotografije.

Završna napomena: osobina samomerljivosti i samoanalize

Autor je uveren da će ovakve alatke poput SR neizostavno početi da se ugrađuju u svaki softver koji komunicira s masovnom publikom i kojim se želi stalno poboljšavanje učinaka te komunikacije. Tu novu funkciju nazivam „samomerljivost“, ili još preciznije „samoanaliza“. Istina, neka merljivost i to u realnom vremenu već sada postoji u komercijalnoj primeni interneta: recimo pomoću Gugl analitike¹⁸ može se stalno pratiti posćenost nekih sajtova, dužina zadržavanja, prikazi stranica itd, ali to je samo još jedan razlog više da na internet u sadašnjem stepenu razvijenosti gledamo kao na crnu kutiju: znamo šta u nju ubacujemo (naše aktivnosti na svom sajtu) i vidimo šta iz nje izlazi (recimo, određeni broj poseta i vreme provedeno na našem sajtu, broj i obim obavljenih kupovina robe ili usluga). Ono, međutim, što se dešava „unutra“, i zašto su izlazni parametri baš takvi kakvi jesu, i dalje ostaje misterija te crne kutije. Kada bi sajtovi bili opremljeni ovakvom, samoanalitičkom alatkom, to bi, simbolički rečeno, značilo unošenje svetlosti u pomenutu crnu kutiju i nesumnjivo bi olakšalo komunikaciju s ciljnim grupama i pomoglo da se više radi po ukusu kupaca ili po očekivanjima publike.

Zaključak

Na osnovu svega navedenog može se zaključiti da SR nastoji da unese značajna unapređenja u nekoliko ravni društvenog istraživanja: prvo, u identifikovanju i prikupljanju velike količine iskustvenih podataka od značaja kako za poslovnu primenu, tako i za naučna i druga razmatranja; drugo, u vremenskoj dimenziji istraživačkog procesa: najveći deo analize obavlja se u realnom vremenu jer bi u protivnom prikupljanje velike količine podataka bilo besmisleno ako bi se oni gomilali, tačnije ako ne bi mogli da budu trenutno obrađeni; treće, u naprednim analitičkim tehnikama koje testiraju različite nezavisne promenljive i različite kombinacije njihovog pojedinačnog i zajedničkog delovanja, a onda se opredeljuju za one modele kojima se u najvećoj meri može sačiniti objašnjenje ili predikcija zavisnih promenljivih. Stoga se koncept i softver SR nikada ne mogu smatrati konačnim i završenim, tačnije oni jesu i moraju biti fleksibilni i podložni stalnim doradama i unapređenjima.

¹⁸ Videti na adresi: <http://www.google.com/analytics/>

Literatura

- Branković, S. (2012). Istraživanje praćenja medija, sprovedeno u TNS Medium Gallup, Beograd (neobjavljeno)
- Branković, S. (2014). *Metodologija društvenog istraživanja*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Havelka, N., Kuzmanović, B. i Popadić, D. (1998). *Metode i tehnike socijalnopsiholoških istraživanja*. Beograd: Cetar za primenjenu psihologiju.
- Ilić, V. (2010). Drugi aleksandrinski tekst o analizi sadržaja. *Sociologija*, 3: 481–500.
- Jevtović, Z., Milutinović, M. (2012). Srpska štampa na raskršću partokratije i civilnog društva. *Kultura polisa*, 17: 105–122.
- Mayring, P. (2000). Qualitative Content Analysis. *Forum: Qualitative Social Research*, 1(2). Posećeno 11.11.2014. URL: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385%3E>.

ADVANCED RESEARCH OF SOCIAL NETWORKS' COMMUNICATION

Summary: This paper presents the Symbols Research software (SR) – logical model and research tool that provides new opportunities in the field of empirical research of communication. SR collects and reviews the entire communication on social networks in a given time and social space and automatically detects the required content. In real time it sorts the material, creates basic overview, notices certain regularities and presents analytical findings.

The model itself is a kind of artificial intelligence because it imitates the human brain: the operators who monitor the effectiveness of the so-called table of symbols (instrument for the content identification, classification and evaluation), continuously control its sensitivity and efficiency during the research process, enter corrections, and then these corrections are applied as a rule for future processing of material, which makes the instrument constantly improved.

Almost in parallel, or with the postponement of a few seconds, the second and third level of processing are performed: simple analytics and results presentation, and then more complex analyses –multivariate and regression analysis as well as statistical procedure similar to the structural equation modeling.

The SR concept and software can never be regarded as final and complete, or more precisely, they are and they must be flexible as well as the subject of continuous upgrading and improvements.

Key words: content analysis, communication, social networks, methodology, advanced research, artificial intelligence

Analiza sadržaja vesti u *Malim novinama* Pere Todorovića¹

Dejan Aleksić²

Lidija Vidić

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

doi:10.5937/comman1432083A

Rezime: Počeci dnevne štampe u Srbiji, kao i u drugim evropskim državama veza- ni su za političke prilike koje su u njoj vladale. Prvi dnevni listovi, kao i časopisi izlazili su sporadično i bili su ili tematski ograničeni ili glasila tadašnjih stranaka u Srbiji. Mo- derna srpska štampa u kojoj su tekstovi počeli da se raspoređuju po rubrikama krenula je da se razvija tek kada je Pera Todorović počeo da izdaje *Male novine*, dnevni list koji je za razliku od novina iz prethodnih decenija bio namenjen široj javnosti. Ovaj list, kao i savremena srpska štampa, sadržao je nekoliko različitih rubrika, a u ovom radu analizirana je ona u kojoj se nalaze domaće vesti. U analizi se sa više aspekata posmatra kako je nastajalo srpsko moderno novinarstvo, kako je tekao njegov razvoj, kakvu i ko- liku ulogu u tome je imao urednik i autor *Malih novina*. U radu se analiziraju i ostale okolnosti koje su uticale na oblikovanje Todorovićeve novina.

Ključne reči: dnevne novine, novinarstvo, analiza sadržaja, *Male novine*, *Pera Todorović*

Uvod

Rad na ovu temu nastao je kako bi se jasnije prikazao razvoj modernog novinarstva u Srbiji. Cilj je bio da se ukaže koliki je značaj i uticaj u njihovom oblikovanju imao njihov novinar i urednik, a potom i vlasnik, Pera Todorović. Predmet rada je rubrika *Domaće vesti* u *Malim novinama* u periodu od 1889. do 1895. godine, jer je sastavni deo novina od njihovog nastanka. Iako se, po-

¹ Rad je nastao u okviru predmeta Kreativno pisanje u medijima na master akademskim studijama novinarstva na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

² Kontakt sa autorima: deyanalexix@gmail.com.

gotovu u početku, rubrika pojavljivala povremeno, a kasnije gotovo svakodnevno, ona je mala riznica materijala za analizu i praćenje toka njihovog razvoja i načina izveštavanja.

Cilj je bio da se analizom *Domaćih vesti* ukaže na odlike pisanja, ali isto tako i da se analizom skrene pažnja na uticaj urednika i uredničke politike na novinske priloge kao i da se ustanovi šta se objavljenim priložima želelo postići. Cilj je bio i je da se na osnovu nalaza u radu ukaže šta je to što povezuje, a šta je ono što razlikuje *Male novine* od moderne dnevne štampe i u čemu je vrednost ovih dnevnih novina.

Pera Todorović je po osobinama i svojoj naravi bio kompleksna ličnost, što se može zaključiti na osnovu uvida u ono malo literature koja obrađuje njegov život. Bio je dete iz imućne trgovačke porodice, ali i siromah. Antimonarhista i monarhista. Za jedne izdajica, a za druge izdat. Sledbenik ideja Svetozara Markovića i saradnik Nikole Pašića. Nekoliko puta na ivici smrti, ali se „ponovo rodio”. Za jedne kontroverzan, za druge nastran i prevarant (Вулетић, 1999: 45–46; Јовановић, 2000: 504–505; Перовић, 2000: 48–49). Bez obzira na različito karakterizovanje Todorovićeve ličnosti u malo literature o njemu, ono što niko ne spori je to da su na njegov profesionalni život uticali novinarstvo, književnost i politika. Kojim god od ova tri zanimanja se bavio, autor *Malih novina* je u njih unosiо znanja i veštine iz druga dva. U Todorovićevim političkim govorima i novinskim tekstovima uvek se osećala njegova načitanost, dok su mu političko delovanje i novinarski rad neretko koristili kao motivi za njegovo književno stvaralaštvo³.

Pera Todorović se bavio politikom i književnošću i interesovao se za različita zanimanja, ali sebe je pre svega nazivao novinarom. Koliko mu je novinarsko delovanje bilo važno potvrđuje i to što su na ostavinskoj raspravi članovi njegove porodice istakli jedino to zanimanje. (Перовић, 2000: 43). Ali, Todorović nikada nije bio novinar koji samo otkriva informacije, već je zahvaljujući novinarstvu promovisao i svoje političke stavove i kritikovao neistomišljenike (u prvim godinama svog novinarskog rada kritikovao je monarhiju i napredu stranku, ali kasnije svoje kritike kroz novine je usmeravao na radikalnu stranku iz koje je istupio). Novinarsko iskustvo Pera Todorović je stekao i pre nego što je počeo da izdaje *Male novine*. On je pre stvaranja ovih novina bio pokretač ili jedan od pokretača nekoliko listova srpskih političkih stranaka tog doba kao što su *Rad*, *Staro oslobođenje* i *Samouprava*. Ali, osnivaču i uredniku *Malih novina*

³ O životu, radu i ličnosti Pere Todorovića videti i u tekstu Milice Jevtić „Prve moderne dnevne novine” na sajtu <http://rs.ejo-online.eu/2290/novinarstvo/prve-moderne-srpske-novine>. U ovom tekstu predstavljeni su nalazi svih studenata iz spomenutog istraživanja u okviru predmete Kreativno pisanje.

višegodišnji novinarski rad je služio da pokaže i svoj literarni talenat kome, zbog rada na novinama, nije mogao u potpunosti da se posveti (Перовић, 2000: 55). Osim listova, političkih partija i *Malih novina* Pera Todorović je bio i jedan od pokretača časopisa *Straža* u kome su svoja gledišta i komentare pored političara i drugih novinara iznosili i književnici i naučnici (Jevtić, 2012). Ali, da je Peri Todoroviću i književnost, kojoj je posvećivao manje pažnje, ipak bila veoma važna govori i činjenica izneta na već spomenutoj raspravi. Njegovo najveće bogatstvo u imovini, u stvari, bilo posedovanje velike biblioteke koju je činilo „...1.200 kom. knjiga koje se nalaze u tri ormara sa po dva dodatka na svakom dva stalaža i jedan pult...” (Перовић, 2000: 23).

Upravo zato, čak i oni koji su osporavali njegovo političko delovanje i novinarski rad, nisu mogli da mu ospore da su njegove novinarske kritike bile jezički odlično napisane, sa mnoštvo stilskih figura i dobrih poređenja. „On je imao bogat rečnik; pisao vrlo tačno; mestimice sa oratorskom širinom; bio uvek jasan i razgovetan“ (Јовановић, 2000: 506). Verovatno i sam svestan moći svoje reči i moći svog pera posle isključenja iz stranke, koju je osnovao, a i nemira i potresa u privatnom životu, pokreće novine u kojima će moći da pokaže mnoge svoje talente i preko kojih će uticati na javnost. Na osnovu ovoga može se primetiti da je Pera Todorović bio i novinar i političar i književnik i da nije želeo da se odrekne ni jedne od svoje tri ljubavi. Naprotiv, kako bi se posle turbulentnih godina u njegovom životu bavio i dalje i novinarstvom i politikom i književnošću, uređivao je *Male novine* u kojima je mogao da bude i pisac i novinar i kritičar politike toga doba.

Nastanak *Malih novina*

Uređivanjem *Malih novina* Pera Todorović je krajem XIX veka želeo da sebe u Srbiji predstavi kao nezavisnog i nepristrasnog novinara. Todorović je ove novine počeo da uređuje 1888. godine, a dvanaest meseci kasnije, 6. februara 1889. godine, on postaje i njihov vlasnik (Перовић, 2000: 68). Ovaj dnevni list nije podržavao ni jednu političku stranku ili ljude u politici, već je Todorović želeo da se u *Malim novinama* izrazi kao slobodan građanin. U osmišljavanju izgleda i sadržaja ovih novina ugledao se na tada već poznate listove u Evropi i pravila koja se neguju u njima. Ovo je činio kako bi se udaljio od uređivanja koje je bilo karakteristično za tadašnju pristrasnu srpsku političku štampu i kako bi njegov list bude privlačan „za sve Srbe, za ljude sviju pravaca i pogleda” (Перовић, 2000: 68).

Pera Todorović je *Male novine* izdavao od 1888. do 1903. godine. Tiraž ovih novina, koje su prodavali kolporter, dosezao je i do 30 000 primeraka. Ono što je bila još jedna od karakteristika *Malih novina* je što svojim kritičkim komentarima nisu štedele birokratiju niti vladajuću radikalnu stranku. U kritičkim tekstovima *Malih novina* najčešće su isticali odstupanje radikala od programa, previranja u partiji na vlasti, a dosta prostora u listu odvajano je i za probleme građana koje je vlast progonila (Jevtić, 2012).

I pored toga što su težile da budu nepristrasne *Male novine* su kao i savremeni dnevni listovi jedne kritikovale, a druge podržavale. Tako u *Malim novinama* nije mogla da se pronađe ni jedna direktna kritika dinastije Obrenović, a razlog tome verovatno je bila zahvalnost zbog toga što je Pera Todorović nekoliko godina ranije oslobođen od služenja zatvorske kazne. Ali neprekidno političko delovanje i kritika neistomišljenika, kao i blagonaklon stav prema dinastiji uticali su i na nestanak *Malih novina*. One se gase padom dinastije Obrenović. Iako njihov vlasnik teži da ih ponovo pokrene u oktobru 1903. godine ne uspeva u tome i tada konačno nestaju. Primerci ovih novina koji se čuvaju u arhivama biblioteka danas su ipak važan izvor koji svedoči o jednom značajnom periodu u istoriji srpskog novinarstva (Jevtić, 2012)

Analiza domaćih vesti u *Malim novinama*

Metod korišćen u radu je studija slučaja, kako bi analizom jedne rubrike bili prikazani različiti aspekti koji su uticali na razvoj modernih srpskih dnevnih novina. Kako bi u analizi bili sagledani ovi aspekti novinskih priloga u radu je korišćen i metod kvalitativne analize sadržaja. Pošto je radom obuhvaćen period od nekoliko godina, promene u rubrici su praćene korišćenjem komparativne analize. Svi dobijeni nalazi su na kraju rada sintetizovani kako bi bilo utvrđeno koje osobenosti odlikuju domaće vesti u *Malim novinama* i koliko one odstupaju od današnjih pravila novinarstva, ali i da li postoje dodirne tačke sa današnjim periodom.

U radu se pošlo od pretpostavke da se na žanrovskom, sadržinskom, tematskom, jezičkom, etičkom, ali i planu obrade vesti mogu uočiti mnoge specifičnosti koje su odlikovale tadašnje novinarstvo. Isto tako, pretpostavlja se da se u priložima dnevnih novina koje izlaze u sredini u kojoj je moderno novinarstvo u začetku mogu detektovati uticaji uredničke politike, političkih stavova i različitih interesa. Pošlo se i od pretpostavke da se praćenjem domaćih vesti u *Malim novinama* u toku šest godina jasno mogu uočiti promene koje su se dešavale u ovoj rubrici. Kako je reč o jednim od novina koje su bile preteča moderne dnev-

ne štampe u Srbiji pretpostavka je bila da se u njima mogu uočiti i neka pravila i osobenosti koji važe i u današnjem novinarstvu.

Za potrebe rada sačinjen je korpus od 29 brojeva *Malih novina* izdatih u periodu od 1889. do 1895. Iz svake godine odabrana su po dva meseca iz kojih je analizirano po nekoliko brojeva. Od dva odabrana meseca u jednoj godini, iz jednog su analizirani brojevi iz prve polovine, a u drugom iz druge polovine meseca. Kako je analizom obuhvaćeno šest godina konstruisano je dvanaest meseci. Međutim, problem je bio u tome što fizički nisu bili dostupni brojevi iz određenih godina (čak i cele godine) pa korpusom nisu obuhvaćeni jul i avgust, nego se januar i februar pojavljuju dva puta. Ipak, cilj je bio pronaći one brojeve u kojima se na najbolji način mogu uočiti odlike rubrike *Domaće vesti* i način izveštavanja u *Malim novinama*.

Kako se u prvim godinama objavljivanja (1889–1991) ova rubrika ređe pojavljivala, a i kada su vesti objavljivane bilo ih je manje nego u kasnijem periodu (1893–1895) u korpusu je prisutno više brojeva iz drugog perioda. Prilikom odabira dana iz kojih će biti ekscerpirani primeri vodilo se računa o tome, da se u primerima može uočiti razlika na žanrovskom, tematskom, sadržinskom i jezičkom planu, planu etičkog pristupa kao i ko su izvori informacija, kako bi se jasno mogla sagledati osobenost *Domaćih vesti* i kako je uređivana rubrika. Kako su domaćim vestima obuhvaćeni, prema savremenim novinarskim standardima, različiti žanrovi, a uz to su i po obimu različite, sve one se u analizi posmatraju kao novinski prilozi.

U analizi se najpre posmatra koji se sve žanrovi i forme mogu uočiti u rubrici *Domaće vesti*. To je učinjeno iz dva razloga. Prvo, kako bi se utvrdilo koji su žanrovi bili najučestaliji i koje su osobenosti pojedinih novinarskih formi toga doba. Drugo, cilj je i da se utvrdi koji elementi novinarskog pisanja su bili dominantni (analitički, faktografski ili beletristički) i koliki je stepen interpretativnosti. Ovom delu analize posvećeno je najviše mesta u radu. S obzirom na to da su novinski prilozi u *Malim novinama* grupisani po „geografskom principu” (na primer, pored ove analizirane rubrike, postoje rubrike *Beogradske vesti*, *Strane vesti*, *Iz srpskog sveta*), a ne na osnovu određenih oblasti (kao što su politika, ekonomija, kultura, sport) izdvojen je i segment analize *Teme i sadržaj „Domaćih vesti”*. To je učinjeno kako bi se prikazala tematska i sadržinska raznovrsnost koja je uslovljena samom uređivačkom koncepcijom novina. Drugi razlog ovome je bio što se želelo uočiti šta je sve smatrano bitnim da bi bilo tema izveštavanja *Malih novina* i da li su važnost ili aktuelnost neke teme imali presudan značaj ili su tada bili bitniji neki drugi kriterijumi vrednosti vesti.

Kriterijum *Izvori informacija* je posebno analiziran, jer se smatralo da je veoma značajno istaći kako su prikupljane informacije, ko su bili izvori, a i pošto je rubrika zasnovana na regionalnom principu da se vidi odakle su informacije najčešće dolazile.

U analizi korpusa posmatran je i jezik u *Malim novinama*. Cilj analize ovog segmenta je bio da se utvrdi kakav jezik je prisutan u ovim novinama, koliko se o jeziku vodilo računa i da li je postojao neki novinarski stil ili je to pre svega bio jezik blizak narodu. Isto tako, zadatak je bio da se uoči kako je jezik korišćen u onim priložima gde se iznosi kritika ili nečiji stav. Na kraju analize, pažnja je posvećena i etičkom pristupu prilikom objavljivanja informacija. To je učinjeno kako bi se videlo da li su postojala neka, makar nepisana etička pravila i granica prilikom izveštavanja, pogotovo kada je reč o osetljivim temama.

U svakom segmentu analize, gde je to smatrano bitnim, izvršeno je poređenje sa pravilima, sa onim što je norma u savremenom novinarstvu. To je učinjeno kako bi bile prikazane sličnosti i razlike. Svi navedeni segmenti su analizirani u radu kako bi se dala što preciznija slika na šta se najviše obraćala pažnja, šta je to što je morao da sadrži novinski prilog kako bi se našao na stranama *Malih novina* i koliko su same novine služile ne samo izveštavanju javnosti, već i nekim drugim ciljevima.⁴

Žanrovska zastupljenost u rubrici *Domaće vesti*

U savremenom novinarstvu već dugo postoje jasna pravila o tome koje vrste novinarskih žanrova postoje kao i to koje su osobenosti određenih novinarskih formi. Međutim, u analizi žanrovskih odlika novinskih priloga u rubrici *Domaće vesti*, čini se da se ovako jasne granice ne mogu povući. U ovoj rubrici uočeno je pravo bogatstvo i specifičnosti koje odlikuju neke novinarske forme, ali je uočeno i da tada još nisu postojala egzaktna pravila o tome koje uslove određena forma treba da ispoštuje.

Jedan od glavnih problema u određivanju žanrova i formi je bio što neke priloge nisu pisali u samim *Malim novinama*, već su objavljivani onako kako su dobijeni od izvora (o ovome više u delu *Jezik u rubrici „Domaće vesti“*). Upravo to nepostojanje određenih pravila pisanja, dovodi do poteškoća u određivanju toga koje su forme zastupljene. U *Malim novinama* vest u formi u kojoj je danas poznajemo (lid, odgovori na 5W pitanja) postoji, mada sa određenim specifičnostima. U prvim godinama izdavanja *Malih novina* pre je bio izuzetak nego što

⁴ Primeri navedeni u radu dati su bez pravopisnih izmena, odnosno onako kako su izvorno navedeni u *Malim novinama*. Jedina razlika je što su u radu navedeni na latinici umesto na ćirilici, pismu koje se koristilo u ovim novinama i što su zbog dužine pojedini primeri skraćeni.

je bilo pravilo, dati odgovor na pitanje KADA se nešto dogodilo. Razlog ovome je, verovatno, što *aktuelnost* prirodno nije mogla biti presudna za vesti, jer je brzina pribavljana informacija zavisila od toga odakle ona stiže, koliko je udaljen grad odakle dolazi informacija. To se može zaključiti na osnovu ono malo primera u kojima je naznačeno kada se desio događaj o kome se piše. Isto tako, interesantno je da se odgovor na pitanje „gde“ se nešto desilo, često nalazio u onom delu gde se govori odakle informacija dolazi, a ne u samoj vesti.

Interesantno je istaći da se u mnogim vestima koje se nalaze u ovoj rubrici pojavljuje objašnjenje, tumačenje, kako bi se informacija lakše razumela i kako bi bila stavljena u određeni kontekst. Iznose se činjenice koje su u vezi sa događajem ili su mu prethodile, ali i u nekim vestima koje ne sadrže background informacije su predstavljene objektivno (Na primer, *Iz Niša nam javljaju, da je Petru Icaću-Markoviću, zemljodercu iz Gornje Vrežine sreza i okruga niškog, zapaljena zgrada. Izgorelo žito, seno i sve u zgradi i oko nje što je bilo. Šteta iznosi 600 duk. ces.-7.200 dinara. Petar je ugledan čovek u tome kraju i bio je dugo predsednik grupisane opštine malčanske*).

Sem tako formulisane vesti, ima i onih koje sadrže neke odlike nezamislive u današnjem novinarstvu. Naime, u pojedinim priložima u kojima se prenosi informacija i koji su bliski današnjem poimanju vesti, na kraju se iznosi i vrlo jasan stav novina. Tu se jasno uočava mešanje faktografije sa mišljenjem, odnosno fer i nepristrasnog izveštavanja sa subjektivnim stavom. Ove vesti su svojevrsni *hibridi*, faktografija pomešana sa ličnim stavom (Na primer, *Skotski. Iz Paraćina javljaju da je u srez. ražanjskom u selu Braćinu tamošnji učitelj oskrnjavio i obležao 11 svojih đaka muškaraca, od kojih su neki i bolesni, te su u Ražanj pozvani lekari, da decu pregledaju i lekarsku pomoć ukažu. Nad ovim nedostojnim učiteljem povedena je istraga. Ovaj skotski postupak zaslužuje najstrožiju kaznu*).

U okviru analizirane rubrike uočene su i one vesti koje bi se danas mogle svrstati u stubačne vesti. To su kratke informacije ili obaveštenja o nečemu i ova vrsta novinarske forme je ujedno skoro identična današnjim vestima u nizu, osim što grafički nisu odvojene kao današnje. Isto tako, sve učestalije pojavljivanje *Domaćih vesti* u formi stubačnih, primećuje se u izdanjima iz 1894. i 1895. godine. (Na primer, *Prvo brodovlje. Sinoć su stigli u Beograd prvi ruski brodovi s prvim transportom petroleuma za naš državni monopol. Petroleum će biti preručen u veliki rezervoar više savskog mosta ili Ministarske sednice. Ovo poslednjih dana drže se svaki dan ministarske sednice. Kako doznajem g. min. predsednik sprema veliki ukaz u svojoj – policijskoj – struci ili Nov list. Od juče počelo je izlaziti „Večernje izdanje Novinara“. List će izlaziti svaki dan u 3 časa po podne. Broj staje 5 para din.*).

Ono što odlikuje vest, isto tako se odnosi i na izveštaje. I ovde se meša faktografija sa stavovima novina i beletristikom, ali mogu se uočiti osobenosti današnjeg izveštaja – jasno iznošenje činjenica u vezi sa temom i pojava bekgraunda. (Na primer, *Raspored državnih pastuva po sreskim stanicama, za ovogodišnju sezonu, obznaniće se najdocnije oko 5-og februara. A što već ranije nije obznanjen, kao što to obično biva, jedini je uzrok taj što ni do sada nekoje okr. i sr. vlasti nisu poslale odgovore na raspis ministarstva narodne privrede od 16. avgusta prošle godine ZBr. 1915. A raspis taj sadrži uslove (...) Kada se zna, da u drugim državama čak pojedine selske opštine rado podnose ne samo sve poznate troškove oko pastuva (...) onda je sasvim pojmljivo da su oni uslovi koji se našim srezovima, rečenim raspisom stavljaju sasvim blagi...*)

Zanimljivo je da je u *Malim novinama* osim navedenih tipova vesti i izveštaja uočeno da ima i takvih primera gde se činjenice ne ređaju po značaju, već hronološki, što se danas retko primenjuje kao postupak u izveštavanju (Rajnavajn, 1988: 52). Pri tome samo izveštavanje sadrži reporterske elemente, opis atmosfere, pa se može videti da se u *Malim novinama* pojavljivao i reporterski izveštaj, koji se zbog svojih osobenosti meša sa fičerom u kome se osim faktografije pojavljuju i reporterski elementi, a tema je priča iz života. (Todorović, 2002: 78). Ovo još jednom potvrđuje činjenicu da u *Malim novinama*, iako se neke forme mogu prepoznati, one nisu još striktno odvojene (Na primer, *Juče se desio ovde ovaj grozni slučaj. Od pre nekoliko nedelja došao je k nama u Kragujevac g. Steva Petrović računospitač glavne kontrole. (...) Gospodin Steva pregledao je razne novčane račune (kase), pa između ostalih došao je red i na nekog g. Miloša Sandića, knjigovođu tog nadleštva, a pređe toliko godina i oficira, koji je zbog deficita kao oficir osuđivan i otpuštan iz državne službe bio. Tome istom gospodinu desio se i danas poveći deficit. (...) Ne znajući šta će da radi, on se reši da jednog čestitog činovnika, koji mu je ovaj deficit iznašao, liši za svagda života, a porodicu mu ostavi bez hranitelja. G. Miloš rešivši se da učini što je naumio, juče 14. v. m., pričekava svoju žrtvu koja je iz svoga stana na ulicu izišla u dva i po sata po podne i pošla na posao...).*

Posebno interesantni su bili izveštaji i vesti u kojima se informacija iznosi u vidu anegdote. Jedino po čemu se može zaključiti da je reč o informaciji (novosti) je što se pojavljuje u okviru ove rubrike. Ali, sam tok događaja i način interpretacije više liče na anegdotu, kratku priču nego na stvarni događaj. Ovakvi novinski prilozu u sebi pored faktografskih elemenata, sadrže mahom beletrističke. Kako su ove novine bile namenjene široj javnosti, ovakvim postupcima one su novinski prilog činile razumljivim i bliskim svima. (Na primer, *Interesantna poseta. – U gradu B. stanovaše jedan činovnik, koje beše dosta slab. Njegov kum*

krene sa svojom ženom, da ga u bolesti obiđe (...) Nu pošto se beše već smrklo, to se ne potrevi dobro vrata, već skrene na sa svim protivnu stranu. Na toj strani nalazaše se jedna rupa, od prilike jedan m. i ne videći tu rupu oboje se stropoštaju u nju...).

Iako novinski prilozima govore o stvarnom događaju, neki zbog načina na koji su prikazani, sadrže i humorističku crtu, pa su nesumnjivo imali za cilj i da informišu i da zabave čitaoce (Na primer, *Pregažen kurjak. Kako „Šum. Vesnik“ javlja, pre nekoliko dana železnički voz iz Beograda za Kragujevac kod ripanjskog tunela pregažio je kurjaka i stražnji deo tela zakačio se o furgon. Željeznički činovnici to opaze i donesu u Kragujevac pregaženog kurjaka (...) Međutim, što je najverovatnije u ovom zlom i oskudnom vremenu, to je da se vuji – dosadilo živeti i on izvršio nad sobom samoubistvo!*)

Analitičke novinarske forme se javljaju u *Domaćim vestima* pre svega u vidu komentara. Međutim, to nije komentar, danas prepoznatljiva novinarska forma, već se komentatorski elementi pojavljuju tamo gde bi trebalo da je prisutna samo faktografija. Upravo, analize i gledišta Pere Todorovića i njegovih dopisnika i izvora čine jednu od glavnih osobenosti novinskih priloga. U zastupljenosti komentara i komentatorskih elemenata u vestima može se uočiti zašto je Pera Todorović želeo da izdaje *Male novine*. Želeo je da kritikuje i analizira događaje. Iako je ova vrsta komentara drugačija od one koju danas srećemo ipak je delom zasnovana na činjenicama iznetim u samom prilogu (Na primer, *Iz Varvarina javljaju nam: U srezu temničskom je već polovina sreza zaraženo bolešću sifilisom, naročito u Obrežu, Baćini it. d. Naša opštinska i sreska vlast baš ne mari za to, niti bolesnike šalje u bolnicu, no čekaju valjda da se sve, i malo i veliko i staro i mlado u ovom srezu zarazi (...) Skrećemo na ovo pažnju nadležne vlasti (...) jer, kao što se zna ova je bolest veoma zarazna te zbog nebrige vlasti, jednog lepog dana možemo dočekati da se ceo srez zarazi*).

Treba naglasiti da pojava ovih propratnih komentara, iako zasnovana na činjenicama, pre predstavlja začetak analitike, nego stvarnu argumentovanost i stručnost onoga ko komentariše. Nedostatak je u tome što se analitika ubacuje u kratke faktografske forme, gde se problem ne sagledava sa različitih aspekata. Jasno je, ipak, da je Pera Todorović želeo da se u novinskim prilozima oseti kritički stav i da novine budu mesto gde će se društvene pojave analizirati i problematizovati, a ne samo predstavljati činjenice. Upravo uz pomoć ovakve vrste novinskih priloga, urednik je želeo da jasno iskaže svoj stav, što je, uostalom, i istakao po prestanku objavljivanja *Malih novina*, gde o njima kaže da je to njegova „najlepša i najjača odbrana pred budućnošću i pred svima koji budu tražili istinu” (Перовић, 2000: 69).

Jedna vrsta teksta koja ne pripada klasičnim novinarskim formama, a koja se pojavljuje u savremenom novinarstvu, može se uočiti i u ovim novinama s kraja 19. veka. U analiziranom korpusu uočeno je da se u okviru *Domaćih vesti* pojavljuje reklama (oglas) napisan u formi vesti ili izveštaja (Na primer, *Za spasenje duše. Obnovljena je crkva sv. Troice, koja, po dokazima, vodi poreklo od Nemanjića. Pri podizanju temelja i oko crkve nađeno je mnogo kostiju što potvrđuje istinu da je mnogo Srba oko nje izginulo od Turaka (...) Mole se sve Hrišćanske duše da pomognu ovu Nemanjićevu zadužbinu, te da se opet počne u njoj slava Božja pevati posle toliko stotina godina od njene propasti...*). Ovakav način reklamiranja i oglašavanja je već nekoliko decenija bio popularan u evropskoj štampi (Gocini, 2001: 167), na koju se ugledao Pera Todorović. I u njegovim novinama, reklame, najave događaja i oglasi su vrlo vešto bili ogrtani u formu *daška* (engl. *puff*) i prikazivani kao vesti i izveštaji u okviru redovne rubrike. U mnogim novinskim priložima je to toliko vešto urađeno da se ne može sa sigurnošću tvrditi šta je vest, a šta oglas u formi vesti ili izveštaja. Iako se danas i novine i drugi mediji kvalifikuju po nekada kao komercijalni, izgleda da je to osobenost koja ih je pratila od samog nastanka. Zanimljivo je i to da su saopštenja i izjave prenošeni u „sirovom” obliku, eventualno praćeni komentarom samih novina. Da li je to činjeno da bi se poštovala objektivnost ili su postojali neki drugi razlozi, danas nije jasno (Na primer, *Službena izjava. Jučerašnje „Srpske Novine“ donose ovu službenu izjavu: „U nekim organima strane štampe, a naročito u Kelnskim, Frankfurtskim i Foskim Novinama, iznošene su u ovo poslednje vreme lažni glasovi o prilikama u našoj Otadžbini (...)“ O ovoj izjavi mi ćemo govoriti opširnije. Ovde napominjemo samo toliko, da ona vrlo dobro potvrđuje baš ono, o čemu govorimo u našem današnjem uvodnom članku, a to je nemoć srpskog presbira da istinski posluži interesima zemaljskim...*)

Zajednička odlika svih novinarskih formi je što u ovim novinskim priložima nema direktnih sagovornika, niti predstavljanja suprotnih mišljenja od onog iznetog u određenom prilogu. Kako nema sagovornika u ovoj rubrici *Malih novina* ne postoji ni forma intervjua. Kada je reč o grafičkom prikazu rubrike, ona je od nastanka jasno odvojena od ostalih rubrika. U samim novinskim priložima ne pojavljuju se antrfilei, nema ni fotografija, a naslovi priloga skoro uvek jasno navode na to o čemu se govori u prilogu, mada sem što su naglašeni, nisu kao danas izdvojeni od ostatka priloga. U većini njih sa vrlo malo reči se upućuje na sadržaj priloga odnosno veoma uspešno postižu cilj „dati maksimum informacija u minimum reči” (Todorović. 2002: 103) ili imaju ulogu da privuku pažnju čitalaca (Primeri naslova, *Poljoprivredna instruktiva (poučna)*)

izložba, Uhvaćeni zlikovci, Regulisanje granice, Ubijeno dete, Junak devojka, O naplati poreza, Odvedena devojka).

Bilo je i vesti i izveštaja koje su počinjali bez ikakvog naslova, već samo sa naglašenim i nenaglašenim uvodnim rečima (Na primer, **Vojvoda Milić Drinčić** borio se hrabro i poginuo je u sred ravne Mačve u boju na Dublju...) ili sa naglašenim domicilom (Na primer, **Iz Niša** nam javljaju... ili **Iz Varvarina** javljaju nam...). Ipak, u kasnijem periodu (1893, 1894. i 1895) naslov ispred svakog novinskog priloga se ustaljuje.

Kada je reč o žanrovima i novinskim formama ne može se poreći nastojanje Pere Todorovića da od njih načini uzor po kome će se ugledati druge novine. Iako se još uvek oseća da nisu utvrđena osnovna pravila novinarskog pisanja, u novinskim priložima se jasno uočava težnja ka tome. Postepeno se uobličava lid, daju se odgovori na većinu novinarskih pitanja, vrlo rano se pojavljuje bekground, činjenice se tumače. Naslovi su istaknuti drugačijim tipom slova od ostatka teksta i neretko upućuju na suštinu vesti. Ali, naglašeno je da faktografija još uvek nije u potpunosti razdvojena od ličnog stava izvora ili urednika. Nema reportaža i komentara, ali njihovi elementi se u ovim kratkim formama uočavaju. I dok se danas zamera što novine ne neguju u dovoljnoj meri interpretativnost, što nestaju beletristički elementi, oni su u analiziranoj rubrici *Malih novina* veoma prisutni.

Teme i sadržaj

Poput žanrovske i raznovrsnosti u formama koje su prisutne u rubrici *Domaće vesti*, uočena je raznovrsnost i kada je reč o temama i sadržaju ove rubrike. Ono što bi u današnjim dnevnim novinama bilo zastupljeno u rubrikama politika, ekonomija, crna hronika, kultura ili sport u *Malim novinama* se nalazi u jednoj rubrici. Kao što je već naglašeno, same rubrike u *Malim novinama* su koncipirane po geografskom principu, odnosno na koje geografsko područje se odnose informacije. Samim tim, u okviru jedne takve rubrike logično je što se može uočiti tematska i sadržinska raznovrsnost. Ovo je jedna od većih razlika između *Malih novina* i savremene dnevne štampe u Srbiji.

Kada je reč o tematskoj zastupljenosti i kompleksnosti ove rubrike može se reći da je analizom utvrđeno da je ona svojevrsna mešavina vedrih i lakših tema (današnji *soft news*) i vrlo teških i ozbiljnih tema. Ovakva raznovrsnost u samo jednoj rubrici danas bi se mogla uočiti eventualno u dnevnim novinama koje imaju posebne rubrike posvećene regionima. Tako se u istom danu mogu u rubrici naći informacije o zarazi sifilisom i najava konjskih trka, potom o

problemu razgraničenja i napastvovanju dece ili o saobraćaju, ubistvu i novim dnevnim listovima. Ipak, bilo je i dana kada je cela rubrika bila posvećena samo jednoj oblasti. Bilo je tako dana kada su tema bila samo dešavanja iz oblasti kulture i obeležavanje važnih datuma. Zanimljivo je da su *Male novine* po nekada izveštavale po nekoliko dana samo o jednom događaju ili pojavi. Na primer, o izložbi i trkama u Ćupriji novine su govorile dva dana uzastopno uz izostajanje vesti o drugim temama. Dešavalo se i da se u pojedinim danima skoro u potpunosti izveštava samo o ozbiljnim temama i crnoj hronici. Posebno je jedan deo analiziranog perioda bio zanimljiv. U novembru 1894, u prvoj polovini meseca, iako su odabrani samo neki dani za analizu, teme koje su obrađivane su se dominantno odnosile na crnu hroniku (ubistva ili razbojništva) i pojavu difterije. Ovakvo kontinuirano praćenje određenih pojava *Malim novinama* omogućava da razvijaju nepristrasno izveštavanje i da u potpunosti razviju analitiku kojoj su težile od osnivanja. Ali, baš tada kada stiču te osobine, analitike je sve manje, a vesti sve više podsećaju na današnje, kratke su i sa ređanjem činjenica.

Nakon analize uočeno je da su se češće pojavljivali oni novinski prilozi koji se odnose na samu javnost (teme iz crne hronike ili događaji iz kulture), a manje iz oblasti koju šira javnost ne razume (poput ekonomije). Zanimljivo je to što su često obrađivane i političke teme. Ali, ovo verovatno više ima veze sa tim što je sam Pera Todorović želeo da iznosi svoje političke stavove u novinama koje uređuje i da kritikuje neistomišljenike, nego što se javnost razumela u politička zbivanja. Inače, od nastanka prvih novina štampa je u celoj Evropi imala veliku moć i na javnost i na same događaje o kojima izveštavaju (Gocini, 2001:16). Pera Todorović je toga sigurno bio svestan. U vezi sa tim uočena je i jedna zanimljivost. U prilogima koji obrađuju neku drugu temu, indirektno je bila prisutna podrška monarhiji i kralju, a samim tim i kritički stav prema nečijem drugačijem mišljenju. U nekim od tih priloga, tek posredno se pominje kralj, ali može se zapaziti koja je orijentacija novina (Na primer, *Prvome pehar, dar od vazda iskrenog i nepokolebivog prijatelja Kola Jahača, NJegovog Veličan. Kralja Milana... ili Lep poklon. NJ. V. Kralj Milan priložio je o Sv. Arandelu u niškoj crkvi 500 dinara na tas čiji je prihod određen za dovršenje Sindelićeva spomenika.*). Sa druge strane, kada je tema bio loš odnos Srbije sa drugim zemljama ili loš postupak vlasti, krivci u *Malim novinama* su redovno bili nekadašnji partijski saborci Pere Todorovića, radikali odnosno vlast ili eventualno druga zemlja, ali nikada kralj. (Na primer, *...O ovoj novoj izmišljotini austrijskoj, i ako smo već jednom govorili, o njoj- progovorićemo koju i u idućem broju ili ...I ako tome nema mesta, pošto to ostrovo obdelavaju naši seljaci od njegovog postanka – ipak naša*

draga komšinica hoće da ga prisajedini svojoj teritoriji (...) idemo da vidimo kako će se to sporno pitanje rešiti, tek u napred kažemo da je pravo na našoj strani, i da nam ga Austrija ne može oduzeti ili ... Vlada progoni najuglednije korespondente jevropske, čiji je glas tako moćan u merodavnim stranim listovima, a sad se iščuđava kako se to jevropska štampa okrenula protiv Srbije ! Ali ni brige vam, g.g. radikalni ministri ! Sve će to popraviti g.Andrin Brezivc !).

U novinskim priložima može se videti ne samo politički stav, već i stav izvora i samih novina o drugim temama. U jednom oglasu koji se nalazi u okviru vesti tema je bila patriotski osećaj Srpkinja i poziv njima da doprinesu proslavi jednog događaja. U tom prilogu se može videti kakvo je mišljenje vladalo o ulozi i mestu žena u srpskom društvu (Na primer, *Izložbe i trke u Čupriji. Priređivački odbor izvesnim gospođama i gospođicama grada Čupri. otpustilo je ovaj apel: „Srpkinjo, (...) Ovom odboru i ovom prvom početku svoga uzvišenoga rada, u ovoj plemenitoj i rodoljubivoj zadaći potrebna mu je i tvoja pomoć, pomoć malena ama korisna ovom preduzeću. S toga se obraća tebi, srpkinjo, da ti sa svojim drugama obrazuješ odbor, koji će imati dužnost (...) Ove stvari da su izrađene najdalje do 14 septembra t. g. i imaju se predati blagajniku (...) Odbor priređivački, poznavajući tvoje rodoljublje, još u napred zna da ćeš se odazvati ovom pozivu...).* Iako su se retko pojavljivale teme iz oblasti ekonomije, ova tema je jedna od onih koja bi i prema današnjim standardima novinarske prakse bila, verovatno, ocenjena kao profesionalno obrađena (Na primer, *O naplati poreza. Po statističkim podacima, koji su utvrđeni u ministarstvu finansija, u prošloj 1894. godini u plaćanju poreza bio je prvi i najodličniji srez moravski (...) Jasno je da seoske opštine plaćaju porez mnogo bolje od varoških opština).*

Vrlo je zanimljiv način na koji je u ovim novinama popunjavao prostor kada nije bilo dovoljno vesti. Dok danas štampa taj problem rešava tako što stavlja krupne naslove ili fotografije, u *Malim novinama* to je činjeno uz pomoć teksta. Međutim, sadržaj takvih priloga jasno ukazuje da su tu ubačeni samo kako bi popunili prostor. Svaki informativni prilog mora da ima ono što se označava kao „vrednost vesti” (Rus-Mol i Zagorac Keršer, 2005: 107–109), ali ovde se pojavljuju i prilozi koji obrađuju, za javnost, ne baš bitne teme. Tako su u *Malim novinama* neki prilozi imali vrlo malu informativnu vrednost, eventualno izveštavajući o nekoj iznenađujućoj pojavi (Na primer, *Prešao u pravoslavlje. Na Tri Jerarha prešao je iz rimokatoličke vere u pravoslavnu g. Aleksandar Dozela, kapelnik niške vojne muzike sa svojom porodicom. Krštenje je izvršio niški vladika Inokentije, i g. Dozela je dobio tom prilikom ime Miloš).*

Tema u rubrici *Domaće vesti* bila je neretko i pojava novih listova u drugim gradovima, čak i kada je reč o partijskim glasilima. To su obično bile vesti u kojima je samo data informacija o tome, bez ikakvih dodatnih komentara (Na primer, *Novi listovi. U Šapcu je već izašlo dva broja novoga lista „Pobornik“, koji je organ nezavisnih radikala. Kako šabački listovi javljaju, i tamošnji naprednjaci izdavaće list „Naprednjak“, koji će biti organ šabačkih naprednjaka*). Ali, ipak se može zaključiti da je Pera Todorović pozdravljao to što se novinarstvo sve više razvija i u drugim delovima Srbije, pa čak i da su te vesti bile i plaćeni oglasi, jer od urednika je zavisilo šta će se objaviti. Pored toga, same *Male novine* su koristile druge novine kao izvore informacija (O tome se detaljnije govori u narednom odeljku). Spomenuto je i da je u *Malim novinama* bilo i tema koje se odnose na kulturu i zabavu. Ove dve oblasti se pominju na istom mestu, jer kada je o njima pisano, to su pre svega bile najave, zahvalnice za donacije ili oglasi prikazani u formi vesti (Na primer, *Koncerat. Kako smo s pouzdane strane izveštjeni, aleksinačka pevačka družina „Šumatovac“ prirediće 26. Decembra, dakle drugog dana božića tek. god, u korist svoje kase koncerat sa igrankom u varoši Paraćinu...*)

Kada bi se sažela tematska i sadržinska struktura rubrike *Domaćih vesti* moglo bi se reći da su u njoj najčešće bile zastupljene informacije o dešavanjima iz svakodnevnog života, iz oblasti zabave, kao i one političke prirode kojima je Pera Todorović želeo da utiče na stav javnosti, ali i informacije reklamne prirode. Ovakvo sažeto, može se primetiti da je Pera Todorović uz pomoć samo ove rubrike uspevao da ostvari ciljeve sa kojima je došao u *Male novine* 1888. godine. Zanimljivo je to što ipak nije mogao baš sve teme da obrađuje onako kako je to želeo. Iako je bio svestan uticaja koji su imale novine, ništa manje toga nije bio svestan i kralj Aleksandar, koji je morao da zaustavi izdavanje ovih novina na nekoliko meseci zbog pisanja o njegovoj vezi sa Dragom Mašin (Перовић, 2002: 70).

Izvori informacija

U navođenju izvora informacija i autora priloga u *Malim novinama* mogu se uočiti određene specifičnosti izveštavanja tog doba. *Male novine* su jasno navodile kada je izvor bio neko ko ne radi direktno u njima, a kada god je informacija dolazila iz nekog drugog grada (a da to nije Beograd) uvek je to jasno naznačeno. Tako su se pojavljivale formulacije poput *pišu nam s pirotске granice, javljaju nam iz Arandjelovca* ili *iz Jagodine nam javljaju*. Ovakve formulacije su interesantne sa više aspekata. Urednik *Malih novina* upućivao je čitaocima na to iz

kog dela Srbije dolazi informacija ali, ovo o samom izvoru nije govorilo mnogo. Naime, razlog tome je možda što je Pera Todorović smatrao da nije potrebno navoditi ime onoga ko je dao informaciju, ali je smatrao da informaciju vredi objaviti. Ovo, pak, navodi na drugi zaključak. Kako je već navedeno da je u okviru ove rubrike bilo i onih informacija koje se danas navode u rubrici crna hronika, moguće je da sami izvori nisu želeli da budu otkriveni, ali su ipak želeli da pruže informaciju. Kako su se informacije u vezi sa ovom temom često pojavljivale u *Malim novinama*, onda je razumljivo što nije imenovan izvor. Nije se često dešavalo, ali bilo je i onih priloga u kojima se o izvoru ne zna baš ništa. Takvo imenovanje izvora blisko je današnjem *iz poverljivih izvora* (Na primer, *Kako smo s pouzdane strane izvešteli*), a pri tom sama informacija govori o najavi koncerta, pa je još više nejasno zašto se ne zna ništa o izvoru.

Moguće je da je u pojedinim gradovima Pera Todorović imao izvore na koje je mogao da se osloni uvek, pa nije želeo da ih imenuje. Ali, mreža "izveštača" nije bila podjednako razvijena po celoj Srbiji. Na ovaj zaključak navodi nalaz da iako je korpus sačinjen slučajnim odabirom dana u određenom mesecu, dešavalo se da su se informacije iz nekih gradova učestalije pojavljivale tokom šest analiziranih godina. Tako, na primer, u *Domaćim vestima* često su uočavane informacije iz Šapca u vezi sa različitim temama. Sa druge strane, u onim novinskim priložima u okviru analizirane rubrike gde su dati komentari u vezi sa nekom pojavom ili koji su bili kritički, sem što nije navođen izvor, autor teksta je potpisivan pseudonimom, kao što je, na primer, „Bendi”. U *Malim novinama* sem pod pseudonimom, autor se navodi još i preko inicijala kao što je formulacija *Š. G. piše* ili *P. L. donosi*. U ostalim priložima, tekst je nepotpisan i nigde se ne navodi puno ime autora već kao što je rečeno navodi se samo grad odakle potiče informacija. Ovo je možda jedan od razloga tome što su *Male novine* smatrane i senzacionalističkim, a ne samo informativnim.

Zanimljivo je i to da u analiziranim novinskim priložima nije moglo uočiti da su informacije (i tekstovi) dobijene od izvora proveravane i kod drugih izvora. Naime, dobijene informacije su prenošene onako kako ih je poslao sam izvor ili su praćene komentarom samih novina. To je uočeno u primerima (citiranim u prethodnom odeljku) gde se na neku službenu izjavu ili saopštenje dodaje komentar *Malih novina*. Takođe je zapaženo i da se u pojedinim danima analiziranog uzorka pojavljuju vesti koje potiču od jednog izvora iz jednog grada. Iz toga se može zaključiti da informacije nisu pristizale dnevno, te su objavljivane vesti kojima su novine trenutno raspolagale.

Zanimljivo je istaći i to da su se *Male novine* često pozivale na novine iz drugih gradova. U tim slučajevima je uvek jasno navedeno iz kojih je novina preuzet dat podatak, pa čak i to ako se izvor koji je poslao informaciju poziva na neke novine (Na primer, *Iz Dragovca (sr požar.) javljaju „Građaninu“...*, *Jučerašnje „Srpske Novine“ donose ovu službenu izjavu...*, *Šabački „Liberal“ javlja...*). Na ovakav pristup izvorima informacija mogu se ugledati i neke današnje novine koje su neretko netransparentne kada je reč o drugim medijima kao izvorima. Isto tako, kako su u *Malim novinama* često izvori bila saopštenja (istina neprerađena, već doslovno citirana) ipak je pravljena razlika između službenih i poluslužbenih saopštenja, u čemu se ogleda još jedan kvalitet u odnosu prema dobijenim informacijama (Na primer, *Regulisanje granice. „P. L.“ donosi ovo poluslužbeno saopštenje: „Kako iz Beograda javljaju, srpska vlada, odazivajući se želji bečke vlade, naimenovala je komisiju...“*).

Iako su *Male novine* tek „pravile put“ modernom srpskom novinarstvu, one su već koristile one metode koje su i danas aktuelne. I dok se danas građansko novinarstvo pre svega razvija preko elektronskih komunikacija, ono je već krajem 19. veka bilo podsticano u *Malim novinama*. Pošto ostaje nejasno ko su bili izvori i „dopisnici“ Pere Todorovića, verovatno da je među njima bilo i onih koji su slali informacije i gotove priloge, a da se nisu stvarno bavili novinarstvom. Uostalom, od samog novinara i njegovog odabira zavisi ko će mu biti izvor (Rajnvajn, 1988: 13). *Male novine* su tako uvek mogle da dobijaju informacije iz različitih gradova, a izvori su imali priliku da im se objavi ono što su poslali. Ipak, teško je poverovati da je baš svako mogao da piše ili da šalje informacije, jer koliko god su ove novine bile posvećene javnosti, ipak nisu zastupale stavove svih. Zato se pretpostavlja da je Pera Todorović makar posredno poznao svoje izvore.

Osobnosti jezika

Bitno je istaći da nije rađena detaljnija pravopisna i gramatička analiza. Iako je već u vreme izlaženja *Malih novina* važila Vukova reforma jezika, sada nije lako utvrditi koliko su ta pravila bila fleksibilna i šta se sve tolerisalo kao pravilno. Ipak, određene nedoslednosti se mogu uočiti kada je reč o pravopisu i gramatici što potvrđuje činjenicu da je u *Malim novinama* sve zavisilo od toga ko je napisao prilog. U pojedinim novinskim priložima je uočeno da se na različite načine pišu imena meseci, i velikim, ali i malim slovom. Ono što je još zanimljivije je da se u jednom istom prilogu na dva različita mesta piše na drugačiji način ime institucije ili etnicitet. Ovi najočigledniji primeri potvrđuju da je u *Malim novinama* bilo bitno pre svega o čemu se piše, nego kako je pravopisno napisano.

Kako je već spomenuto da su informacije dolazile iz različitih delova Srbije, nakon izvršene analize jezika i stila pisanja u ovim novinama, uočeno je da lektura i korektura priloga koji će ući u izdanje nije rađena ili je rađena tek neznatno. Ova analiza je doprinela tome da se detektuje kada je autor određenog priloga neko u novinama (pretpostavlja se da je to u većini slučajeva sam Pera Todorović), a kada je to neko od izvora. U prilogima gde informaciju daje izvor, stil je drugačiji. Često je to ređanje i nepotrebnih činjenica, objašnjavanje svakog detalja vezanog za događaj, pa se može zaključiti da su novine objavljivale i tekstove čiji su autori bili sami izvori, a koji nisu imali ni novinarskog znanja ni novinarskog talenta. U ovom prilogu koji najavljuje događaj (a ima i elemente oglasa) ređaju se detalji i činjenice među kojima mnoge nisu informativno relevantne, već služe tome da se događaj promovise. Iako je promotivna svrha u tom prilogu možda najbitnija, sam novinski prilog je ipak predugačak. Da ga je radio novinar, sve to bi se moglo reći ubedljivije i sa manje reči.

Razlog za objavljivanje ovakvih priloga je možda u tome što je sam Pera Todorović želeo da to budu novine koje će informisati javnost i koje će razumeti i oni obrazovani i oni manje obrazovani. Sa druge strane kada urednik stoji iza nekog komentara, ta razlika se jasno uočava. U takvim prilogima prisutan je kritički stav, jasno se cilja na određen problem, ne iznose se nebitni detalji, određene jezičke forme se ciljano upotrebljavaju. Uostalom, za njega kao novinara svakako da je bilo važno da ume na pravi način da obavesti javnost, obrazloži i ubedi, ali i to kako će nešto reći (Šipka, 2008: 94). Upravo to, Peri Todoroviću nije bilo potrebno mnogo reči, u njegovim *Malim novinama* uvek je bilo pravih reči, ironije, podsmeha, upozorenja za neistomišljenike. Tako se, na primer, ironično govorilo o Austriji (*...naša draga komšinica...*). Istoj zemlji je „prećeno“ – *O ovoj novoj izmišljotini austrijskoj, i ako smo već jednom govorili o njoj- progovorićemo koju i u idućem broju*. Na isti način je iskazivan podsmeh radikalima.

Jezik *Malih novina* otkriva da su se među dopisnicima i izvorima (što je u slučaju ovih novina teško razdvojiti) nalazili i osrednji i nevešti, ali i oni koji su poput samog Pere Todorovića imali stil, vladali jezikom i sa malo reči puno su govorili. U analizi se uočava da je Pera Todorović rado objavljivao priloge koji su bili kritički, ali i pozitivno nastrojeni prema događajima i ličnostima, a sa čijim gledištima se i sam slagao, kao što je stav: *...Naša opštinska i sreska vlast baš i ne mari za to, niti bolesnike šalje u bolnicu, no čekaju valjda da se sve (...) zarazi od te bolesti, pa onda da šalju bolesnike u bolnicu*.

Jezička snaga i ubedljivost, kojom su pojedini prilozima u *Malim novinama* „bockali“ one protiv kojih su upereni, a hvalili druge, bila je prisutna od sa-

mog početka njihovog izlaženja. Na ovo bi se danas gledalo, verovatno, kao na senzacionalizam, ali sama orijentacija novina je bila takva da one nisu mogle biti samo informativne, već i kritičke i sugestivne, sa željom da utiču na svest javnosti kojoj govore. Tako su od naslova preko imenovanja i stavova nudile svoju ocenu određenih pojava, ljudi i događaja. Osumnjičeni počinioci zločina su odmah postajali *zlikovci*, a naslovi *Skotski* i *Junak devojkica* su sugerisali kakav stav treba da se formira o nečijem postupku, ali bilo je i priloga u kojima se kroz niz epiteta hvali određena ličnost ili se problematizuje nešto (Na primer, ...*Mi i sami poznajemo g. Levaja kao pošteni čoveka, i potpuno verujemo da s njegove strane zle i uvredljive namere nije moglo biti* ili *Nema leka. I ovdašnji i niški lekari žale se da ne mogu da dobiju seruma protiv gušobolje. Nema ga ni po bolnicama ni po apotekama, ni privatno kod lekara. Među tim pouzdano znamo da je g. Dr. Laza Dimitrijević, smederevski lekar, pisao i odmah dobio 10 flašica toga leka. Kako to za neke ima, a za neke nema?*).

Utisak koji se stekao nakon analize ovog segmenta je da su u *Malim novinama* i izvori koji su slali priloge i Pera Todorović kao njihov urednik nastojali da sa čitaocima ostvare što neposredniji odnos, pa i u faktografskim formama su se izražavali i komentarisali u prvom licu jednine i množine, a pored toga su se i direktno obraćali čitaocu (Na primer, ...*Naš zemljoradnik uočice i zavoleće tom prilikom mnoge sprave i alatke, koje su mu za racionalnu poljoprivredu vrlo nužne, a koje dotle nikad ni video nije (...)* Ujedno čujemo da će gospoda činovnici tog udruženja za svo vreme izložbe držati na izmence poučna predavanja... ili ...*Koliki je deficit od prilike ne znam. Po varoši se priča, da je oko 1000-2000 dinara...*). Svesno ili ne, ipak, jasno je da je Pera Todorović u svojim novinama nudio priloge koje će čitaoci koji žele da se informišu brzo i lako razumeti. I danas, posle više od sto godina od izlaska *Malih novina* za novinare je veoma važno da ponude „najrazumljiviji tekst za čitaoca koji će u razumevanje materije uložiti minimum napora“ (Todorović, 2002: 103). U *Malim novinama*, većina tekstova je upravo takva i bila. Vesti su pored same faktografije po nekad bile poput anegdote, a izveštaji uzbudljive i dinamične priče koje su opisom atmosfere privlačili. A opet, informativnost im se nikako ne može poreći.

Etički pristup

Kada se sa etičkog stanovišta posmatraju novinski prilozima u ovoj rubrici, postaje jasnije zašto su ove novine sem informativnim smatrane i senzacionalističkim. Prvo, uočava se da ne postoji jasna granica između toga u kojim novinarskim formama novinar sme da iznosi svoj stav, a u kojima ne. Kako je urednik, a neretko i autor priloga verovatno bio sam Pera Todorović, moguće je

da je smatrao da ima puno pravo da doda svoj stav i u vestima i u izveštajima. Čak i da je bilo i drugih novinara, ovakvo mešanje faktografije i ličnih stavova je danas nezamislivo. Ipak, iznošenje, pogotovu političkih stavova, ne preporučuje se u novinarstvu (Dej, 2004: 29). To su pored urednika činili i oni koji su mu slali informacije. Međutim, da takve mešavine i hibridizacije faktografskih formi nije bilo, danas bismo ostali uskraćeni za deo autoportreta koji je u *Malim novinama* slikao Pera Todorović izražavanjem svojih i stavova istomišljenika. Te novine su očigledno bile njegovo najbolje sredstvo kojim je mogao da deluje i ostavi trag sve do današnjih dana.

Spomenuto je i da u analiziranoj rubrici nisu uočeni suprotni stavovi od onih već iznetih u nekom prilogu. Ali kako se zna da je urednik i vlasnik Pera Todorović želeo da preko *Malih novina* zastupa određene ideje i stavove, a neistomišljenike samo da kritikuje, jasno je zašto izostaju protivstavovi ili odgovor na izneto mišljenje. Međutim, razvojem ovih novina uočena je i nova tendencija koja se kosi sa ranijom praksom. Naime, objavljuju se ispravke i zastupanja suprotnih stanovišta čega nije bilo u brojevima iz prvih nekoliko godina (Na primer, *Zvanična ispravka. Do danas se nijedno lice nije žalilo ovoj pošti da mu se novine neuredno dostavljaju, niti se što naročitim traganjem za tu neurednost moglo da sazna. Prema tome je i opomena, upućena ovoj pošti od strane uredništva „Malih Novina“ u svom 8. broju od ove godine, neopravdana. Neka Uredništvo „Malih Novina“ izvoli ovo odštampati u svome listu na osnovu zakona o štampi, Br.41 12. 12. Januara 1895. g. u Paraćinu. Poštanska stanica Paraćin*).

Kada je reč o danas poznatim pravilima novinarstva, kao što su na primer, pretpostavka nevinosti prilikom izveštavanja ili potreba da se sakrije identitet žrtve ili osumnjičenog, ni to se nije poštovalo (Na primer, *Uhvaćeni zlikovci. Kako nam iz Smedereva javljaju, uhvaćeni su zlikovci, koji su pre kratkog vremena ubili Ivana Lipljanina i njegovu ženu. Ti zlikovci su: Trifun Jovanović i Mika Davidović iz Lipa i Jovan Milovanović iz Smedereva*). Razlog ovome je verovatno što tada nisu bila utvrđena etička pravila u profesiji koja se tek razvijala u Srbiji. U prilog tome govore tekstovi, koji bi se danas svrstali u crnu hroniku, u kojima se detaljno opisuju zločini, bez zaštite kako žrtava, tako i čitalaca (Na primer, *Ubijeno dete. Iz Dragovca (sr požar.) javljaju „Građaninu“ da je u prošlu sredu nestao Živku Kostiću džambasu ond. petogodišnji sinčić Kosta. ... Zlikovac je dete nožem na dva mesta pod gušu udario i na dva mesta u potiljak, da mu je i kost iz glave probio*). Senzacionalizam, i nedostatak etike u izveštavanju *Malih novina* najbolje se oseća u priložima posvećenim crnoj hronici. U tim tekstovima su, kao u navedenom primeru, do detalja opisane mučne scene, nečije ubistvo ili maltretiranje nekoga. Nedostatak osećaja za one o kojima se piše, nedostatak

mere i preterana slikovitost, neretko odlikuju ove priloge. Ili je Pera Todorović smatrao da je uloga novina da izveste što realnije ili je već urednik prvih dnevnih novina shvatio da senzacionalizam prodaje novine, pa ga je koristio kao metod. Na vrlo mudar način, Pera Todorović je pokazao da poseduje i porodičnu trgovačku crtu. Vrlo često je bez ikakve oznake ili grafičkog izdvajanja u svojim novinama plasirao oglase kao informacije. Čini se da je to radio veštije nego današnja štampa. Oglašivaču je činio uslugu tako što to nije objavljivao kao klasičan oglas, a samim tim čitaocima je nudio informacije iz oblasti kulture, sporta, one o skupovima ili je pozivao čitaoce računajući na njihovu savest i solidarnost. Manipulisanje javnošću posredstvom oglasa i javnih poziva i želja da se utiče na emocije i patriotski osećaj je još jedna diskutabilna tema.

Međutim, kreativnost i domišljatost Pere Todorovića upravo se najbolje vidi u ovoj vrsti priloga. Znao je koje su slabe tačke određenog sloja stanovništva i upravo je tu svojim literarnim umećem vešto ciljao. Iako ga je kritikovao, Slobodan Jovanović mu je priznavao ovaj dar, a kao primer za to upravo istakao tu komercijalnu sposobnost i to da je za potrebe svojih klijenata pisao oglase ili novinske priloge (Јовановић, 2000: 537–538). Iako je ovakvo postupanje bilo i tada kao i danas neetičko, sam Pera Todorović je bio sigurno svestan značaja oglašavanja.

Kada je reč o etičkim pravlima u novinarskom radu Pere Todorovića izgleda da je objavljivanjem ispravki ili detaljnim i potpunim izveštavanjem o nekim događajima on želeo da ustanovi neka od tih pravila. Ne može se reći da je bio nepristrasan ili da je uravnoteženo izveštavao, ali da je težio tačnosti i celovitosti u prilogima koje je objavljivao, to se ne može osporiti, a upravo i ta dva faktora čine sastavni deo novinarske korektnosti (Itjul i Anderson, 2001: 387–388). S obzirom na to da su tokom razvoja njegovih novina faktografske forme u analiziranoj rubrici bile sve više oslobađane iznošenja ličnih stavova, uočava se da su se i etički principi u izveštavanju, svesno ili nesvesno, kristalisali.

Zaključak

Analizom žanrova u *Malim novinama* ukazali smo na značaj stvaralaštva Pere Todorovića i doprinos koji je dao nastajanju i razvoju modernog novinarstva u Srbiji. Komparativnim pristupom ukazali smo i na posebnosti tadašnjeg slobodnog novinarstva u odnosu na to kakvo je ono danas. Perspektiva dobijena na ovaj način značajna je za moderno novinarstvo jer rasvetljava, na jedan nepristrasan način, namere autora *Malih novina* i okolnosti u kojima su postojale.

Takođe, od ključne je važnosti bilo da se doprinos Pere Todorovića srpskom novinarstvu, a šire i srpskom društvu, izvede na svetlost dana i samim tim sa-

čuva od zaborava. Nešto što je takođe od značaja jeste to što je cilj bio da se da objektivna prikaz lika i dela Pere Todorovića, kao jedne kontroverzne ličnosti koja je često nailazila na kritiku i nipodaštavanje savremenika neistomišljenika.

Iako u jednom radu ovakvog obima nije bilo moguće detaljnije sagledati sve analizirane aspekte, ipak je ukazano na odlike *Malih novina* i ulogu i značaj Pere Todorovića u njihovom formiranju. Analizom samo jedne rubrike uočeno je mnogo bitnih detalja. Visokim tiražima, britkim stilom, nagoveštajima senzacionalizma, prvim reklamama i oglasima one su postale prve savremeno koncipirane novine razumljive, informativne i interesantne za sve slojeve društva. To se postizalo na više načina. Faktografija je u početku, a povremeno i kasnije bila „umotavana” u male priče. Takve su bile vesti, a povremeno i izveštaji. Beletristika je u ovim novinama pomagala da događaji o kojima se piše budu shvaćeni kao bliski, prijemčiviji. Međutim, kako je reč o faktografskim formama, u izveštavanju je bilo više ličnih stavova nego beletristike. Ipak, u početku ovi stavovi su bili više zasnovani na ličnom utisku nego što su bili utemeljeni, kao što su to u današnjem komentaru. Ali, to nikako ne znači da ti stavovi nisu imali veze sa činjenicama u novinskom prilogu. Jednostavno, značaj analitike je u *Malim novinama* očigledno bio uočen od njihovog nastanka, ali trebalo je vremena da se prepozna da je treba odvojiti od faktografije i ne mešati sa ličnim, subjektivnim stavom. Ipak, bila je očigledna želja za usavršavanjem i napretkom.

Ipak vest i izveštaj sve više dobijaju današnju formu, ali u isto vreme u sebi neprestano skrivaju reklame, oglase i najave. Ali, sem uz neka saopštenja, lični stavovi i ocene su sve ređi uz faktografiju. Stavovi počinju da se kriju u formulacijama naslova ili u odabiru onoga što će se objaviti. Mada, i u kasnijem periodu, ponekad, i oni koji šalju informacije i same novine su unosile svoje mišljenje o nečemu. Iako i dalje, izbor izvora utiče na to kako će i šta biti predstavljeno u *Malim novinama*, korektno izveštavanje je sve prisutnije. Kontinuirano se izveštava o bitnim događajima, činjenice se u vesti iznose po značaju, među izvorima se pojavljuju i druge novine, a ne kao ranije samo nepoznati izvori.

Teme se ne menjaju puno tokom vremena. To su svakodnevna dešavanja, crna hronika, politika i ponekad ekonomija, kultura, zabava i sport. I dok se o prve dve oblasti skoro uvek izveštavalo, za tadašnje prilike vrlo objektivno, političke teme su uvek bile praćene komentarom novina ili izvora koji donosi informaciju. Tu se novine nisu mogle osloboditi pristrasnosti. O ekonomiji se retko pisalo, a kada su teme bili sport, zabava i kultura, o njima se obično govorilo u formi skrivenog oglasa, kao o najavi nekog događaja, ali predstavljenog tako da privuče čitaoce. A, novine su čitaoce privlačile pre svega jezikom koji je bio blizak onima kojima se obraća. U početku sa više beletrističkog, sa sta-

vovima, ironijom i nipodaštavanjem koje se osećalo prema neistomišljenicima. Kasnije, jezik je i dalje bio razumljiv, ali beletristike je sve manje u ovoj rubrici.

Reporterski elementi ili kritika se koriste u manjoj meri, shodno onome o čemu se govori u novinskom prilogu. Ipak, kako će se razvijati, menjati i usavršavati *Male novine* zavisilo je od jednog čoveka koji je od samog početka želeo da budu drugačije, koji je imao ono što odlikuje vizionare, „goruću strast koja ih tera da ostvaruju neostvarivo” (Rou, 2008: 61). Pera Todorović nije želeo da se odrekne ni politike, ni književnosti, ni novinarstva. U analiziranoj rubrici, to se oseća u svakom prilogu. Nije zastupao stavove svih, jedne je podržavao, druge kritikovao. Kada su to činili oni koji su slali informacije, njihov stav se nije razlikovao. U početku je u rubrici bilo više literarnog, više hibridnog, hibrida kakvi se danas ne mogu zamisliti.

Kako je, verovatno, želeo da novine i stvarno učini savremenim, neke odlike su nestajale, ali nekih nije mogao da se oslobodi. Istina reče, ali Pera Todorović je neprestano isticao stav preko svojih novina. Isto tako, ova rubrika mu je služila da u nju smesti ne tako upadljive oglase i najave, koje liče na vesti. Takođe, među izvorima je neprestano imao istomišljenike.

Ipak, ono što je Pera Todorović ostavio u amanet savremenom novinarstvu, veoma je značajno. Vest evoluirala i dobija konačan oblik i strukturu. Naslov postaje bitan informativni, a ponekad i senzacionalistički činilac vesti. Odnos sa izvorima, mreža izvora, njihova struktura sve to postaje i ostaje bitno u informisanju. Javlja se kontinuirano izveštavanje o događajima i pojavama.

Iako je toga manje u *Domaćim vestima* u kasnijim izdanjima, veza novinarstva i literarnih elemenata se pokazuje kao dobra. Mešavina beletristike, reporterskih elemenata i činjenica iz ove perspektive deluje neobično, kada govorimo o faktografskim formama. Ipak, to potvrđuje da novinarstvo i činjenice, ne u formi vesti, ali kroz druge forme mogu da ostvare uspešnu simbiozu sa navedenim elementima. Isto tako, stavovi novinara treba da budu iskazani, ali i zasnovani.

Sve ovo je pokušavao da objedini i kroz rad na *Malim novinama* usavrši Pera Todorović, pisac-novinar i novinar-pisac (Todorović, 2011: 24). U nečemu je bio vrlo uspešan, u drugome ga je sprečavala pristrasnost i subjektivnost. Ali, nepobitna ostaje činjenica da je on ličnost koja je sasvim sigurno utrla put savremenom srpskom novinarstvu.

Literatura

- Dej, L. A. (2004). *Etika u medijima: primeri i kontroverze*. Beograd: Medija centar/Plus.
- Domazet, S. (2011). Kreativno pisanje i kulturne rubrike u srpskim medijima. U R. Veljanovski (ur.), *Verodostojnost medija: Dometi medijske tranzicije*. Beograd: Fakultet političkih nauka/Čigoja štampa.
- Gocini, Đ. (2001). *Istorija novinarstva*. Beograd: Clio.
- Itjul, B. i Anderson, D. (2001). *Pisanje vesti i izveštavanje za današnje medije*. Beograd: Medija centar.
- Jevtić, M. (2012). *Prve moderne srpske novine*. Posećeno 29.10.2012. URL: <http://rs.ejo-online.eu/2290/novinarstvo/prve-moderne-srpske-novine>
- Јовановић, С. (2000). Пера Тодоровић. У П. Тодоровић (ур.), *Писма: Личносћи и личносћ*. Београд: Јавно предузеће Службени лист СРЈ.
- Перовић, Л. (2000). Пера Тодоровић – Више од личне судбине. У П. Тодоровић (ур.), *Писма: Личносћи и личносћ*. Београд: Јавно предузеће Службени лист СРЈ.
- Rajnvajn, Lj. (1988). *Stvaralaštvo novinara*. Beograd: Naučna knjiga.
- Rou Dž. A. (2008). *Kreativna inteligencija*. Beograd: Clio.
- Rus-Mol, Š. i Zagorac Keršer, A. J. (2005). *Novinarstvo*. Beograd: Clio.
- Šipka, M. (2008). *Kultura govora*. Novi Sad: IK Prometej.
- Todorović, N. (2002). *Interpretativno i istraživačko novinarstvo*. Beograd: Fakultet političkih nauka/Čigoja štampa.
- Todorović, N. (2011). Literarni žurnalizam. *Kultura*, 132: 24–38.
- Вулетић, В. (1999). Пера Тодоровић и Обреновићи. *Зборник Маџице српске за историју*, 59–60:41–69.

CONTENT ANALYSIS OF THE NEWS IN PERA TODOROVIĆ'S *MALE NOVINE*

Summary: *As in many other countries, foundation of daily press is tightly connected to politics and political situation in Serbia. Even though first magazines and newspapers began to emerge a few decades earlier, their release was periodical or irregular, where a newspaper itself was a political organ or had narrow spectrum of themes. It is only with the appearance of "Male novine" [Small Newspapers] that one can talk about the beginning of modern daily press. The content is divided in columns and following Pera Todorović's idea, the newspaper were intended for a large audience. As this newspaper, considered the first of its kind, had several different columns as newspaper today also have, this paper has its focus on column "domaće vesti" [Internal Affairs News]. Analyzing this column from several aspects, the beginning and the development of modern journalism is followed, as well as the influence that Pera Todorović himself had on that matter. Also, this paper focuses its attention to the implicit impacts that had an important role in the forming of the first daily newspaper in our country.*

Key words: *daily press, journalism, content analysis, Male novine, Pera Todorović*

Jezik novih medija

Stanko Crnobrnja,
Novi mediji i društvene mreže: pojmovnik,
 Centar za medije i komunikacije,
 Fakultet za medije i komunikacije,
 Beograd, 2014

Danica Čigoja¹
 Fakultet za medije i komunikacije,
 Univerzitet Singidunum

doi:10.5937/comman1432109C

Svet digitalnih medija iz sekunde u sekundu donosi niz novina koje lako mogu da nas zastraše, ukoliko ne posedujemo dovoljno znanja o novim tehnologijama i medijima čiju pojavnost omogućavaju takve tehnologije. Poznavati medijsko okruženje na mreži znači razumeti tehnološke preduslove za postojanje novih medija, ali i tradicionalne medijske obrasce koji nastavljaju svoje bivstvovanje i u eri digitalizacije informacije. U tom smislu, neophodno je poznavati i specifičnu terminologiju novih medija. Stanko Crnobrnja, reditelj i profesor koji je tokom dosadašnjeg naučno-istraživačkog rada u žižu svog interesovanja postavljao televiziju, priređivanjem knjige *Novi mediji i društvene mreže: pojmovnik* pravi logičan sled u proučavanju masovnih komunikacija – istražuje upravo polje novih medija i jezik novog medijskog okruženja.

U knjizi posvećenoj jezičkom razumevanju novih medija autor je predstavio pregled najvažnijih pojmova koji čine digitalnu stvarnost. Sadržaj pojmovnika obuhvata terminologiju više oblasti koje su u savremenoj medijskoj praksi nerazlučivo povezane, a to su masovni mediji, digitalni marketing, informacione tehnologije. Sa više od pet stotina odrednica na jednom mestu autor objašnjava pojmove iz digitalnog sveta sa namerom da ovaj pojmovnik postane svojevrsni navigator u svetu specifičnog jezika. Cilj ove knjige je da korisnici novih medija

¹ Kontakt sa autorkom: danica.cigoja@fmk.edu.rs.

dobiju priručnik uz pomoć kojeg će upoznati digitalno okruženje. Kako autor ističe u predgovoru, pojmovnik je namenjen svim korisnicima medija, kako profesionalnim kreatorima medijskih sadržaja i teoretičarima medija, tako i učenicima, studentima i njihovim roditeljima.

Posredstvom globalizacije, jezik novih medija zasniva se na engleskom jeziku, mada su mnogi termini iz sajber sveta nepoznati čak i za savremeni engleski jezik, te ih je, na originalnom jeziku ili pri prevođenju, neophodno dodatno pojasniti. U ovoj knjizi, autor nije izvršio prevođenje stranih reči i izraza, kao što bi bio slučaj da je reč o rečniku, već je lako razumljivim stilom objasnio odabrane termine. Crnobrnja je većinom zadržao originalne izraze na engleskom jeziku, braneći tako unifikaciju digitalnog sveta, a objašnjenja su data na srpskom jeziku. Recimo, reč *chat* navedena je u originalnom obliku, a objašnjenja je kao pojam koji se odnosi na „bilo koju onlajn komunikaciju, ali najčešće označava komunikaciju jedan-na-jedan, zasnovanu na tekstualnim porukama”.

U pojmovniku su objašnjeni termini koji su i na srpskom govornom području odavno ušli u svakodnevni govor, poput naziva popularnih društvenih mreža *Twitter*, *Instagram*, *Facebook* i termina koji su karakteristični za ove mreže², termina *blog* koji predstavlja platformu za objavljivanje autorskih sadržaja na webu, kao i pojma *bot* koji je u Srbiji postao popularan u jeku jedne od izbornih kampanja nakon sumnje da komentari na novinskim portalima nisu delo čitalaca, već da je reč o generičkim porukama koje su kreirane od strane političkih partija. Objasnjeni su i već rasprostranjeni pojmovi među domaćim korisnicima interneta: *content* (sadržaj), *copyright* (autorsko pravo), *bitcoin* (digitalna moneta).

Zanimljivo je da su brojni izrazi koji su navedeni u ovom pojmovniku odo-maćeni u srpskom jeziku, ali da značenje tih izraza nije jednoznačno. Recimo, pojam *hacker* za mnoge predstavlja osobu koja *ruši* sajtove i otkriva tajne podatke, ali Crnobrnja uz ovo objašnjenje navodi i druga određenja ovog pojma: „Prvo, odnosi se na osobu koja uživa u detaljnom istraživanju onih sistema koji mogu da budu programirani. (...) Drugo, pojam se odnosi na nekoga ko programira sa velikim entuzijazmom. (...) Treće, ovaj pojam označava osobu koja je uspešna u brzom programiranju. Četvrto, to je osoba koja je ekspert za brzo programiranje.”

Pored termina koji su često u upotrebi u digitalnom okruženju, autor objašnjava i pojmove koji su manje poznati prosečnom korisniku interneta, a to su

² Na primer: *share* – deliti sadržaj, *like* – oznaka za sadržaj koji se dopada korisniku, *wall* – zid na kojem se objavljuju sadržaji učesnika na mreži, *hashtag* – klasifikovanje tema.

izrazi koji se vezuju za informacione tehnologije i stručne prakse u medijskoj produkciji i digitalnom marketingu: *information architecture*, *hying*, *search engine optimization* i brojni drugi izrazi koji bi bez mogućnosti uvida u ovakav pojmovnik zahtevali temeljnije poznavanje navedenih oblasti radi razumevanja značenja navedenih termina. Upravo uloga pojmovnika koja se ogleda u približavanju značenja manje poznatih termina iz veoma složenih oblasti, ističe značaj postojanja ovakvog priručnika.

Autor je objasnio i niz termina koji se tiču sajtova i pretraživača na internetu, pa tako u pojmovniku čitaoci mogu da saznaju šta se krije iza popularnih naziva *Google*, *Reddit*, *Craigslist* i drugih. Osim toga, priređivač je posebnu pažnju posvetio terminima koji se tiču teorije medija i objasnio termine poput *media literacy* (medijska pismenost, proces razumevanja i upotrebe medija na proaktivni način), *transmission* (proces slanja i propagiranja analognog ili digitalnog informacionog signala putem fizički uspostavljenog transmissionog medija), *convergence* (konvergencija, tehnološki zbir prethodno odvojenih komunikacionih industrija) i druge.

Pored stručnih pojmova, pominjanje termina koji su odavno prihvaćeni i u ovdašnjem digitalnom žargonu upućuje na činjenicu da korisnici novih medija poznaju digitalnu terminologiju, te da su gotovo neodvojivi od iste. Međutim, Stanko Crnobrnja je prvi autor na našem području koji je sistematizovao sve relevantne termine u jednoj knjizi i tako pomogao istovetno razumevanje pojmova koji su u upotrebi. U tom smislu, ovaj pojmovnik predstavlja pionirski poduhvat u analizi jezika novih medija. Postoji prostor da kritika pronade manu ovoj knjizi u vidu nedostatka prevođenja originalnih izraza na srpski jezik, ali i u tom slučaju moguće je naći argumente autorovom zalaganju za zadržavanje prava da se ne bavi pukim prevođenjem. Već pomenuta globalizacija medijskog tržišta zahteva da korisnici interneta koriste engleski jezik i da prilagode sopstveni komunikacioni aparat okruženju u kome se odvija značajan deo svakodnevne komunikacije, a to je upravo internet.

Društveni ljudi su društveni i na internetu

Dalibor Petrović,
Društvenost u doba interneta,
Akademska knjiga, Novi Sad, 2013

Jelena Kleut¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

doi:10.5937/comman1432113K

Ako se izuzmu statistički pokazatelji, koje jednom godišnje prikuplja i obrađuje Zavod za statistiku, i marketinška istraživanja, u kojima se korisnici interneta posmatraju kao potrošači onlajn usluga, malo je sveobuhvatnih studija koje se bave upotrebom interneta u Srbiji. Postojeći fragmenti za razumevanje domaćih internetskih korisnika svakako nisu zanemarljivi, ali istraživanje komunikacione upotrebe interneta u Srbiji objavljeno pod naslovom *Društvenost u doba interneta* predstavlja prvu celovitu studiju o interpersonalnim vezama koje građani Srbije stvaraju i održavaju preko interneta.

Autor studije Dalibor Petrović polazi, najšire posmatrano, iz sociološkog okvira, ali se trudi da balansira između sociocentričnog i medijacentričnog posmatranja odnosa između društva i medijskih tehnologija. U ovome mu pomaže i odabrani, u drugom poglavlju predstavljeni, uži teorijski okvir – društvena konstrukcija tehnologije. Radi se o pristupu u čijem središtu je tehnologija, ali za razliku od klasičnog mekluanovskog medijacentrizma ona se ne posmatra kao datost. Konstruktivistički epitet pristupa nalaže da se nastanak i širenje tehnologije poveže sa brojnim društvenim činiocima i odnosima među njima. Stoga ključno pitanje nije kako tehnologija menja društvo, već koji spletovi odnosa „aparata“ i društva – specifični za svaku tehnologiju i svaki društveno istorijski kontekst – dovode do uspona tehnologije i njenog funkcionalnog profilisanja u

¹ Kontakt sa autorkom: jelena.kleut@uns.ac.rs.

društvenom životu. Činioci kojima se knjiga *Društvenost u doba interneta* bavi su korisnici pošto je, kako piše Petrović, internet pravi primer medijske tehnologije u kojoj su „korisnici najzaslužniji za mnoge aspekte njegove neplanirane, a danas dominantne upotrebe“ (str. 20).

Kako bi se razumela tehnologija u društvenoj perspektivi, u trećem poglavlju autor postavlja temeljnu sociološku bazu istraživanja i predstavlja društvene promene u kasnoj modernosti koje prethode internetu ili sa njegovim širenjem koincidiraju. U ove promene ubrajaju se transformacija vremena i prostora, povećana mobilnost i, kao najvažnije, one koje se odnose na društvene veze pojedinaca. Petrović, kao i mnogi autori pre njega, odbacuje tezu o otuđenju kao posledici urbanizacije i industrijalizacije. Sa individualizacijom društvenih odnosa mreže ličnih kontakata ne nestaju, nego se menja njihova priroda. Personalni odnosi se transformišu iz preovlađujuće datih (rođачkih i susedskih) u preovlađujuće izabrane (poslovni, prijateljski).

Centralnu teorijsko-metodološku okosnicu knjige, izloženu u četvrtom poglavlju, čini razlikovanje dve dimenzije funkcionisanja interneta u interpersonalnim vezama. Prva dimenzija je transmisiona i u klasičnom sociocentričnom ključu radi se o posmatranju interneta kao kanala za interpersonalno komuniciranje. Međutim, Petrović uviđa: „Za razliku od svih prethodnih medija internet je otvorio novi, paralelni prostor, ali ono što je još važnije, internet nam je omogućio da u njega stupimo i da ga sami proizvodimo“ (str. 87). Ulogu novog medija kao prostora za interakciju autor naziva prokreativnom i razlikuje instrumentalnu prokreativnost i ritualnu prokreativnost. U instrumentalnoj prokreativnosti internet služi za uspostavljanje novih odnosa kako bi se zadovoljile određene potrebe, dok se ritualna prokreativnost odnosi na stvaranje i održavanje novih i starih društvenih odnosa u virtuelnim prostorima.

U četvrtom poglavlju nalaze se i neizostavni podaci o empirijskom istraživanju. Njegov prvi segment čini anketa u kojoj je učestvovalo 1.063 ispitanika iz Srbije i koja je sprovedena elektronskim putem. Drugi segment čini 15 intervjua sa korisnicima interneta, urađenih kako bi se produbili kvantitativni rezultati. Nalazi kvalitativnog dela istraživanja kasnije su vešto kombinovani sa kvantitativnim podacima. Ovo „empirijsko meso“ poslužilo je kao adekvatna i atraktivna ilustracija dobijenih rezultata.

Istraživački nalazi su izloženi u petom – transmisiona funkcija interneta, i šestom poglavlju – prokreativna funkcija interneta. Predstavljanju nalaza o transmisionoj funkciji interneta prethodi geneza društvenih mreža u Srbiji od druge polovine XX veka do danas. Ovaj pregled svedoči da značajnu ulogu u personalnim vezama imaju rođaci, nešto manje značajnu prijatelji a daleko ma-

nje značajnu ostali. Međutim, važnost rođaćkih i susedskih veza smanjuje se sa porastom društvenog položaja pojedinca i u prvi plan izbijaju prijateljske veze. Kako Petrovićevo istraživanje pokazuje ovi obrasci prisutni su i danas među internetskim korisnicima u čijim mrežama su najzastupljeniji srodnici (31%), potom prijatelji (25%), kolege (18%), susedi (9%). Za održavanje svojih mreža građani Srbije koriste elektronsku poštu, instant-mesindžere i onlajn platforme za društveno umrežavanje. Upotreba svakog od ovih servisa je dalje ispitana u pogledu demografije, redovnosti korišćenja i tipa veze koja se održava. Ključni zaključak jeste da se jake veze sa najbližim prijateljima i rođacima ne održavaju preko interneta, već telefonom i komunikacijom lice u lice. Elektronska pošta je kanal rezervisan za poslovne mreže, a instant-mesindžeri i onlajn platforme poput Fejsbuka imaju značajnu ulogu u održavanju jakih veza onda kada susret nije moguć.

Dok upotrebom interneta u transmisionom ključu korisnici održavaju postojeće veze, prokreativna upotreba upućuje na nove obrasce društvenosti. Pre predstavljanja rezultata ovog dela istraživanja, autor ispituje teorijska gledišta o virtuelnim zajednicama i karakteristikama onlajn zajedništva. Za ključne odlike internetske prokreativne funkcije uzima upoznavanje, druženje i povezivanje sa nepoznatim ljudima. Petrovićevo istraživanje pokazuje da polovinu korisnika interneta u Srbiji odlikuje odsustvo prokreativnosti. U drugoj polovini mogu se uočiti različiti nivoi prokreativnog delovanja – vrlo je malo visoko prokreativnih, a najviše onih koje karakteriše tek blaga prokreativnost. Najvažniji rezultat jeste da učešće u virtualnim zajednicama nije svojstveno usamljenicima – upravo suprotno, pojedinci sa širokim personalnim mrežama su prokreativniji od ostalih. Tek kada se radi o pronalaženju emotivnih veza u internetskim prostorima, internet služi kao sredstvo za prevazilaženje usamljenosti.

U virtuelne prostore susreta sa nepoznatim ljudima Petrović ubraja forume, pričaonice, virtuelne svetove, blogove i onlajn platforme za društveno umrežavanje. Ovim poslednjim u knjizi je posvećeno najviše pažnje. Zanimljiv je rezultat da 18,3% od 1.063 ispitanika ne poznaje pola ili više od pola svojih kontakata, pri čemu su muškarci otvoreniji za kontakt sa nepoznatim osobama. Interesantan je i podatak da se polovina novih poznanstava prenese iz virtuelnog u fizički svet. Međutim, onlajn društvene mreže za većinu korisnika predstavljaju produžetak oflajn veza, ili, kako piše autor, „skladište“ za društvene kontakte koji su nastali u oflajn okruženju.

U sedmom poglavlju otvara se pitanje u vezi sa društvenim kapitalom: da li internet dovodi do redistribucije društvenog kapitala, odnosno da li prokreativni korisnici lakše probijaju strukturna ograničenja nego oni koji internet

koriste transmisiono. Petrović kritički preispituje tri gledišta: da internet sužava društveni kapital (zato što koristeći ga pojedinci gube kontakt sa svojim društvenim okruženjem), da na njega uopšte ne utiče, a i da ako utiče onda ga nadopunjava. Prema autorovom viđenju, potrebno je razlikovati tehnološko-mrežni od virtuelnog kapitala. Prvi je ukorenjen u oflajn mrežama pojedinca, pri čemu transmisiono korišćenje interneta ima važnu ali ne presudnu ulogu. Drugi ne postoji bez interneta jer nastaje i razvija se u kiberprostoru. Pošto je stvaranje virtuelnog društvenog kapitala povezao sa prokreativnom upotrebom interneta, Petrović ponovo zaključuje da su ljudi koji imaju više bliskih osoba u svakodnevnom životu bolje povezani sa ljudima putem interneta. Odgovarajući na pitanje s početka poglavlja, autor zaključuje da se internet može posmatrati kao okvir za kreiranje društvenog kapitala.

U zaključnom poglavlju su ukratko sumirane osnovne teze i rezultati istraživanja, a u vidu prognostičkog komentara autor se pita da li će se upotreba interneta promeniti sa integracijom svih njegovih servisa (instant-mesinžeri, onlajn platforme za umrežavanje, elektronska pošta) u jednoj platformi. Upravo ovo pitanje upućuje na medijacentrični smer posmatranja odnosa i društva. U njemu se kreće od tehnoloških inovacija, a potom se propituju i posmatraju novine u upotrebi. Zanimljivo bi bilo videti da li „društvenost“ koju je autor detaljno ispitaio, i koja pokazuje relativno visok stepen stabilnosti, iziskuje navedenu integraciju. Rečnikom studije, da li se briše razlika između datih i izabranih veza, pa zato jedna platforma postaje dovoljna za održavanje svih personalnih mreža?

Knjiga *Društvenost u doba interneta* odgovara na aktuelno, u popularnom diskursu često tretirano pitanje: koliko smo se promenili sa internetom. Onima koji traže naučno nijansirane i empirijski utemeljene odgovore studija Dalibora Petrovića ponudiće celovite uvide. Knjiga takođe nudi i impozantan pregled relevantne i nove literature, te se bezmalo može posmatrati kao pojmovnik studija interneta. Česta poređenja rezultata dobijenih za korisnike u Srbiji sa inostranim istraživanjima omogućuju i sagledavanje upotrebe interneta u komparativnoj perspektivi.

Uputstvo autorima

Časopis *CM: Communication and Media Journal* objavljuje originalne naučne radove i pregledne radove iz oblasti komunikologije, medijskih studija, upravljanja komunikacijom, odnosa s javnošću i advertajzinga. Pored toga *CM* objavljuje i aktuelne stručne radove, kratka i prethodna saopštenja, iskustva iz prakse, prevode i prikaze. *CM* izlazi tri puta godišnje.

Kao jedini časopis iz oblasti komuniciranja i medija u Srbiji, *CM* ima za cilj uspostavljanje veza između domaćeg i inostranog naučno-istraživačkog rada, kao i promociju mladih istraživača i njihovih kvalitetnih radova. Dinamične promene u medijskom prostoru Srbije i balkanskih zemalja, kao i međunarodni medijski trendovi i izazovi predstavljaju posebnu oblast na koju se *CM* fokusira.

Svi radovi se recenziraju tako da je osigurana anonimnost recenzenata i autora (*double blind review*). Kako bi se obezbedio visok kvalitet i sprečio plagijarizam, autentičnost svih rukopisa se proverava u sistemima Ephorus i iThenticate.

ELEKTRONSKO PRIJAVLJIVANJE RUKOPISA

Rukopisi se podnose u elektronskoj formi putem sistema ASEESTANT (South East European Journals Production Assistant) pristupom na link:
<http://aseestant.ceon.rs/index.php/comman/about/submissions>.

Ukoliko nemate nalog u sistemu ASEESTANT posetite početnu stranu (<http://aseestant.ceon.rs/index.php/comman/index>) i odaberite opciju „Niste korisnik? Registrujte se u ovaj sistem“. Uputstva obrazložena korak po korak vodiće Vas dalje kroz proces prijavljivanja. Za podnošenje rukopisa potrebno je da odabere opciju „autor“ koja će Vam biti ponuđena na dnu strane za registraciju.

1. Pri podnošenju rukopisa morate biti prijavljeni kao autor. U prvom koraku podnošenja rukopisa potrebno je da odaberete rubriku i jezik

rukopisa, a potom i da potvrdite da je Vaš rukopis spreman za ulazak u uređivački postupak.

2. U drugom koraku prilažete rukopis. Rukopis treba da bude pripremljen u programu Microsoft Word, format stranice A4, font Times New Roman, (font size: 11), tastatura Serbian (Latin), jednostrukog proreda (Line spacing: Single). Rukopis rada sadrži naslov na srpskom i na engleskom jeziku, sažetak na srpskom i na engleskom jeziku i tekst organizovan u skladu sa njegovim tipom (http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/Tipologija_srb.pdf), slike i grafikone, spisak literature.

Da bi se osigurala anonimnost autora u recenzentskom postupku, mora se sprečiti to da autor i recenzent saznaju jedan drugom identitet. U vezi sa tim, neophodno je: a) da su autori obrisali svoja imena u tekstu ponuđenog rada, a imena i naslove svojih referenci u odeljku *Literatura* ili fusnotama zamenili sa *Autor* dodajući godinu objavljivanja; b) da je autor u dokumentima Microsoft Office-a iz *Properties* uklonio ličnu identifikaciju (videti pod *File* u Word-u) koristeći odgovarajuću opciju u glavnom meniju: *File > Save As > Tools* (ili *Options* kod Macintosh-a) *> Security > Remove personal information from file on save > Save*; c) da je to isto učinjeno i sa eventualno korišćenim PDF dokumentima, uz upotrebu odgovarajuće opcije koja se u glavnom meniju Adobe Acrobat-a nalazi pod *File*.

3. U trećem koraku unosite podatke o autoru (autorima), kao i druge metapodatke (naziv rada, sažetak, podatke o institucionalnoj podršci, literaturu). Sažetak treba da bude napisan jasno i da sumira glavne argumente, organizaciju teksta i metode. Zbog loše napisanih sažetaka recenzenti mogu odbiti da recenziraju rad što može dovesti do kašnjenja u recenziranju. Sažetak je važan deo rada koji se šire distribuira u bibliotekama i drugim bazama, tako da je u interesu autora da dobro napišu sažetak.

4. U četvrtom koraku možete dodati priloge. Ove datoteke mogu sadržati: (a) istraživačke instrumente, (b) baze podataka, ako su u skladu s uslovima istraživačke etike, (c) izvore koji bi inače bili nedostupni čitaocima ili (d) proračune, prikaze ili tabele koji ne mogu biti uklopljeni u sam tekst, odnosno materijale koji mogu da doprinesu vrednosti rukopisa.
5. U petom koraku, potvrđujete podnošenje rukopisa.

TEHNIČKO UREĐENJE RADA

Rukopisi koji nisu priređeni u skladu sa uputstvima neće biti prihvaćeni za objavljivanje.

Maksimalni obim radova, uključujući sažetak na srpskom i engleskom jeziku, spisak literature, fusnote i priloge, je 9.000 reči.

Naslov rada. Times New Roman, 14, left alignment

Ukoliko rad potiče iz doktorske ili magistarske teze u fusnoti treba da stoji i naziv teze, mesto i fakultet na kojem je odbranjena. Za radove koji potiču iz istraživačkih projekata treba navesti naziv i broj projekta, finansijera i instituciju u kojoj se realizuje.

Sažetak. Times New Roman, 11, justified

Sažetak dužine 200-250 reči nalazi se ispod naslova rada i sadrži cilj rada, primenjene metode, glavne rezultate i zaključke. Sažetak (abstract), dužine 200-250 reči, uz naslov teksta i ključne reči na engleskom jeziku nalazi se na kraju rada.

Ključne reči. Times New Roman, 11, justified

Ključne reči (najviše deset) se navode iza sažetka. Pišu se malim slovima i odvojene su zarezom.

Osnovni tekst. Times New Roman, 11, justified

Radove treba pisati jezgrovito, razumljivim stilom i logičkim redom koji, po pravilu, uključuje uvodni deo s određenjem cilja ili problema rada, opis metodologije, prikaz dobijenih rezultata, kao i diskusiju rezultata sa zaključcima i implikacijama.

NAVOĐENJE REFERENCI U TEKSTU I U SPISKU LITERATURE

Reference u tekstu i spisku literature navode se prema citatnom stilu APA, 6. izdanje (<http://www.apastyle.org>)

Kada se citira referenca unutar teksta, koristiti sledeći model: (prezime autora, godina izdanja). Ako autori iz različitih referenci imaju isto prezime, koristiti i inicijale autorovog imena u citatu, npr. (Hamilton, C. L., 1994) odnosno C. L. Hamilton (1994). Ako se dva ili više autora citiraju na istom mestu, treba ih navesti abecednim redom u okviru istog citata, razdvojene tačkazarezom, npr. (Brown, 1991; Smith, 2003).

Strana imena pisati transkribovana, a kod prvog navođenja iza imena u zagradi staviti ime u originalu uz godinu publikovanja rada, npr. Pijaže (Piaget, 1960) ili Mišel Fuko (Michel Foucault) navodi... Kada su dva autora rada, navode se prezimena oba, dok se u slučaju većeg broja autora navodi prezime prvog i skraćena „i sar.“ ili „et al.“.

Citate ubaciti na za to odgovarajuća mesta u tekstu dokumenta (vidi primere). Svaki citat, bez obzira na dužinu, treba da prati referenca sa brojem strane uz obavezne znakove navoda na početku i na kraju citata.

Primer: (Weber, 1989: 59); (Veber, 2011)

Prikupiti pune bibliografske podatke izvora iz kog su preuzete informacije, uključujući i brojeve relevantnih stranica. Na kraju teksta treba priložiti spisak literature koja je navođena u tekstu. Spisak literature se organizuje abecednim redom po prezimenu autora. Kada delo nema autora, navodi se naslov dela i sortira u listi ili bibliografiji prema prvoj reči u naslovu, sa uvlačenjem drugog i narednih redova reference (Word: Format/ paragraf/indentation/ special: hanging), na način kako je to prikazano u primerima, kako bi se naglasio abecedni red. Kada je u pitanju delo više autora, u slučajevima sa dva do pet autora dela, navode se prezimena i inicijali svih, dok se u slučaju šest i više autora navodi prezime i inicijali prvog i skraćena „i sar.“ ili „et al.“. Kada se isti autor navodi više puta, poštuje se redosled godina u kojima su radovi publikovani. Ukoliko se navodi veći broj radova istog autora publikovanih u istoj godini, radovi treba da budu označeni slovima uz godinu izdanja npr.

1999a, 1999b... Navođenje neobjavljenih radova nije poželjno, a ukoliko je neophodno treba navesti što potpunije podatke o izvoru.

Ako je u pitanju knjiga, bibliografski podaci treba da sadrže:

Prezime, inicijale imena autora/urednika. (godinu izdanja). *Naslov dela*.
Mesto izdavanja: Izdavač.

Primeri:

Bausch, P, Haughey M. & Hourihan M. (2004). *We Blog: Publishing Online with Weblogs*. NY: L&A Associates.

Conway F. & Siegelman J. (2005). *Dark Hero of the Information Age*. New York: Perseus Group.

Guerin, W. L. et al. (2005). *A Handbook of Critical Approaches to Literature*. New York: Oxford University Press.

Luman, N. (2001a). *Društveni sistemi: Osnovi opšte teorije*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Luhmann, N. (2001b). *Znanost društva*. Zagreb: Politička kultura.

Poglavlje u zborniku navodi se na sledeći način:

Luhman, N. (1986). The autopoiesis of social systems. In F. Geyer & J. Van.d. Teuwen (eds.), *Sociocybernetic paradoxes: Observation, control and evolution of self-steering systems* (pp. 172–192). London: Sage.

Milojević, A., Ugrinić, A. (2011). Spremnost novinarske zajednice u Srbiji za tehnološke promene. U R. Veljanovski (ur.), *Verodostojnost medija, dometi medijske tranzicije* (str. 133–152). Beograd: Fakultet političkih nauka.

Ako je u pitanju članak u časopisu, neophodno je navesti sledeće podatke:

Prezime, inicijale autora članka. (godinu izdanja). Naslov članka. *Naslov časopisa*, broj izdanja/volumena: brojevi strana.

Primer:

Luhmann, N. (1992). Autopoiesis: What is Communication? *Communication Theory*, 2(3): 251–259.

Web dokument. Za sve informacije sa **elektronskih medija** pored gore navedenih podataka treba navesti datum pristupanja informacijama, ime baze podataka ili tačnu web adresu (URL):

Prezime, inicijali imena autora (godina). *Naziv dokumenta* (kurzivom). Datum kada je sajt posećen, internet adresa sajta.

Primeri:

Degelman, D. (2000). *APA Style Essentials*. Posećeno 18. 5. 2000. URL: <http://www.vanguard.edu/psychology/apa.pdf>.

Sopensky, E. (2002). Ice rink becomes hot business. *Austin Business Journal*. Posećeno 16. 10. 2002. URL: <http://www.bizjournals.com/austin/stories/2002/10/14/smallb1.html>.

Uz **e-knjige** kojima se pristupa preko specijalizovanih čitača potrebno je navesti digitalni broj (doi) ili sajt sa koga je knjiga preuzeta:

Prezime, inicijali imena autora (godina). *Naziv knjige*. URL: <http://www.aaaa>.

Prezime, inicijali imena autora (godina). *Naziv knjige*. doi:aaaa.

Za sve nedoumice u vezi sa navođenjem literature konsultovati <http://www.apastyle.org>.

OSTALI ELEMENTI TEHNIČKOG UREĐENJA RADA

Slike i tabele. Slike (crteži, grafikoni, sheme) i tabele se moraju se pripremiti u elektronskom obliku. Svaka ilustracija i tabela mora biti razumljiva i bez čitanja teksta, odnosno, mora imati redni broj, naslov i legendu (objašnjenja oznaka, šifara i skraćenica).

Statistički podaci. Rezultati statističkih testova treba da budu dati na sledeći način: **F=25.35, df=1,9, p < .001** ili **F(1,9)=25,35, p < .001** i slično za druge testove. Za uobičajene statističke pokazatelje ne treba navoditi formule i reference.

Fusnote i skraćenice. Fusnote treba koristiti samo za propratne komentare. Skraćenice, takođe, treba izbegavati osim izuzetno poznatih.

